NEAGU

DJUVARA

THOCOMERIUS–NEGRU VODĂ

Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești

Ediție revăzută și adăugită

ebook
HUMANITAS

De același autor:

Le droit roumain en matière de nationalité, Paris, 1940 (teză de doctorat în drept).

„Démétrius Cantémir, philosophe de l'Histoire", în *Revue des études roumaines*, XIII-XIV, Paris, 1974, pp. 65–90.

Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations, Mouton, Paris–Haga, 1975 (carte premiată de Academia Franceză); în românește, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, Humanitas, 1999, 2004, 2006, 2007.

„Les «grands boïars» ont-ils constitué dans les principautés roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?", în *Südost-Forschungen*, Band XLVI, München, 1987, pp. 1–56.

Le Pays roumain entre Orient et Occident. *Les Principautés danubiennes dans la première moitié du XIXe siècle*, Publications Orientalistes de France, 1989; în românește, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, Humanitas, 1995, 2002, 2005, 2006, 2007.

Les Aroumains (coordonator la operă colectivă), Publications Langues'O, Paris, 1989; în românește, *Aromânii – istorie, limbă, destin*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.

Sur un passage controversé de Kékauménos. De l'origine des Valaques de Grèce, în *Revue roumaine d'histoire*, t. XXX, 1–2, pp. 23–66, București, 1991.

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri, Humanitas, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2011.

Cum s-a născut poporul român, Humanitas Junior, 2001, 2002, 2003, 2005, 2007.

Mircea cel Bătrân și luptele cu turcii, Humanitas Junior, 2001, 2003.

Mircea cel Mare (zis „cel Bătrân") şi luptele sale cu turcii, Humanitas, 2010.

De la Vlad Țepeș la Dracula Vampirul, Humanitas Junior, 2003, 2005.

Însemnările lui Gheorghe Milescu, roman, Humanitas, 2004, 2011.

Există istorie adevărată?, Humanitas, 2004, 2006, 2008, 2009, 2011.

Amintiri din pribegie, Albatros, 2002; Humanitas, 2005, 2006, 2010.

Thocomerius–Negru Vodă, un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești, Humanitas, 2007, 2009, 2011.

Războiul de 77 de ani și premisele hegemoniei americane, Humanitas, 2008.

Amintiri și povești mai deocheate, Humanitas, 2009, 2010.

Răspuns criticilor mei şi neprietenilor lui Negru Vodă, Humanitas, 2011.

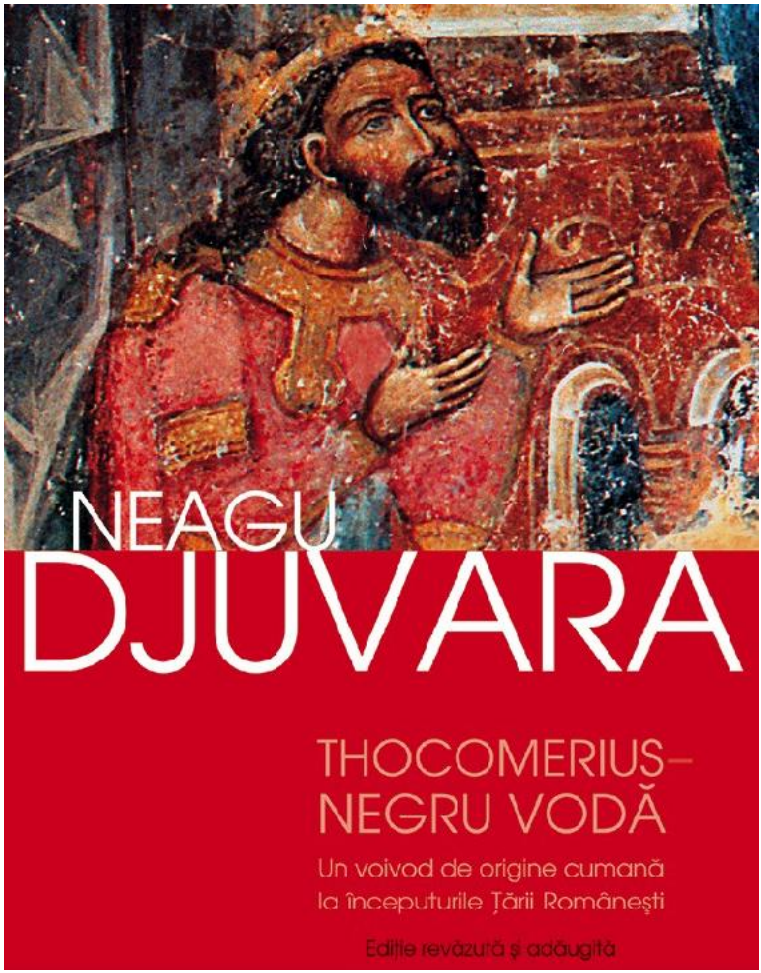

Cum a purces întemeierea primului stat medieval românesc
dinainte de „descălecătoare“
și până la așezarea Mitropoliei Ungrovlahiei la Argeș

Noi interpretări

Mulțumiri

N-aș fi putut isprăvi – dar nici măcar începe – prezenta lucrare fără neprețuita asistență a distinsului orientalist, profesorul Virgil Ciocîltan, de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“ din București.

Datorez mult, de asemenea, unor istorici mai tineri decât mine, care, fără preget, m-au ajutat, toți, cu sfaturi și indicații bibliografice – cu toate că mai nici unul n-a fost de acord cu concluziile mele: Viorel Achim, Ştefan Andreescu, Daniel Barbu, regretatul Paul Cernovodeanu, Gheorghe Cantacuzino, Ştefan Gorovei, Sergiu Iosipescu, Andrei Pippidi, Ioan Aurel Pop, Constantin Rezachevici, Elena Teodorescu; de asemenea, indoeuropenistului Dan Slușanschi, ca și filologului Alexandru Skultéty, care mi-a procurat și tradus mai multe texte din limba maghiară. O amintesc, în această enumerare, și pe Livia Micu-Ioniță, de la Biblioteca Națională a României.

În fine, trebuie să menționez un iubitor de istorie, pe domnul inginer Leonida Nichitin, care mi-a pus la dispoziție mai multe lucrări privitoare la popoarele turanice, precum și hărți ale țării cu însemnarea toponimelor de probabilă origine turanică.

Îmi face plăcere s-o amintesc, de asemenea, pe juna mea colaboratoare Diana Coriciuc, care a îndurat cu angelică răbdare – ce nu-i este firească – îngrijorările și nervii autorului, ca și toanele computerului său, pe care numai ea știe să-l îmblânzească.

*

Apariţia primelor două ediţii (din 2007 şi 2009) ale prezentei lucrări a fost de natură să declanşeze un dialog interesant, al cărui singur mare câştig trebuie să fie, de fapt, limpezirea adevărului istoric. *Răspuns criticilor mei şi neprietenilor lui Negru Vodă* – volum ce apare simultan cu ediţia a III-a revăzută şi adăugită din *Thocomerius–Negru Vodă* – stă sub semnul acestei sincere dorinţe. Observaţii şi informaţii importante ale criticilor îmbogăţesc de-acum textul actualei ediţii. (Atacurile la persoană: *sterile stercus*.) Celor de bună-credinţă: le mulţumesc. Neprietenilor: *e verbis fatuos, ex aure tenemus asellum*.

Bucureşti, 7 noiembrie 2011
Autorul

Introducere

Cercetarea începuturilor vieții noastre statale a fost viciată, pare-mi-se, de trei metehne – sau păcate originare: mai întâi, istoriografia noastră, născându-se atunci când abia se încropea conștiința națională și, curând, chiar apăreau tendințele naționaliste în toată Europa, ea n-a fost în stare să se dezvețe până azi de conceptul eronat că interesul național ne-ar comanda un fel de selecționare a datelor pe care le-am avea privitor la trecutul neamului nostru. Unele fapte descoperite n-ar fi bune de spus – uitând întâi de toate că mintea noastră nu este în stare să judece în absolut ce-i bun și ce-i rău în timp, pentru imaginea țării. Apoi, tăinuirea sau răstălmăcirea unor fapte ori exagerarea altora se întorc inevitabil împotriva ta, ca un bumerang, căci străinii neprieteni, îndată ce descoperă o greșită interpretare sau chiar numai o omisiune, profită de ocazie pentru a discredita întreaga istoriografie românească. Este, cred, principalul motiv pentru care istoria noastră, așa cum ne-am priceput s-o prezentăm până acum, nu este în general luată în considerație de istoriografia europeană.

În al doilea rând, alt cusur major a făcut ca neclaritatea apariției statelor românești în Evul Mediu să nu fie limpezită: n-am știut să cuprindem cu adevărat dezvoltarea acestor entități statale în ansamblul istoriei Europei Centrale și Orientale și să arătăm strânsa noastră dependență de popoarele care ne înconjurau sau ne cotropeau. Am ținut cu obstinație să ne construim o istorie închisă între noi înșine, să închipuim o autogeneză a poporului român, un fel de „generație spontanee“ a neamului românesc, făcând practic incomprehensibilă lenta formare a națiunii. Chiar Iorga, care în repetate rânduri a vorbit de interdependența dintre popoarele sud-estului european, de fapt n-a purces cu adevărat la analiza acestui proces de interrelații, singur în măsură să lămurească întru câtva taina nașterii poporului român. Descrierea trecutului nostru trebuie făcută neîncetat prin prisma istoriei regionale, oarecum scăldată – dacă mi se îngăduie această imagine – în acel ansamblu mai mare și, în cele din urmă, în istoria Europei întregi.

În sfârșit, o a treia noțiune pe care aș dori s-o introduc în studiul istoriei noastre particulare și care ar fi susceptibilă să aducă o cât de mică lumină în acele zone care rămân întunecoase din pricina lipsei desăvârșite de documente: folosirea pe o scară largă a istoriei comparate, operație desigur delicată și chiar primejdioasă dacă nu e făcută după principii logice și recunoscute. Dar nu e un motiv pentru a ocoli cu totul folosirea acestui mijloc auxiliar de luminare.

În definitiv, nu e vorba aici de interpretarea unor documente noi, a unor surse încă necunoscute, ci doar de o nouă interpretare a unor

documente de mult cercetate și analizate, dar adesea nu corect traduse sau interpretate și nu apropiate unele de altele cum ar trebui.

Într-adevăr, de două veacuri, istoriografia noastră e obsedată de „continuitate“, deci de permanență, de imobilitate; e o viziune strâmtă și statică. Or, ceea ce a dat naștere Europei noi, cea de după Imperiul Roman, a fost Istoria în mișcare, au fost valurile succesive care, pornite din adâncul Asiei, i-au împins rând pe rând pe huni, care au pus în mișcare popoarele germanice, acestea, la rândul lor, i-au împins pe slavi, iar în urmă au venit celelalte mari valuri turanice, avarii, bulgarii, maghiarii, pecenegii, uzii, cumanii… Voivodatele românești[1] sunt rezultatul indirect al ultimului val, cel cuman, lovit și alungat, la rândul lui, de valul mongol din 1241.

Când încercăm să înțelegem geneza *tuturor* noilor state din Europa medievală – tocmai din acest punct de vedere, al barbarilor migratori, trebuie să privim, nu din punctul de vedere al vechilor populații sedentare!

*

Nu văd să fi încercat până acum vreunul dintre istoricii noștri să explice de ce vor fi apărut primele state românești închegate cu mai multe veacuri după unitățile statale din jurul nostru: al bulgarilor chiar de la sfârșitul veacului al VII-lea, carevasăzică cu șase sute de ani înaintea noastră, al rușilor din veacul al IX-lea, al croaților de la începutul veacului al X-lea, regatul ungar în anul 1000, regatul sârbesc la sfârșitul veacului al XII-lea… De ce primul voivodat românesc apare, șovăielnic, cu doar mai bine de o sută de ani mai târziu decât acesta din urmă?

Pentru a întări prezumția că, la întemeierea unui stat în acest teritoriu extrem din fostul Imperiu Roman, a trebuit să intervină un grup de barbari nomazi și că acest proces era firesc, doresc să vin și cu argumente inspirate din studiul istoriei universale. Peste tot unde putem cerceta istoria succesiunii unei mari împărății care s-a prăbușit, adică a unui ansamblu, inițial plurietnic, dar devenit – cu trecerea veacurilor și prin energia unei puteri aglutinante și unificatoare – un imperiu, un amalgam de stil comun, constatăm același fenomen. După prăbușirea puterii și anihilarea fostei elite conducătoare, precum și fragmentarea ansamblului după scheme foarte variate (de pildă, după configurarea fostelor grupuri etnice, sau după împărțirea zonelor de influență între nou-veniți, sau după imprevizibile accidente), atunci când, după veacuri, se înfiripă noi structuri statale în cadrul unui nou ciclu de civilizație, *nicăieri, chiar nicăieri* nu găsim ca noile unități politice menite să redea viață locului să se fi ridicat din vechea populație băștinașă. Aceasta, lipsită de elitele sale diriguitoare, stupefiată de cutremurul care a dărâmat fostul edificiu în care trăise, de-acum fără vlagă, parcă emasculată politic, așteaptă ca noua Ordine

politică să-i fie adusă sau impusă *de un grup din exterior*, de cele mai multe ori *de un năvălitor barbar nomad*.

Scenariul poate fi urmărit în Egiptul antic după prăbușirea regatului vechi și, de asemenea, după prăbușirea regatului mijlociu, fără să mai vorbim de ultimele trei stăpâniri străine – cea a Imperiului Persan, cea a civilizației greco-romane, în sfârșit năvălirea arabilor musulmani. Vechii autohtoni egipteni sunt mutilați politic de două mii cinci sute de ani.

În China, aceeași desfășurare. De câte ori s-a prăbușit imperiul – inițial dinăuntru, ca întotdeauna –, renașterea a pornit de la barbari nomazi, mongoli, turci, manciurieni, veniți din nord și nord-vest, de dincolo de ansamblul, de altfel pestriț, pe care l-a constituit prima împărăție a lui Qin Shi Huangdi, care-l precedase pe Caesar cu vreo două sute de ani.

După ce Alexandru Macedon a dărâmat, prea devreme, imperiul ahemenizilor din Persia, când aceasta s-a trezit din letargie după cinci veacuri, a fost sub imboldul nomazilor parți de la marginile ei. În India, același lucru și după căderea Imperiului Maurya, și după căderea Imperiului Gupta.

Ajungând, în fine, la Imperiul Roman, din care ne fălim că ne tragem, succesiunea evenimentelor după prăbușire este atât de tipică modelului pe care-l expun, încât poate fi luată drept caz generic. Dacă luăm partea imperiului unde s-a impus limba latină, adică la nord de Mediterana, într-o jumătate a Europei (jumătatea elenică a imperiului și Africa, reprezentând alte modele, care nu ne interesează pentru prezenta demonstrație), nicăieri noile entități statale care s-au născut, în sângeroase zvârcoliri de veacuri, n-au fost din fapta și inițiativa vechilor populații ale locului. În Britannia, au venit angli și saxoni, și danezi, și normando-francezi; în Gallia, au stăpânit franci, burgunzi, vizigoți; în Hispania, vizigoți, suevi și vandali; în Italia, longobarzi. Peste tot, barbarii și-au lăsat numele țărilor stăpânite sau unor ținuturi: Anglia, Francia, Burgundia, Lon(go)bardia.

Nici în partea răsăriteană a imperiului, cu toată pretenția așa-zișilor „romei“ de a fi continuatorii Romei, conducerea n-a venit de la foști romani sau italieni, nici măcar de la traci sau iliri romanizați și, curând, nici măcar de la grecii din Grecia continentală! Toate dinastiile care s-au perindat la Constantinopol au venit din Asia Mică și chiar de mai departe, de pildă din Armenia. Astfel fiind, cum ne-am fi putut aștepta ca din sânul firavei romanități orientale, așezate în calea tuturor migrațiilor, germanice, turanice sau slave, să fi putut să apară spontan și să se închege din inițiativa băștinașilor o nouă formațiune politică?

Vă întreb, așadar, de ce au ținut morțiș istoricii noștri, de o sută cincizeci de ani încoace, să încerce să povestească prin ce minune, din

micile formațiuni rurale ale valahilor s-ar fi născut – în sfârșit și cu câtă întârziere! – o Țară Românească? Am răspuns, câteva rânduri mai sus, riscând să scandalizez: s-a născut cu întârziere, fiindcă *n-am avut noroc de barbarul cel bun*.

Voi mai adăuga ceva care cred că n-a fost încă semnalat în istoriografia noastră, anume că primul element barbar care s-a infiltrat mai masiv și statornic în părțile noastre, slavii, *n-ar fi fost nici ei apți să întemeieze formațiuni statale durabile* în noul ciclu european, așa cum tocmai făceau triburile germanice. Trebuie să aducem aici o nuanțare la teza lui Constantin Giurescu de acum o sută de ani, teză care la început scandalizase oarecum breasla istoricească, conform căreia slavii jucaseră la noi, în romanitatea răsăriteană, un rol analog celui jucat de triburile germanice în romanitatea apuseană, ca amestec etnic și ca aport lingvistic. De fapt, Giurescu nu fusese primul care să afirme că boierimea noastră era de origine slavă. Printre boieri, mai cu seamă printre boierii mari, ideea aceasta era veche. În 1812, tânărul conte de Lagarde, în drum de la Moscova la Viena, poposise la București și se îndrăgostise de o tânără văduvă Slătineanu, născută Filipescu, zăbovind un an pe la noi. Din spusele tinerei Filipești, Lagarde reținuse că „valahii ne încredințează că ei se trag din romani […], însă boierii de viță veche spun că ei se trag din slavi și că sunt de alt neam decât cel al oamenilor de rând, care se trag din romani amestecați cu daci […]“.[2] Mai târziu, Nicolae Bălcescu va pomeni și el de această credință, pesemne aflată din familia mamei sale, care era boieroaică. Şi o făcea poate și din motive politice, pentru a adăuga un motiv de animozitate împotriva boierilor posesori de întinse moșii.

Între acele două zone, romanitatea apuseană–romanitatea răsăriteană, se puteau vedea o similaritate, un paralelism, dar nu și în constituirea unei entități statale noi. Aceasta, fiindcă slavii n-au pătruns masiv ca năvălitori cu organizații tribale vechi și ierarhice ca germanii, cu regi și aristocrație războinică, ci în pâlcuri mici de migranți în căutare de pământuri rodnice, ei nefiind barbari nomazi sau migranți, ci – de veacuri – plugari. Numai după ce au căzut, în pusta Panoniei, în spațiul dinaric, în spațiul carpatic, sub dominația avarilor, nomazi turanici foarte organizați și agresivi, numai atunci au început slavii de sud să devină și ei războinici și agresivi. Caracteristici în această privință sunt termenii care vor desemna mai târziu titlurile căpeteniilor lor, ierarhia nobiliară: numai *voivod* ar fi de origine slavă; *ban* și *jupan* sunt avare, *cneaz* și *viteaz* germane, *boier*, cum vom vedea, protobulgar sau peceneg.

Astfel, apare că nici slavii nu ajunseseră în evoluția lor la faza constituirii unor entități statale. Ar fi fost totuși mai înaintați sub acest raport decât băștinașii valahi, ceea ce ne este revelat de faptul – observat de marele nostru arheolog Radu Popa[3] și de mai tânărul

istoric Ioan Aurel Pop[4] – că în vremea când vor exista alături în tot spațiul carpato-dunărean cneji și juzi (sau judeci), cu – la prima vedere – aceleași atribuții de fruntași de comunități sătești, primii ar avea caracteristici mai marcate de societate prefeudală. De altfel, în veacurile următoare, în epoca voivodală, va apărea clar o gradație ierarhică între jude și cneaz.

> Iată ce scrie, în acest sens, Radu Popa: „În asemenea situații de coexistență a juzilor cu cnejii, primii trebuie priviți ca exprimând tendințele și necesitățile de autoadministrare și de autoguvernare ale colectivităților sătești, iar ceilalți de acelea de structurare feudală a societății românești“… Dar autorul n-a tras concluzia etno-sociologică firească, ce reiese și din deformarea de sens a cuvântului *rumân* în înțelesul de „țăran fără pământ“. În vremea când scria autorul, n-ar fi fost, probabil, *politically correct*!

Ca o ultimă dovadă a justeței observației de mai sus că slavii nu ajunseseră nici ei, în momentul când s-au amalgamat cu elementul autohton valah, la faza de constituire statală, aduc constatarea că *nici unul, chiar nici unul* dintre statele slave din Evul Mediu nu s-a întemeiat fără altoiul unei intervenții alogene: primul, în ordine cronologică, în Moravia, la începutul veacului al VII-lea, a fost întemeiat de un „baron“ franc, Samo, trimis de regele merovingian Dagobert pentru a-i susține pe slavii răsculați împotriva avarilor. Samo constituie primul stat slav în Europa Centrală, atât împotriva avarilor, cât, ulterior, și împotriva conaționalilor săi franci. Regatul lui n-a dăinuit decât câteva zeci de ani, dar în veacul al IX-lea, în același cadru, se vor reconstitui Moravia și Cehia medievale. Al doilea stat, la sud de Dunăre, la sfârșitul veacului al VII-lea, a apărut din brusca și victorioasa intruziune a nomazilor (proto)bulgari în Imperiul Bizantin. Şi caracterul de dominație a unei minorități străine asupra masei de slavofoni și de valahi s-a păstrat timp de mai multe generații, până după creștinarea, căutată de țarul Boris ba la Roma, ba la Constantinopol (863), în ciuda unei opoziții înverșunate – care va merge până la răscoală – a *boliarilor* bulgari.

Primul mare-cnezat rus și primele formațiuni polone se datorează varegilor veniți din Scandinavia. Chiar numele de *rus* e scandinav, cum vor fi și multe dintre numele primilor cneji și cneaghine (Riurik, Oleg, Olga, Igor etc.).

Putem extinde teoria originii neslave a conducătorilor statelor slave și în vest – regatele croat și sârbesc – dat fiind că sunt semnalate în texte grecești din primele veacuri ale erei noastre, la nord de Marea Neagră, pe la gurile Donului, triburi denumite *serboi* și *chorovathoi* printre sarmați. (Istoriografia croată a speculat, chiar peste măsură, antichitatea etnonimului *hrvatski*, pentru a afirma deosebirea croaților de sârbi.) Ar apărea din această analiză că ambele ingrediente ale amalgamului slavo-român, la începutul celui de al doilea mileniu, aveau și ele nevoie de un altoi de barbari nomazi pentru a păși hotărât către întemeierea unui stat.

Sunt, așadar, dezamăgit să constat că până și în zilele noastre un mare medievist ca Şerban Papacostea reia cu convingere unele vechi aserțiuni ale lui Iorga, citându-le, de pildă, în una dintre ultimele sale cărți, *Românii în secolul al XIII-lea*s: „Când părțile oltene și argeșene se uniră, după înfrângerea lui Litovoi de către unguri, pe la 1300, țara cea nouă se formează după *o concepție originală, avându-și rădăcinile numai în tradiția proprie.* E un caz de cristalizare politică spontanee. Domnia e «a toată Țara Românească» – și, pentru întâia oară, apare astfel în Răsărit o concepție națională echivalentă cu concepția teritorială, bază modernă pentru statele apusului Europei (Nicolae Iorga).“ Îndrăznesc să afirm, cu tot respectul, că acele fraze, dictate subconștient de o viziune naționalistă adânc înrădăcinată, sunt, toate trei, contrare realității: 1. conglomerarea micilor unități prestatale într-o „țară românească“ (de altfel, o „romanie“ limitată la porțiunea dintre Carpați și Dunăre) n-a reprezentat o concepție originală în Europa de Răsărit; de mult se grupaseră pe baza unei aceleiași limbi și moravii, și polonii, și rușii, și croații, și sârbii etc.; 2. de fapt, nu vedem să se fi izvodit nici o tradiție proprie de unire a românilor nici la sud de Dunăre, nici la nord de Dunăre, la sud, la est sau la nord de Carpați; 3. în fine, n-a fost nicicum „un caz de cristalizare politică spontanee“, ci urmarea unei acțiuni viguroase, duse de un mic grup nobiliar, majoritar de îndepărtată origine slavă și având atunci în fruntea lui un nucleu de origine cumană, adică de barbari nomazi. Aceasta a fost pura realitate.

*

Şansa de a vedea încropindu-se și în spațiul nostru o domnie structurată ar fi putut veni de la ultimii barbari care au stăpânit spațiul dintre Carpați și Dunăre, anume pecenegii (*grosso modo*, între 900 și 1100) și cumanii (după 1100). Dar primii, pecenegii, s-au arătat prea indisciplinați, prea ahtiați după expediții sălbatice ba împotriva ungurilor, ba împotriva bizantinilor, până ce, în 1092, împăratul Alexios I Comnenul i-a zdrobit în bătălia de la Lebunion și i-a împrăștiat pe cei mai mulți… cu ajutorul cumanilor!

Cât despre cumani, de la ei ne-am fi putut aștepta în cele din urmă să înființeze o formațiune mai statornică, cum ajunseseră să aibă frații lor răsăriteni, „cumanii albi“, în sudul Ucrainei actuale; dar iureșul mongol din 1241 i-a alungat pe cei mai mulți din părțile noastre.

Cu alte cuvinte, nenorocul nostru istoric, nenorocul micilor formațiuni slavo-române din spațiul carpato-dunărean a fost că, în vremea încropirii primelor state medievale din Europa răsăriteană, ele n-au apucat – cum fusese, de pildă, cazul Galliei cu francii, Spaniei cu vizigoții, Italiei cu longobarzii, Traciei cu protobulgarii, Rusiei cu varegii – să fie aglutinate de o minoritate barbară războinică într-un stat de tip feudal medieval. Această afirmație aparent șocantă nu e

nicicum o butadă și nici măcar un paradox, ci o simplă constatare, sprijinită pe întreaga istorie universală. Acest lucru s-a ferit până acum istoriografia românească să-l semnaleze: acela de a încerca să explice cauzele relativei întârzieri a întemeierii primelor voivodate românești.

Din această pricină s-au întemeiat primele state medievale românești la câteva veacuri după toate formațiunile statale – țarate, regate, mari-cnezate – ivite la popoarele din vecinătatea noastră.

Iată premisele apariției primului stat românesc: 1228–1359, cei o sută treizeci și unu de ani de înceată plămădire a Țării Românești; câteva etape:

1. 1227: Bortz Membrok, căpetenia cumanilor negri, cere regelui Ungariei să-l trimită grabnic pe arhiepiscopul de Strigonium (Esztergom) să-l creștineze, împreună cu toți oamenii lui; dar treisprezece ani după solemna înființare a episcopiei *Milcovensis*, iureșul mongol din 1241 sfărâmă toată așezarea și alungă peste Carpați masa cumanilor, după o sută cincizeci de ani de stăpânire asupra Munteniei și Moldovei.

2. 1247: „Diploma Ioaniților“, o radiografie a banatului Severinului și a „Cumaniei“ (Muntenia la răsărit de Olt). Cine erau acei „mai-mari ai țării“ (*maiores terrae*), cărora regele Béla IV le acordă privilegii excepționale în acea diplomă de vasalitate acordată Ordinului Cavalerilor Sfântului Ioan din Ierusalim?

3. circa 1277: Litovoi, voivod român din Oltenia, cade în luptă, încercând să scape de sub tutela regelui Ungariei și să-și extindă stăpânirea fără învoirea suzeranului ungar. Fratele său, Bărbat, se răscumpără din captivitate și micul său voivodat reintră în ascultarea regelui ungar.

4. circa 1290: voivodul Thocomer, de obârșie cumană, coborând pesemne din părțile Făgărașului, începe unificarea tuturor voivodatelor și cnezatelor dintre Carpați și Dunăre; rămâne în tradiția locală cu numele de Negru Vodă. Ipoteza emisă acum un secol de Dimitrie Onciul și preluată de atunci de o mare parte dintre istoricii români – anume că „descălecatul“ Țării Românești de către un voivod de peste munți ar fi o născocire tardivă a cronicarilor – e greșită. Argumente hotărâtoare în favoarea existenței reale a lui Negru Vodă.

5. 1330: fiul lui Thocomer, Basarabă, intitulat *veliki i samodr˜javnîi gospodar˜ i voevoda văsoi zemli ungrovlahiskoi* „mare și autocrat domn și voivod toatei țări ungrovlahicești“ (adică Țării Românești), pentru a păstra „ducatului“ său o mai mare autonomie și a nu restitui Ungariei banatul de Severin, se răzvrătește împotriva suzeranului ungar și-l învinge în marea bătălie zisă „de la Posada“ (9–12 noiembrie 1330); nu va rupe însă deschis legătura de vasalitate.

6. 1359: fiul și succesorul lui Basarabă, Alexandru, supărat că

suzeranul ungar îl împiedică să aibă, în calitatea sa de credincios catolic, corespondență directă cu Papa, se adresează împăratului și patriarhului de la Constantinopol ca să-l recunoască ei „domn autocrator“ și să mute mitropolitul de la Vicina la curtea lui de la Argeș, unde-și zidește o frumoasă Biserică Domnească în stil constantinopolitan; se botează din nou, în rit răsăritean, și ia numele de Nicolae Alexandru. Țara Românească, integrată de la începuturi în rânduirea feudală din Europa Centrală, intră de-acum statornic în sânul Bisericii răsăritene, cu tot riscul pe care această opțiune îl prezintă în raporturile cu suzeranul papistaș. E ultimul act al întemeierii Țării Românești.

*

Așadar, premisele apariției în ținutul dintre Carpați și Dunăre a Țării Românești, prima formațiune statală românească – comparabilă în dimensiune cu voivodatul Transilvaniei, cu despotatele sârbești, cu țaratele bulgare, de altfel și cu celelalte state din regiune, ca Bosnia, Croația, Slovenia, Austria –, și integrarea ei în sistemul feudal al Europei Centrale se arată deodată sub altă lumină dacă schimbăm unghiul din care privim. Dacă de la micile așezări autohtone, denumite poetic de Iorga „romanii“, care însă nu s-au arătat chemate până atunci – nici la nord, nici la sud de Dunăre – la o mișcare mai largă de unire, trecem la perspectiva dinspre barbari, peste tot mai animați de setea constituirii unor formațiuni politice puternice, descoperim că trebuie să ne aruncăm privirea către barbarii cumani. Procedând astfel, vom observa că, în veacul al XII-lea, pe un teritoriu cuprinzând Muntenia și o parte din Moldova s-a impus, peste comunitățile valahe și slave pe cale de contopire, o importantă formațiune cumană. Aceasta era îndeaproape înrudită cu masa mai întinsă a cumanilor, care stăpâneau vastul teritoriu de la nord de Marea Neagră până la teritoriile marelui-cneaz de la Kiev.

Acești cumani din răsărit, în conflict secular cu rușii – conflict despre care ne-au rămas vestitele bâline rusești, cântece bătrânești pomenind de luptele cu „polovții“, descoperite miraculos la mijlocul veacului al XIX-lea pe malurile lacului Onega[6], erau cunoscuți în epocă cu denumirea de cumani albi (la ruși polovți, la popoarele turanice kipciak). Ramura desprinsă de ei și aciuată în părțile noastre era numită a cumanilor negri, conform unei ierarhii (alb/negru, principal/secundar, sud/nord) comune popoarelor turanice, și turcice îndeosebi.

În veacul al XII-lea, două puteri încercaseră să întemeieze unități politice pe teritoriul locuit de valahi la sud și est de arcul Carpaților: pe de o parte regatul ungar, care domina deja de câteva veacuri formațiunile slavo-române de la nord de Carpați, pe de alta această

fracțiune a marelui ansamblu cuman care stăpânea destul de masiv, cum se va dovedi mai târziu, un imens teritoriu la nord de Marea Neagră. Ce fel de dominații au izbutit să asigure acești cumani peste populațiile băștinașe de la sud și est de Carpați e greu de determinat.

Nicolae Iorga, într-o comunicare făcută la Academia Română la 11 noiembrie 1927[7], a revelat – primul la noi – importanța stăpânirii cumane în sudul Rusiei și în spațiul carpato-dunărean, precum și frecvența numelor cumane în toate ținuturile românești, începând cu însuși numele lui Basarab. A reluat chestiunea în monumentala sa *Istorie a românilor*, în volumul III, capitolul VI, intitulat semnificativ „Simbioza româno–cumană“, fără a trage însă toate consecințele și fără a încerca și o descriere a societății pe care am putea-o întrevedea în vremea acestei simbioze ce se va fi zămislit în o sută cincizeci de ani.

Mai multe amănunte găsim la Petre Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*[8], care a subliniat marele număr de toponime cumane rămase în ținuturile noastre și a încercat să deslușească relațiile dintre dominatorii nomazi cumani și populațiile sedentare cu ajutorul materialelor arheologice, numismatice și, de asemenea, filologice pe care le avem. Mai recent, de asemenea, teza lui Adrian Ioniță, prefațată de Şerban Papacostea, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII.*[9] Din aceste lucrări, reiese clar că localnicii furnizau războinicilor cumani un tribut, atât în bani, cât, mai cu seamă, în natură (cereale, sare, miere, vite, păsări de ogradă, dar și de pradă și, bineînțeles, brațe de muncă). Din acele relații – ca și din cele cu pecenegii și, mai târziu, cu tătarii –, au rămas în limba română cuvinte de uz curent ca *uium*, *bir*, *cai de olac*. În cele din urmă, valahii i-au și însoțit pe cumani în războaiele lor, lucru atestat de cronicarii bizantini. *Cumanii sunt cei care i-au reînvățat pe români arta războiului*; lucru ce se va dovedi și mai târziu în echipamentul și armamentul ostașilor valahi și moldoveni, precum și în tactica lor de război (în special în tehnica atacurilor de cavalerie). Ce rost are să ocultăm sau să tăgăduim asemenea nobilă moștenire? Petre Diaconu mai adaugă o observație foarte pertinentă, cum vom vedea mai departe, anume că acea conlocuire de o sută cincizeci de ani a cumanilor cu românii „a influențat în chipul cel mai deosebit procesul de formare a clasei dominante“ (*elle a tout particulièrement influencé sur le processus de formation de la classe dominante*).

Dar toate aceste influențe nu sunt singurele, nici, în cele din urmă, cele mai însemnate. Mai e una, mai tainică, mai neobservată, care a fost relevată de remarcabilul savant în sociologia istorică Henri H. Stahl, chiar în vremea comunismului patriotard (în anii 1960–1980), anume afirmația că statele medievale românești au fost moștenitoarele

instituționale ale stăpânirilor turanice (pecenegi, cumani, tătari) care le-au precedat. Voivodatul întemeiat de Basarab împreună cu boierii lui ar fi preluat aproape neschimbate metodele de guvernare utilizate de premergătorii lor, îndeosebi cumanii și tătarii. În acel sistem, masa țărănimii n-a fost încărcată de dări și obligații, afară de chemarea la oaste. Esențialul veniturilor domniei venea din feluritele vămi – ceea ce ar deosebi sensibil structura socială din Principate în primele veacuri de modelul feudal apusean, ca și de modelul
bizantin importat odată cu supunerea bisericească. Abia după impunerea costisitorului „protectorat“ otoman și revoluția comercială provocată de navigatorii apuseni au început domnia și boierimea ahtiată după moșii să împresoare țărănimea liberă, impunând alt model de economie, asemănător cu cel din Europa Centrală.

Teoria lui Henri H. Stahl n-a găsit nici un ecou la istoricii de meserie, rămași foarte rezervați față de sociologia istorică proclamată de acesta. Contemporani cu scrierile lui Stahl au fost și cărțile lui Ion Donat, care a susținut că penetrația cumană ar fi fost mai slabă în nordul Olteniei și nord-vestul Munteniei, tocmai zona unde va lua naștere Țara Românească, decât în regiunea de șes și Valea Dunării. La această concluzie a lui Ion Donat, eu aș pune un „bemol“: doctorul Andrei Pandrea – cum voi spune mai amănunțit la pp. 68–69 –, pasionat de folclor și de toponimie, a relevat numele tuturor munților, dealurilor, văilor, localităților și chiar al locurilor nelocuite, dar purtând un nume tradițional (*lieux-dits*) din Țara Loviștei. Din observațiile sale de toponimie, apărea că în acest ținut de munte atât de neaoș românesc toponimele se împărțeau *grosso modo* astfel: trei cincimi de origine slavă, începând cu numele regiunii, Loviște, o cincime de origine daco-romană și tot o cincime de origine turanică! Carevasăzică, fuseseră „seniori“ cumani sau pecenegi și în acest colț de munte.

*

Pentru ultima perioadă a șederii cumanilor în părțile noastre, lucrarea cea mai temeinică și mai amănunțită e a preotului unit Ioan Ferenț.[10] De la el înțelegem marea răspândire a cumanilor, din stepele Rusiei de sud, până în Bulgaria, continuitatea comunității lor, cu toate că celor de la răsărit li se zicea cumani albi, iar celor de la apus, cumani negri.[11] În marile lor mișcări, vedem căpetenii ale cumanilor albi acționând până în Balcani sau împotriva Ungariei – fenomen pe care-l vom găsi și în faza marii retrageri a cumanilor în fața atacului mongolilor.

Nici o sursă nu ne lămurește însă în privința relațiilor pe plan religios dintre cumani și supușii lor valahi (sau slavo-români, când ne gândim îndeosebi la șefii comunităților de sate). Încercările de creștinare a cumanilor par a fi venit numai din Occident, adică din

regatul ungar și în speță de la Ordinul dominicanilor, de curând înființat. Aceste tentative au justificat și redactarea faimosului *Codex Cumanicus* redescoperit la Veneția pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea și editat prima oară în anii 1870 de contele Géza Kuun, orientalist (de altfel, după nume, de probabilă – deși îndepărtată – origine cumană).[12] Ferenț opinează că primele încercări de convertire s-ar fi făcut chiar în scurta perioadă când cavalerii teutoni au ținut Țara Bârsei în feudă (1211–1225) și au trecut o vreme Carpații și în Muntenia și Moldova. Din acel moment se va intitula regele Ungariei și *Rex Comaniae*. Atunci însă misionarii au fost alungați, unii chiar uciși. O a doua misiune dominicană s-ar fi îndreptat mai la nord, în direcția Niprului. Şi acolo unii misionari au fost uciși, dar au fost și câteva convertiri printre căpeteniile cumane, ca de pildă Bortz Membrok, care domnea chiar în părțile Moldovei de sud. Într-o scrisoare din 31 iulie 1227[13], Papa Grigore IX îl felicită pe Robert (francez născut la Liège), arhiepiscopul de Strigonium, pentru convertirea lui Bortz, al cărui nume va apărea la unii cronicari deformat în Benbroch sau Benborch (și la boierii noștri din primele timpuri găsim forma Borcea). Bortz și fiul său Burch, precum și un întreg grup în jurul lor par a fi devenit creștini evlavioși, făcând prozeliți.

Ne puteam, așadar, aștepta ca din rivalitatea cumano–maghiară pentru stăpânirea zonei de la sud și răsărit de Carpați, unde apăruseră de-acum mici cnezate sau voivodate slavo-române, să se nască la începutul veacului al XIII-lea o formațiune mai mare, întemeiată de cumanii negri. Marea năvălire mongolă a nepoților lui Genghis-han va răsturna însă brutal toate datele.

O primă tentativă puternică a Genghishanizilor, în frunte cu doi șefi renumiți, Djebe și Sübötai, a avut loc în iunie 1223. Aceștia s-au ciocnit pe râul Kalka, la nord de Crimeea, de o coaliție – realizată pentru prima oară – a cumanilor albi, conduși de regele lor Kuthen, și a rușilor conduși de marele-cneaz de la Kiev. Ciocnirea, care a ținut mai multe zile, a sfârșit cu un dezastru pentru aliați: nouă principi ruși au căzut în luptă; Kuthen și ginerele său Mstislav, mare-cneaz al Galiției, au izbutit să scape. Mongolii însă au oprit provizoriu ofensiva, fiindcă în planurile lor aceasta nu era decât una dintre primele încercări de a tatona terenul în vederea unui atac de mare anvergură. Djebe și Sübötai s-au întors împotriva Bulgariei de la Volga, pe care au nimicit-o. Apoi, s-au dus să-l întâlnească pe Genghis-han, care se întorcea din expediția sa în Khorazan. El va muri la 18 august 1227. Abia după alegerea, în 1229, ca mare-han, a fiului său Ögödai, se întrunește în 1235 un *kurultai* care hotărăște cuceriri spre apus, dincolo de Volga. În fruntea expediției, e desemnat Batu, fiul fiului cel mai mare al lui Genghis-han, Jutci (asupra căruia planau

justificate îndoieli despre filiația sa, fiind zămislit în vremea unei captivități a mamei sale, tânără, la un trib dușman); Jutci murise în 1227, înainte de Genghis-han. Dar lui Batu i se asociază cel mai iscusit general al lor, Sübötai, rechemat din China.

Note

1. Nu înțeleg de ce s-a generalizat la noi ortografia *voievod*, când am adoptat, uneori până la absurd, ortografia fonetică. Cuvântul, de fapt, se aude numai *voivod*; ortografia consacrată de DEX se vrea etimologică – din vechea slavonă – *voievod*; or, în vechile noastre documente găsim aproape întotdeauna *voevod* ori *voivod*, aproape niciodată *voievod*. Am ales să scriem aici *voivod*.

2. Lagarde-Chambonas (Auguste-Louis-Charles de Messence, comte de), *Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermannstadt, ou lettres adressées à Jules Griffith*, Paris, 1824.

3. *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în *Constituirea statelor feudale românești*, Editura Academiei RSR, București, 1980.

4. *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în veacurile XIV–XV*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991.

5. *Românii în secolul al XIII-lea: între cruciată și imperiul mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 188.

6. S-a petrecut acolo o minune asemănătoare cu cea înfăptuită, la sârbi, de Vuk Stefanović Karadžić și, la finlandezi, de Elias Lönnrot: un medic exilat în extremul nord al țării din pricina opțiunilor sale liberale, doctorul Hilferding, mare amator de folclor, a consemnat de la țăranii pescari din regiunea Onega o întreagă colecție de cântece bătrânești de mare frumusețe epică, evocând luptele rușilor din marele-cnezat al Kievului cu polovții (cumanii) și cu tătarii – primii, confundați uneori cu cei din urmă. Pe plan istoric, e încă o dovadă a uriașei migrări pe care valul mongol a provocat-o, din Ucraina de azi, până în nordul Rusiei.

7. Publicată în *Analele Academiei Române*, *Memoriile Secției Istorice* (AARMSI), s. III, t. VIII, 1928, pp. 97–103 și reluată de Șerban Papacostea în *Nicolae Iorga, Studii asupra Evului Mediu românesc*, Editura Ştiințifică și Enciclopedică, București, 1984, sub titlul *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă*.

8. Editura Academiei RSR, 1978.

9. Editura Academiei Române, București, 2005, 228 p., dintre care 59 p. de ilustrații.

10. Dr. Ioan Ferenț, paroh, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, 152 p.

11. Explicația semnificației alb/negru la popoarele turanice a fost dată întâi de Karl Friedrich Neumann, în *Die Völker des Südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwiklung*, Leipzig, 1855, VII–VIII și 98.

12. E vorba de un lexicon latin–cuman–persan destinat misionarilor dominicani.

13. *Documenta Romaniae Historica* (DRH), D, Relații între țările române, 6, p. 14.

I
Invazia mongolă din 1241 și retragerea cumanilor de la est și sud de Carpați

Vestea înfrângerii fraților lor de la nord de Marea Neagră, precum și prevestirea unui nou atac al neînchipuitei noi puteri din Răsărit sosiseră neîntârziat la cumanii din părțile noastre și stârnise, fără îndoială, mare îngrijorare și aprigi discuții. De zeci de ani, cum am spus, întru îndeplinirea misiunii sale papale de creștinare a păgânilor, regatul ungar trimitea sporadic peste Carpați delegații de misionari dominicani, care să încerce să-i convertească pe cumani la creștinism. Multe dintre aceste încercări de convertire sfârșiseră până atunci tragic, prin uciderea misionarilor. Vestea dezastrului de pe Kalka convinge însă căpeteniile cumanilor negri să-și schimbe radical atitudinea față de creștinare. Astfel, la începutul lui 1227, Bortz Membrok, cum am spus mai sus, se adresează arhiepiscopului de Strigonium (Esztergom) și-l roagă să vină să-i boteze poporul. Dovadă a importanței pe care regele Ungariei Andrei II o acordă creștinării cumanilor e faptul că trimite la această ceremonie nu numai pe cel mai înalt prelat al Bisericii ungare, arhiepiscopul de Strigonium, ci și pe propriul său fiu, viitorul rege Béla IV, deja asociat la domnie în împrejurări de mare tensiune între tată și fiu – acesta, însărcinat din 1226 cu guvernarea Transilvaniei. Dintr-o scrisoare de felicitare a Papei Grigore IX către Béla, reiese că botezul a avut loc în primăvara anului 1228. *Magnum Chronicum Belgicum* pomenește de botezarea cu acel prilej a 15 000 de cumani. (Să fie oare o cifră globală? Înclin să cred, pe baza cifrelor ce vor apărea în documente ulterioare, că ar fi vorba numai de bărbații în arme.)

După înființarea episcopiei de Milcov, în această reședință a căpeteniei cumane, a cărei exactă situare n-a fost până acum stabilită, papalitatea, cu sprijin din partea regelui Ungariei, a purces, după cum reiese din arhivele vaticane, la construirea unui întreg ansamblu – cetate, catedrală, precum și palat episcopal – pentru primul episcop numit, călugărul Theodoric, conducătorul Ordinului dominican din Ungaria.[14]

Ferenț, pe urma părintelui C. Auner[15], crede că episcopului Theodoric i s-a dat cetatea care fusese ridicată de cavalerii teutoni la Crăciuna, pe Milcov – nume care ar aminti de termenul Kreuzburg, adesea folosit de cavalerii cruciați. În jurul acestei reședințe și-ar fi construit episcopul un adevărat oraș, sub numele de Milcovia.

Această întorsătură politică, apropierea cumanilor negri de regatul

ungar *ar fi avut probabil ca desfășurare firească apariția unui regat sau ducat cuman, a cărui căpetenie ar fi fost vasalul regelui ungar.* Un asemenea deznodământ firesc a fost însă năruit de șocul brutal al atacului mongol din 1241, care va amâna cu două generații procesul de unificare a „Cumaniei“, rămase de-acum fără structurile politice și militare ale cumanilor.

Chiar din 1238, a venit vestea că, din iarna 1237–1238, se urnise din Mongolia uriașa armată a lui Batu-Han și că din ianuarie-februarie 1238 căzuseră pe rând în Rusia Riazan, Moscova, Suzdal, Vladimir și că pierise marele-cneaz Gheorghe. Cumanii fug în două mari coloane, una cu hanul Iona și 10 000 de corturi, peste Dunăre, unde-i atacă pe bizantini, împreună cu „francii“ Imperiului Latin din Constantinopol, *alta spre Ungaria, a hanului Kuthen, cu 40 000 de corturi*. Avem, așadar, de a face cu o adevărată migrație, o *Völkerwanderung* sute de mii de oameni, cu bărbați, femei, copii, sute de mii de cai și vite.

Privitor la grupul care s-a îndreptat către sud sub conducerea lui Iona, avem mai multe mărturii. Cronicarul bizantin Nichifor Gregoras relatează că ar fi trecut Dunărea și ar fi fost luat de împăratul Ioan Ducas Vatatzes, care l-ar fi răspândit în Tracia, în Macedonia și în Asia Mică. Mai multe amănunte aflăm de la alt cronicar bizantin, Gheorghe Acropolitas, apoi de la cronicarul cistercian Alberic, în fine de la Joinville, cronicarul Cruciadei a IV-a. După Acropolitas, Ioan Asan II al vlaho-bulgarilor (1218–1241) i-ar fi lăsat pe cumani să treacă spre teritoriile bizantine, unde au început să pustiască Macedonia. Acolo s-au întâlnit cu cruciații „frânci“ ai împăratului latin de Constantinopol, Baudouin II (1217–1273), și asistăm atunci la ciudata alianță a acestor cavaleri apuseni cu nomazii noștri din stepă. Joinville, care îl califică pe „Jonas“ *le roi des Commains* și *le grand roi des Commains*, ne dă amănunte pitorești despre această cumetrie și înfrățire. Scrie Joinville: „Împăratul din Constantinopol și ceilalți nobili ce se aflau la Constantinopol erau atunci aliați cu un popor numit cumani, pentru a avea ajutorul acestora împotriva lui Vatatzes, care era împăratul grecilor.“[16]

Alianța a fost pecetluită prin trei căsătorii: Guilelm, fiul lui Geoffroy de Méry, conetabilul Romaniei, a luat pe o fiică a prințului cuman Soronius (?); Baudouin de Hainaut, pe o a doua fiică, ambele botezate catolic la Constantinopol; Nariot de Toucy, rudă cu regele Franței Ludovic IX (Ludovic cel Sfânt), a luat pe fiica lui Iona. După moartea soțului, ea devine călugăriță, pe când Iona rămăsese păgân, așa că după ce a murit a fost îngropat în afara zidurilor Constantinopolului, după ritul cuman, sub o movilă mare; au fost jertfiți opt ostași înarmați și douăzeci și șase de cai!

Joinville mai povestește și ceremonia frăției de sânge între marele-han și nobilii săi de o parte, împăratul latin și nobilii săi de alta: și-au

luat sânge crestându-și venele, iar sângele, amestecat într-o cupă cu vin și apă, a fost băut de toți. Cu toate aceste rituri de frăție pe viață, cumanii vor trece în cele din urmă de partea basileului Vatatzes, care-i va răspândi în teritoriile lui, cum ne spune Nichifor Gregoras.

Pe noi ne interesează mai mult soarta celuilalt grup, și mai important, cele „40 000 de corturi“ duse de hanul Kuthen spre Ungaria. Sfatul cumanilor de la Milcov, neîndoielnic după lungă deliberare, încredințat că ei nu vor fi în măsură să țină piept atacului, cere regelui Béla IV învoirea de a fi primit tot neamul lor dincolo de Carpați, sub protecția regelui maghiar pe care-l considerau desigur în stare, cu cavalerii săi de tip cruciat și cu posibilii săi aliați apuseni, să reziste mongolilor.

La acea dată, Bortz Membrok și fiul său muriseră și fuseseră îngropați creștinește. Dovadă iarăși că „imperiul“ cumanilor era un *continuum*, din Ucraina actuală și până în părțile noastre, această mare migrație se face sub comanda marelui prinț cuman din răsărit, Kuthen, învinsul de la Kalka și socru al marelui-cneaz Mstislav al Galiției. Béla IV, considerând că acești luptători temuți îi puteau fi de folos, atât împotriva dușmanilor, cât și împotriva magnaților dinlăuntru, cu care avea mari supărări, acceptă cererea, dar sosirea în masă a acestei hoarde de sute de mii de oameni, cu tot calabalâcul lor, a însemnat o mare încercare pentru regat. În cele din urmă, regele se hotărăște să așeze această mulțime străină dincolo de granițele Transilvaniei, spre apus. E de presupus că toate instanțele voivodatului, în special conducătorii secuilor și sașilor, trebuie să fi privit cu mare îngrijorare sosirea acestui puhoi dintr-un neam de la care suferiseră de mai bine de un veac atâtea incursiuni de pradă și prăpăd. Cumanii sunt îndrumați către Tisa inferioară, pentru a coloniza o regiune insuficient populată, iar regele lor, Kuthen, e luat de Béla IV sub ocrotirea lui, la Pesta. Aici, pe când una dintre coloanele tătarilor pătrunde deja în Ungaria pe la pasul Verecke/Vereți, se întâmplă o dramă care va avea urmări grave asupra sorții cumanilor: la Pesta, gloatele pornite împotriva cumanilor de când intraseră în țară iau cu asalt palatul unde era găzduit Kuthen și îl ucid. La vestea acestei crime, masa cumanilor, în loc să-i fie de ajutor regelui împotriva mongolilor, va deveni la rândul ei un mare pericol. Prădând și arzând sate și orașe, cumanii se îndreaptă spre Bulgaria. De abia după retragerea mongolilor, doi ani mai târziu, se va strădui Béla IV să readucă o parte din ei în Valea Tisei, iarăși ca aliați ai regelui împotriva magnaților. Succesorul lui Béla IV, fiul său Ştefan, care nu va domni decât doi ani, va lua de soție o prințesă cumană, și fiul lor, Ladislau IV, zis „Cumanul“ (1272–1290) – fiindcă simpatiza atât de mult cu etnia mamei sale, încât copia până și îmbrăcămintea și tunsoarea cumanilor – va sfârși asasinat.

Retragerea dincolo de Carpați a cumanilor, care reprezentau de un veac și jumătate osatura politică a ținutului, a dat alt curs procesului de naștere a unui stat și a însemnat pentru întemeierea unei *vlașkoe zemlia*, a unei țări românești, o amânare de aproape o sută de ani. *Dar s-ar fi numit ea astfel? Sau cumva – cum apăruse pe hărțile din epocă și cum e numită în Diploma Ioaniților din 1247 – Cumania* – așa după cum Gallia devenise Francia, Italia de Nord Lombardia, Spania de sud Vandalusía, Mœsia și Tracia Bulgaria, după numele stăpânitorilor barbari?

*

Marea invazie mongolă din 1241–1242, pornind din sudul Rusiei de azi, s-a desfășurat pe mai multe linii de atac. În Occident, contemporanii care pomenesc de marea invazie vorbesc în general de trei coloane, pesemne din cauza celor trei mari țări creștine din Europa Centrală, cunoscute lor, anume Polonia, Cehia și Ungaria. De fapt, sunt patru coloane principale, adică ale celor patru prinți Genghishanizi: Orda, Batu, Kadan și Böček. A lui Orda, cea mai nordică, s-ar fi despărțit în două – lucru confirmat și de „Istoria secretă" a mongolilor, păstrată într-o traducere chineză din 1370 și zisă *Yüan e ao pi shi*, unde e scris că tătarii, în operațiunile lor împotriva regelui Ungariei (dovadă indirectă, zic eu, că acesta era considerat suveranul cel mai puternic din Europa Centrală), „au înaintat în cinci corpuri, pe cinci căi diferite". Vom vedea însă că și coloanele mai sudice se puteau împărți în mai multe subdiviziuni la un moment dat.

Cea mai nordică coloană nimicește pe rând imperiul cumanilor albi, marele-cnezat rus de la Kiev, regatul polon și, cu o coloană desprinsă spre nord, cnezatele lituaniene; apoi, îi învinge și ucide pe ducele Henric al Sileziei și pe Venceslas al Boemiei, sprijiniți de cavalerii teutoni.

A doua, mai la sud, a trecut Carpații prin Maramureș și a atacat colonia săsească (*sas*, în textele lui Rogerius și ale lui Rașid od-Din) care exploata minele de argint de la Rodna.[17] Regăsim altă indicație a atacării Rodnei în chiar „ziua Învierii Domnului" 1241, într-un scurt pasaj (zis *Notitia de Epternac*) din raportul călugărului flamand Wilhelm van Rubroek, trimis de regele Franței Ludovic IX pe lângă marele-han, în 1252–1254.[18] Un amănunt interesant și tulburător: nu toți sașii sunt atunci căsăpiți, șase sute dintre ei devin apoi călăuze ale tătarilor!

Coloana cea mai sudică, condusă de Böček, s-a despărțit și ea în două, o coloană coborând de-a lungul Siretului, urmând apoi cursul Dunării, probabil pentru a asigura flancul sudic al uriașului front mongol împotriva unui posibil atac al lui Ioan Asan II al vlaho-bulgarilor. Această coloană ar fi pătruns în Transilvania pe la Severin.

O coloană principală însă pătrunde în „țara episcopului cumanilor“ (*in terram episcopi Cumanorum*), unde rămăseseră pesemne apărători, căci Rogerius pomenește de o încercare de rezistență. Distrugerea întregului așezământ a fost însă totală. Cronica persană a lui Rașid od-Din[19] conține, privitor la înaintarea *baghetur*-ului Böček, următoarea precizare: „Mergând pe drumul Qara Ulaghilor [valahilor negri] și prin munții de acolo a înfrânt aceste popoare Ulagh. Şi de aici a intrat în pădurile și în munții Yapraq Taq [Carpați!] la hotarul lui Mișelav și i-a înfrânt pe dușmanii care se aflau acolo gata de luptă.“[20]

„Hotarul lui Mișelav“ îl voi comenta mai departe. Aici, aș vrea doar să semnalez, ca amănunt de cea mai mare însemnătate: cronicarul din acele țări îndepărtate vorbește, ca de entități bine cunoscute, de „drumul vlahilor negri“ și de „popoarele vlahe“, iar despre cumani nu mai pomenește în acest context. Apare clar că la sosirea valului mongol în regiunea episcopiei Milcoviei structurile militare ale cumanilor negri se retrăseseră dincolo de Carpați, astfel încât, în acel colț, valul mongolilor nu s-a ciocnit, probabil, decât cu formațiuni ostășești ale unor cneji sau voivozi valahi sau, dincolo de Carpați, de brașoveni și de secui. Existența unor formațiuni valahe ne va fi îndată confirmată în Diploma Ioaniților, prin expresia *cum apparatu suo bellico* „cu aparatul lor de război“, privitoare la potențialul militar al valahilor din banatul Severinului.

Aurelian Sacerdoțeanu crede că, din episcopia Milcovului, tătarii ar fi trecut Carpații pe la Oituz, întrucât spusele lui Rogerius sunt completate în *Notitia de Epternac* cu fraza: „În aceeași zi [Duminica Paștelui, când a căzut Rodna], o altă armată a acelorași tătari, pătrunzând în provincia ce se cheamă Bârsa, l-a ucis pe comandantul armatei țării transilvane cu toți ai lui“ (*Eodem die alter exhercitus eorumdem Tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur, ducem exhercitus transilvane terre cum omnibus suis interficit*).

Dar numai o parte a acelei coloane trebuie să fi trecut prin pasul Oituz, deoarece, după Rașid od-Din, Böček ar fi „intrat în pădurile și în munții Yapraq Taq *la hotarul lui Mișelav*“! (s.n.) Or, mai mult decât probabil, țara lui Mișelav e voivodatul lui Seneslav din regiunea Argeș. A fost deci o a doua coloană desprinsă, care urmează linia de sud a Carpaților, cu direcția Argeș. Așa înțeleg și Sacerdoțeanu, și Iorga, și Decei. Iorga nu emite nici o ipoteză privitoare la pasul pe unde de aici ar fi trecut Böček Carpații în Transilvania, pentru a se uni cu coloana din Țara Bârsei și a înainta împreună spre inima Ungariei. Sacerdoțeanu crede că a intrat „peste Loviștea argeșană și prin clisura Oltului“. Această părere mi se pare greșită: „clisura Oltului“ n-a fost, până la sfârșitul veacului al XIX-lea, drumul normal dintre Transilvania și Muntenia, din cauza malurilor abrupte ale strâmtorii Oltului. Trecerea pe acea cale nu se făcea prin chiar Valea Oltului, ci

pe coamă de munte, prin Sălătruc și Câineni, iar cărările erau atât de strâmte, încât toți străinii care erau aduși în Muntenia pe aici au lăsat descrieri înspăimântătoare, ca de pildă Lady Craven în 1786, Madame Reinhardt în 1806 sau tânărul conte de Lagarde în 1813, care rezumă cel mai bine impresia pe care o lasă calea aceea: „Nici că se poate o stavilă naturală mai puternică în calea năvălitorilor de orice fel. Drumurile, abia croite, trec pe marginea unor prăpăstii înfricoșătoare.“[21] Cum ar fi ales această trecătoare tătarii, atât de bine informați din vreme asupra căilor pe unde aveau să treacă? Mă miră și opinia lui Aurel Decei, de obicei atât de perspicace, care crede că Böček ar fi pătruns în Transilvania pe la Timiș și că Böček s-ar fi ciocnit de Mișelav-Seneslav. Mi se pare a fi o interpretare eronată a frazei pomenite din Rașid od-Din „și, de aici, a intrat în pădurile și în munții Yapraq Taq *la hotarul lui Mișelav*“. Termenul persan Decei îl specifică în franceză prin locuțiunea *aux confins de*, deci „la marginea, la granița“ voivodatului lui Seneslav. Așadar, textul nu implică intrarea în țara lui Seneslav și confruntarea cu el – în care caz, ca în mai toate ciocnirile cu armate din țările creștine, lupta s-ar fi soldat cu nimicirea armatei și uciderea căpeteniei. Or, îl regăsim pe Seneslav în diploma din 1247, iar *calea cea mai normală de pătrundere în Transilvania* înainte de țara lui Seneslav era Valea Teleajenului (pe unde primul țarat bulgar ridicase cetatea Slon, în vreme ce ungurii se pregăteau să ocupe Ardealul). Tătarii, atât de bine informați, nu puteau să nu știe că drumul comercial dintre Brașov și porturile de la Dunăre și Marea Neagră era prin Valea Teleajenului, care era cea mai ușoară și largă din tot lanțul Carpaților Meridionali[22] – iar scopul lui Böček era să facă în cel mai scurt timp legătura cu coloana trecută pe la Oituz, ca împreună să grăbească spre inima Ungariei. N-avea nevoie să străbată Muntenia întreagă, de la răsărit la apus!

*

Cele trei coloane sudice ale uriașei invazii mongole se vor întruni undeva în Câmpia Panonică. Béla IV, încercând să li se opună la Muhi, lângă râul Sajó, suferă o înfrângere atât de cumplită, că nu-și găsește scăpare decât refugiindu-se, în cele din urmă, în insula Veglia (în croată, Krk) din Adriatică (alte izvoare vorbesc despre cetatea dalmațiană Trau); în cursul dramaticei retrageri, două dintre fiicele regelui Béla cu Maria Lascaris, Catharina și Margari, au murit și au fost înmormântate în Dalmația. Relatările călugărului Rogerius ne dezvăluie amănunte în general insuficient reținute de istoricii marii năvăliri mongole din 1241. Coordonând diversele surse, apare că regele n-ar fi fost susținut cu toată energia de marii săi vasali, care erau de mai multă vreme în vrajbă cu el. Regele, în cursul bătăliei, ar fi pierdut cu totut controlul armatei sale. Cel mai vajnic ar fi fost fratele său Coloman, care va și muri de pe urma rănilor căpătate.

Sübötai a trecut râul la 11 aprilie noaptea și i-a surprins pe unguri în zori. Batu își asigurase singurul pod și atacase frontal, pe când Sübötai trecuse în amonte la un vad, pentru a prinde armata ungară. A nimicit-o împreună cu contingente germane, franceze, croate și cavaleri templieri.

De curând, un istoric militar francez, Gérard Chaliand[23], a analizat metodele de război ale mongolilor, din care reiese că imaginea pe care ne-o facem adesea, a unui uriaș atac frontal de sute de mii de călăreți nimicind totul în calea lor, e falsă. Din calculele autorului, ar reieși că ansamblul marelui atac din 1241 nu a numărat mai mult de 120 000 de luptători de partea mongolă, împărțită în patru sau chiar cinci coloane foarte depărtate una de alta și cu obiective deosebite, toate urmând să se întâlnească pentru ciocnirea cu regele Ungariei, dovadă, încă o dată, că acesta, după informațiile migălos adunate de mongoli, era considerat drept cel mai puternic suveran din centrul și răsăritul Europei. Fiecare coloană însă înfruntă uneori comunități relativ reduse, ca de pildă târgul de meșteri mineri germani de la Rodna. Iar aici, după descrierea lui Rogerius, la primul atac mongolii sunt respinși de apărătorii Rodnei, dar, după tehnica peste tot folosită, mongolii se prefac că se retrag. Germanii se întorc în oraș și se îmbată, sărbătorindu-și izbânda. În cursul nopții, mongolii se întorc și măcelăresc locuitorii orașului. Așadar, mai toate victoriile oștirilor mongole se datorează mai cu seamă admirabilei lor organizări, iscoadelor care-i informează din vreme despre locuri și oameni, vicleșugurilor de război și apoi doar șocului cavaleriei lor neobosite.

Dacă după această ultimă victorie și o stăpânire de aproape un an a întregii Ungarii mongolii se retrag nu e din pricina temerii vreunei puternice opoziții a creștinilor din Apus[24], ci fiindcă sosise vestea morții marelui han Ögödai la 11 decembrie 1241. Şi tot neamul lui a trebuit să ia drumul Karakorumului pentru alegerea noului han, pare-se cu un început de neînțelegere între moștenitori, ceea ce se deduce din plecări necoordonate. Batu-Han rămâne în urmă, pentru a-și asigura în spațiul actualei Rusii puternice așezări politice, care, veacuri de-a rândul, vor mai impune legea lor statelor ruse, în special hanatul cunoscut sub numele de Hoarda de Aur de pe bazinul inferior al Volgăi. Cei stabiliți în Crimeea și pe coastele Mării Negre vor face numeroase incursiuni spre apus și vor exercita o vreme un fel de suzeranitate asupra formațiunilor politice din părțile noastre, din Bulgaria și până la sârbi. Vor fi cunoscuți de-acum sub denumirea de tătari, după numele unuia dintre triburile care însoțiseră armata mongolă. De reținut însă că masa cumanilor albi a acceptat destul de repede această stăpânire și amestecul a fost atât de deplin, încât limba cumanilor a devenit de atunci limba tătarilor din aceste părți. De la începuturi trebuie să fi existat înrudiri de limbă între cumană și

idiomurile vorbite de componenta turcică a armatei mongole.

Ce ar mai trebui adăugat aici, pentru a înțelege mai bine importanța și valoarea acestui neam turcic (cunoscuți sub numele de cumani sau polovți sau kipciak), este că un grup desprins din cei de la nord de Marea Neagră va trece Caucazul, se va războ în Asia Mică și va ajunge să stăpânească Egiptul câteva veacuri, sub numele de mameluci!

Note

14. Interesant de făcut apropierea dintre acest efort al dominicanilor în Răsărit și radicala stârpire, tot cu ajutorul lor, în frunte chiar cu fondatorul Ordinului, Sf. Dominic († 1221?), a catharilor din Apus. Ultimul act al nemiloasei cruciade, „rugul de la Montségur", va avea loc în 1244.

15. C. Auner, *Episcopia Milcoviei*, în *Revista catolică*, I, București, 1912, p. 544.

16. Joinville, *Histoire de Saint-Louis*, ed. Nathalie de Wailly, ediția a VI-a, Paris, 1878, p. 221. Traducerea română în Ferenț, *op. cit.*, pp. 80 *sqq*.

17. Una dintre mărturiile cele mai vii și cutremurătoare a masacrelor comise de mongoli în înaintarea lor o găsim la călugărul italian Rogerius, care, aflându-se în misiune în Ungaria chiar în momentul năvălirii mongole, va fi luat de tătari ca rob în regiunea Pestei și va lăsa mai târziu – el va ajunge și arhiepiscop de Spalato după ce va scăpa din această aventură – o carte intitulată *Carmen miserabile*. Nu se afla chiar la Rodna, dar din relatările pe care le-a cules e probabil ca descrierea lui să fie foarte aproape de realitate.

18. Aurelian Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930, pp. 174–175.

19. Medic evreu convertit la islam și ajuns mare-vizir al hanilor Genghishanizi din Persia, care a lăsat o extrem de amănunțită și probabil bine documentată cronică a marii invazii mongole din 1241–1242. Va pieri, în cele din urmă, decapitat.

20. Traducere preluată din Virgil Ciocîltan, *Componența română a țaratului Asăneștilor*, în *Revista istorică*, tom III, 1992, p. 1112. Marele nostru orientalist, regretatul Aurel Decei, a tradus acest pasaj din cronicar direct din persană, vezi *L'Invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon La DJˆĀMIc OT-TEVARIKH de Fäzl ol-lh Räšïd od-Dïn*, în *Revue roumaine d'histoire*, tome XII, nr. 1, 1973, pp. 101–122. Decei ne revelă că, în diverse alte manuscrise decât cel care a fost folosit acum un veac și jumătate de C. d'Ohsson și reluat în general de toți comentatorii, numele acelor munți apare sub forma Babak Tok, pe care el crede că l-ar putea apropia de denumirea maghiară Kárpátok, cu toate că nu e sigur ca termenul generic de Carpați să se fi păstrat la populațiile din acea epocă! Să lăsăm deci deoparte problema originii termenilor persani care desemnează acei munți, contextul indică limpede că e vorba de Carpații Răsăriteni.

21. Lagarde-Chambonas (Auguste de Messance, comte de), *Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermannstadt ou lettres adressées à Jules Griffith*, Paris, 1824.

22. Valea Teleajenului a rămas drumul normal, chiar de la București spre Brașov, până la mijlocul veacului al XIX-lea, când Bibeștii și Ştirbeii care aveau moșii pe Valea Prahovei au lărgit drumul până la Mănăstirea Sinaia, ctitoria spătarului Mihai Cantacuzino, care, fugind în noapte de oamenii lui Grigoraşcu Duca vodă, trimiși să-l prindă, i-a înșelat, fugind pe valea fără drum a Prahovei, în loc de Valea Teleajenului. De când cu Sinaia regală și calea ferată, am uitat de căile naturale din Evul Mediu!

23. *Les empires nomades de la Mongolie au Danube (Ve–IVe siècles av. J.-C.—XVe-XVIe siècles ap. J.-C.)*, Perrin, Paris, 1995, ediția a II-a 1998.

24. Astăzi, ne miră lipsa de reacție a marilor țări feudale din Apus față de brusca apariție a acestor noi dușmani. Unii suverani, ca regii Franței, Angliei, dar și Papa, obnubilați de pericolul musulman de care se izbeau de mai multe veacuri, au avut chiar, la început, iluzia că imperiul mongol putea fi un aliat prețios împotriva arabilor. Mai intervin și rivalitățile dintre seniorii feudali, aceștia urmărind doar mici interese locale. Astfel se face, de pildă, că ducele Austriei, în loc să aducă un ajutor efectiv regelui Ungariei în dificultate, profită de acest prilej ca să-i stoarcă sume uriașe de bani, precum și cedarea unei provincii la granița

celor două teritorii! Să mai adăugăm și faptul de-a dreptul uluitor că, tocmai în timpul marii invazii tătare, suedezii (în 1240) și cavalerii teutoni (în 1242) l-au atacat pe cneazul Novgorodului, Aleksandr Nevski (adică „învingătorul de pe Neva“), cum vom vedea mai jos!

II
Diplomația Ioaniților

Oricum, tătarii erau de-acum inamicul numărul unu al regatului ungar și grija de a întări granița de răsărit a regatului a fost de atunci o preocupare de cea mai mare însemnătate a regelui. Béla IV era mai de mult – de când participase, tânăr, la o cruciadă în Țara Sfântă – în legătură cu ordinul de călugări catolici de „națiune franceză", înființat în Palestina mai întâi pentru îngrijirea răniților și bolnavilor, apoi, fatal, chemat să participe activ și la lupte: Ordinul Ospitalierilor Sfântului Ioan din Ierusalim.

Rogerius, după ce fugise din robie, s-a ascuns timp de câteva luni într-un sat, Frata, de lângă Alba, până când s-a aflat că s-a întors regele. Iată chiar cuvintele lui: „până când n-a sosit regele Béla în Ungaria, din părțile de lângă mare, fiind ajutat de cavalerii cruciați din insula Rhodos și de domnii Frangepani cu multe cete de voinici, după ce primise știre despre retragerea tătarilor".[25] Nu e lipsit de interes să redau aici o pagină[26] din istoria Cavalerilor Ospitalieri ai Sfântului Ioan din Ierusalim, scrisă de abatele de Vertot și apărută în 1776[27]: *Les Chevaliers de Hongrie ne rendoient pas moins de services à leur patrie contre les Tartares qui ravageoient alors la Transilvanie, la Hongrie & la Pologne. Le Pape Innocent IV écrivit à ces Chevaliers en des termes les plus pressans, comme on le peut voir par son Bref du huit des Calendes de Juillet, & de la cinquiéme année de son Pontificat. Ces Guerriers prirent aussi-tôt les armes; & après s'être joints aux Franchipanes qui étoient alors Seigneurs de la Dalmatie & de la Croatie, ils chasserent ces Barbares de la Hongrie, ramenerent le Roi de Bela qui avoit été obligé d'abandonner ses Etats, & le rétablirent sur le Trône.*

Des services si importans ne demeurerent pas sans récompense; & outre de nouveaux privilèges, ce Prince qui étoit fils du Roi André, dont nous avons parlé, marchant sur les traces de son père, donna des Terres & des Seigneuries à l'Ordre, persuadé que c'étoient autant de braves guerriers qu'il acqueroit dans son Etat, & d'illustres défenseurs qu'il procuroit à ses sujets, souvent exposez aux incursions des Infideles. C'est ainsi que s'en explique l'Historien de Hongrie, qui par anticipation, donne aux Hospitaliers le nom de Chevaliers de Rhodes, qu'ils ne prirent qu'un siecle après cet évenement.[28]

Așadar, acest istoric francez al Ordinului știa în secolul al XVIII-lea că ioaniții îl ajutaseră pe regele Béla să-i alunge pe mongoli – ceea ce era, de altfel, exagerat – și că regele îi răsplătise prin noi privilegii și „seniorii", aluzie probabil la feuda Severinului. Rezerva pe care o are privitor la numele de cavaleri de Rhodos e însă greșită, deoarece însuși călugărul Rogerius, contemporan cu evenimentele, zice în

ultimele fraze din *Carmen miserabile* că regele s-a întors în Ungaria „fiind ajutat de cavalerii cruciați din insula Rhodos și de domnii Frangepani“.

Béla IV s-a gândit, așadar, să facă apel la acești „ospitalieri“ (în istoriografia română, s-a generalizat denumirea de Cavaleri Ioaniți), renumiți îndeosebi pentru construcția unor puternice cetăți de apărare, și a început negocieri cu Rembald, reprezentantul Ordinului „dincoace de mare“, în scopul de a-i propune să ia ca feudă banatul de Severin, adică Oltenia de azi cu – peste Carpați – o bucată din zona muntoasă din actualul Banat de sud-est.[29] Era o unitate pe care regii Ungariei o înființaseră cu câteva zeci de ani înainte – primul ban ungur de Severin e menționat în 1233 – în încercarea lor de a extinde posesiunile regatului dincoace de Carpați.

Experiența nefericită pe care predecesorul regelui Béla, Andrei II (1205–1236), o făcuse între 1211 și 1225 cu celălalt Ordin de cavaleri din Țara Sfântă, de „națiune germană“, cavalerii teutoni, pe care, după numai paisprezece ani, i-a alungat din regat, unde avuseseră tendința prea vădită de a se constitui într-un „stat în stat“[30], va fi poate explicația minuției extreme cu care e redactată Diploma pe care regele Ungariei o acordă la 2 iunie 1247 reprezentantului Ordinului Ioaniților, în calitate de vasal al său. Ne-au parvenit, din fericire, două exemplare ale Diplomei, originalul din iunie 1247 și confirmarea lui de către Papa Innocentiu IV în 1251.[31] Chiar răstimpul relativ lung care desparte un document de celălalt ar fi o dovadă a grijii cu care Curia romană a scrutat Diploma de vasalitate, în dubla calitate a Papei, de suzeran al regelui Ungariei și de suprem îngrijitor al congregațiilor din întreaga creștinătate apuseană. Ar mai fi însă o explicație, sugerată de Maria Holban în lucrarea ei fundamentală *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*[32], anume că însuși regele sau Ordinul Ioaniților ar fi șovăit un timp, deoarece, la momentul 1247, Béla IV – lucru ce ni se pare azi de necrezut – era mai preocupat de conflictul lui cu ducele de Austria decât de primejdia tătară și ar fi dorit să se folosească cu precădere de cavalerii ioaniți pentru apărarea graniței sale de vest!

*

De când a fost cunoscut în epoca contemporană acest document de atât de mare însemnătate pentru noi, istoriografia română n-a comentat amănunțit decât informația privitoare la cele două voivodate și cele două cnezate ale valahilor, citate în Diplomă: la vest de Olt, voivodatul lui Litovoi și cnezatele lui Ioan și al lui Farcaș, iar la est de Olt, voivodatul lui Seneslau.

S-a discutat astfel despre așezarea probabilă a celor patru entități. Textul dă prea puține amănunte lămuritoare: se poate deduce bunăoară din excepția că feuda acordată reprezentantului Ordinului

nu va cuprinde *terram Lytva*, pe care regele „o lasă valahilor așa cum o stăpâneau până acum“, că *terra Szevrin* cedată ordinului reprezenta Oltenia toată, plus clinul munților către nord-vest în Banatul de azi, dar că o zonă din nord, probabil de întinderea unui județ, era exclusă din feudă. Rezultă deci că Litovoi rămânea un vasal direct al regelui. Totuși, pe întinderea feudei sale, regele acorda Ordinului dreptul de a culege jumătate din anumite venituri acordate regelui; nu însă și cele preluate în acel ținut la nord de Carpați. *Înseamnă că feuda lui Litovoi se întindea și pe o porțiune din Hațeg*. Această localizare pare a fi unanim acceptată, de mult timp, de toți istoricii români.

În schimb, e mult mai anevoie de dedus din text așezarea celor două cnezate menționate, al lui Ioan și al lui Farcaș. Mai toți istoricii s-au pronunțat în favoarea localizării cnezatului lui Ioan în actualul județ Romanați, fără a ni se aduce suficiente argumente convingătoare.

Pentru cnezatul lui Farcaș s-a propus, în general, județul Vâlcea, pe considerentul că echivalentul slavo-român al poreclei ungurești Farkas / Farcaș „lupul“ e Vâlcu. De altfel, forma Farcaș nu s-a pierdut în regiune: a rămas un sat Fărcășești și, mai târziu, la un vechi neam boieresc, patronimul Fărcășanu. Să mai adăugăm că istoriografia maghiară s-a grăbit să afirme, cum vom vedea mai jos, că Farcaș cneazul trebuie să fi fost ungur!

Distinsul genealogist Dan Pleșia, care-și întemeiază în general reconstrucțiile genealogice ca și socrul său, Emanoil Hagi-Mosco, pe *urmărirea documentară a posesiunii și transmisiunii de moșii*, a propus în anii 1970 și 1980, în mai multe comunicări sau articole[33], alte localizări ale acestor două cnezate. A plecat de la constatarea că, de când începem să avem documente scrise, în special din veacul al XV-lea, găsim în Oltenia două mari ansambluri de domenii boierești: în vest, între arcul carpatic și Jiu, moșiile boierilor din Hotărani (din care mai târziu se desfac mai multe ramuri: Brătășanii-Văleni, Delenii, Proorocenii, Vâlsănești și care vor da mari boieri până târziu: de pildă, Neaga din Hotărani a fost mama lui Neagoe Basarab și soția lui Pârvu Craiovescu); la răsărit, vaste întinderi de moșii stăpânite de trei familii dintre cele mai vechi și mai însemnate din Țara Românească: boierii Craiovești, Floreștii și urmașii marelui-vornic Dan Durduc din veacul al XV-lea, printre care și Buzeștii. Or, nu există nici o urmă de danie a vreunui voivod de după Basarab Întemeietorul către strămoșii sau începătorii acestor neamuri boierești. De altfel, atât în Muntenia, cât și în Moldova, avem cazuri dovedite de recunoașteri de către domnul țării sau de către regele Ungariei a unor posesiuni strămoșești urcând două sau trei generații, ducându-ne la vremea Diplomei Ioaniților, la acei voivozi, cneji sau *maiores terrae* despre care vorbim; vastele moșii boierești atestate în veacul al XV-lea nu sunt provenite din danii domnești, *sunt posesiuni alodiale anterioare unității Țării*

Românești. Așadar, ipoteza, demult emisă, că acei „mai-mari ai țării“ sunt strămoșii boierilor noștri de mai târziu e pe deplin justificată. Dan Pleșia a propus astfel localizarea cnezatului lui Ioan în nord-vestul Olteniei, între Carpați și Jiu, iar a celui al lui Farcaș în sud-estul Olteniei. Adaug, în sfârșit, că problema exactei localizări a acelor cnezate e de interes secundar în cadrul prezentei lucrări. Nu e cazul să insistăm aici asupra relativei sale valori ipotetice.

În schimb, consider de cel mai viu interes pentru istoria românilor o clauză cuprinsă în pasajul privitor la dreptul vasalului (Reprezentantul Ordinului) de a judeca toate pricinile între supuși și a lua hotărâri judecătorești, cu o excepție astfel formulată: *hoc addito, quod si contra maiores terre aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, in qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appellare* […]. Această frază a fost tradusă în românește în *Documenta Romaniae Historica*[34] astfel: „cu acest adaos că de se va rosti o osândă <într-o pricină de> vărsare de sânge împotriva mai-marilor țării <aceleia>, și ei se vor simți nedreptățiți, să poată face apel la curtea noastră“.

Cred că această traducere e greșită și e interesant de notat că traducătorul a simțit că era ceva nepotrivit, deoarece a pus între croșete „o osândă <într-o pricină de> vărsare de sânge“, când firesc ar fi fost să fie: o osândă *cu* vărsare de sânge. De fapt, traducerea din DRH e *gramatical corectă*. Aceeași traducere am găsit-o și la distinsul jurist Dinu C. Arion: „contra judecăților provenite din vărsare de sânge…“ și aceeași sentință mi-a dat-o și marele savant Dan Slușanschi. Şi totuși, chiar dacă latiniștii noștri au gramatical dreptate, *fără îndoială traducerea e greșită* și se poate cel mult spune că latina scribului regal din 1247 e stângace, căci e cert că *nu pricina va fi fost de vărsare de sânge, ci sentința*, adică o condamnare la tăierea capului. Lucrul îmi pare evident: cazuri de pricini de vărsare de sânge trebuie să fi fost zilnice în moravurile vremilor, chiar printre „mai-marii țării“! Ar fi fost de neconceput ca, după orice proces în cauze de rănire sau ucidere, condamnatul să fi avut drept de apel la curtea regală. Dovada incontestabilă a interpretării mele ne-o dă celebrul document pe care magnații unguri l-au smuls tatălui regelui Béla, Andrei II, în 1222, numit *Bula de Aur*; acolo, la articolul privind autoritatea Palatinului, scrie:

Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat.

§ 1. *Sed causas nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinent, sine conscientia regis terminare non possit*.

„Palatinul judecă pe toți oamenii fără osebire din regatul nostru.

§ 1. Însă pricinile nobililor care duc la tăierea capului sau la pierderea posesiunilor nu pot fi definitive fără încuviințarea regelui.“

E clar că, la douăzeci și cinci de ani după Bula de Aur, regele nu

putea acorda unor supuși – de altfel noi supuși – ca apărare în fața noului său vasal, Reprezentantul Ordinului Ioaniților, alte drepturi decât cele concedate „nobililor“ din tot regatul (și trebuie adăugat că termenul *nobiles* desemna la acea vreme doar marea aristocrație). Așadar, excepția din Diplomă în favoarea acelor *maiores terrae* ne revelă, cu privire la istoria noastră, prezența de pe atunci, la mijlocul veacului al XIII-lea, înainte să se fi ajuns încă la înjghebarea unui stat de model feudal occidental, a unei categorii de nobili destul de însemnați pentru ca suzeranul să-i sustragă de la judecata vasalului său când era vorba de tăierea capului și să le permită venirea în apel la curtea lui la o mie de kilometri și după lungi zile de drum. Această importanță socială, economică, militară (v. expresia în Diplomă: *cum apparatu suo bellico*) a acelor „mai-mari ai țării“ ne confirmă că e vorba de strămoșii acelora care, în primele hrisoave domnești de chemare la Adunarea de Stări, sunt calificați „boierii domniei mele mari (și mici)“. „Boierii mari“ au fost, de la începutul Țării Românești, o adevărată categorie socială, analogă cu magnații din Ungaria și Polonia.[35]

Ca argument suplimentar la interpretarea de mai sus a expresiei din Diplomă, *sententia de sanguinis effusione*, aduc și paralela cu favoarea pe care boierii lui Mihai Viteazul, trimiși să negocieze cu Sigismund Báthori, o obțin în tratatul de la Alba Iulia (15 mai 1595), prin care domnul Țării Românești se recunoștea vasal al principelui Transilvaniei și boierii căpătau *asigurarea că domnul nu-i va mai putea tăia fără voia suzeranului transilvan*. Era aceeași clauză ca aceea care figura în Diploma din 1247! O cunoșteau oare boierii noștri din tradiție?

Ceea ce ne interesează însă aici, în primul rând, e să emitem ipoteze asupra originii etnice a celor mai mulți dintre acești voivozi, cneji sau „mai-mari ai țării“ pe care-i aflăm în ajunul apariției în complexul geopolitic regional a primei noastre formațiuni statale închegate. Recunosc că terenul e aici și mai nesigur. Nu văd decât două criterii orientative: întâi, scrutarea tuturor surselor privind succesivele valuri de barbari care s-au perindat în aria locuită de valahi; apoi, originea numelor personajelor pe care izvoarele ni le dezvăluie ocazional. Acest al doilea criteriu e, desigur, contestabil: poreclele sau numele de botez pot trece de la un grup etnic la altul. Nu însă din primele generații ale contactului. Astfel, e de neînchipuit ca porecle păgâne ca, de pildă, Thoctomer sau Basarabă să fi fost date fiilor unor cneji slavo-români, creștini de veacuri! Să îndrăznim deci să operăm – prudent – și cu acest criteriu.

Note

25. Acesta e sfârșitul *Cântecului de jale* al lui Rogerius, în traducerea lui G. Popa-Lisseanu,

Izvoarele istoriei românilor, volum V, București, 1935, pp. 5–19. Reiese din pasajul citat că pe atunci cavalerii aveau „un picior“ în Rhodos, unde, după alungarea lor din Palestina, se vor stabili pe lungă durată, din 1309 până în 1522, când vor fi învinși, după un lung asediu, de turcii otomani. Carol Quintul, după câțiva ani, le va da în feudă insula Malta, de la care vor căpăta, până în epoca contemporană, numele de „cavaleri de Malta“.

26. Îi sunt recunoscător prietenului meu francez, contele Guillaume de Pins, coborâtor din doi mari-maeștri ai Ordinului Ioaniților din secolul al XII-lea, care mi-a procurat acest text și câteva prețioase informații despre istoricul Ordinului.

27. Abbé de Vertot, *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de St. Jean de Jérusalem,* 1776.

28. „Cavalerii din Ungaria făceau și ei mari servicii patriei lor împotriva tătarilor care pustiau atunci Transilvania, Ungaria și Polonia. Papa Innocentiu IV a scris acestor cavaleri în termenii cei mai stăruitori, după cum se vede din breva [scrisoarea papală] din 8 al Calendelor lui iulie și din al cincilea an al pontificatului său. Acești războinici au luat îndată armele și, unindu-se cu Francipanii care erau atunci domni ai Dalmației și ai Croației, i-au izgonit pe acești barbari din Ungaria, readucându-l pe regele de (*sic*) Bela, care fusese nevoit să-și părăsească stăpânirile, și l-au reașezat în Scaun.

Servicii atât de însemnate n-au rămas fără răsplată; și, pe lângă noi privilegii, acest principe, care era fiul regelui Andrei, de care am pomenit, mergând pe urmele părintelui său, a dăruit pământuri și seniorii Ordinului, încredințat că erau războinici pe care-i câștiga pentru țara lui și iluștri apărători dobândiți pentru supușii săi, adesea expuși incursiunilor necredincioșilor. Aceasta ne-o spune istoricul Ungariei, care, cu anticipare, dă Ospitalierilor numele de «cavaleri de Rhodos», pe care nu l-au luat decât la un veac după această întâmplare.“ Abatele de Vertot face aici o mică eroare: cavalerii începuseră să roiască în afara Palestinei și aveau de pe atunci un picior în insula Rhodos. „Francipanii“ (*Franchipanes*) sunt Francopanii, unul dintre marile neamuri croate, ca și Zrinski – la unguri Zrínyi –, care au dat mai mulți bani ai Croației. În veacul al XVII-lea, în timpul lungului război dus de imperiali, venețieni, polonezi și ruși împotriva Imperiului Otoman, un Francopan și un Zrinski vor complota împotriva Habsburgilor și vor fi amândoi executați în 1671, la Wiener Neustadt.

29. Despre banatul de Severin există în istoriografia noastră mai multe lucrări. Cea mai cunoscută este a Mariei Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare*, Editura Academiei RSR, București, 1981. Mai de curând, Viorel Achim, *Despre vechimea și originea banatului de Severin*, în *Revista istorică*, tom V, 1994, nr. 3–4, martie–aprilie, a contestat unele concluzii ale Mariei Holban, care tindea să minimalizeze prezența regatului ungar în acele regiuni. Achim e de părere că banatul de Severin a fost înființat de regele Ungariei într-un moment de tensiune cu țaratul bulgar al lui Ioan Asan II, cel mai probabil în 1232.

Unele comentarii de la noi spun greșit că Diploma se adresează marelui-maestru al Ordinului. De fapt, Rembald (probabil Rimbaud sau Rimbauld) e calificat în Diplomă drept mare-preceptor în părțile de dincoace de mare (*cum venerabili viro fratre Rembaldo domorum Hospitalis Jerosolimitani magno preceptore in partibus cismarinis*). În 1247, mare-maestru al Ordinului era Guillaume de Chateauneuf (1242–1258).

E deci probabil că, cu încuviințarea Papei, care i-a îndemnat pe „frați“ să vină în ajutorul regelui Ungariei, „preceptorul“ Rembald avea dreptul să intre în negocieri cu un suveran.

30. După alungarea lor din Palestina, cavalerii teutoni se vor duce în nordul Poloniei, în Prusia, însărcinați de papalitate cu creștinarea lituanienilor. Vor înființa un stat cvasiindependent, cunoscut sub numele de Prusia Orientală și-și vor îndeplini misiunea de evanghelizare cu o brutalitate rămasă de pomină.

31. Textul Diplomei din 2 iunie 1247, cu traducere română, e publicat în *Documenta Romaniae Historica* (DRH), B, Țara Românească, vol. I, București, 1966, pp. 3–11; textul confirmării acestui document de către Papa Innocentiu IV în 1251 fusese publicat în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, București, 1887, doc. CXCIII, pp. 249–253.

32. Editura Academiei RSR, București, 1981.

33. *O ipoteză dar poate și o explicație*, comunicare la ședința CRHGS din 29 februarie 1984; *Temeliile străvechi ale Țării Românești*, ibid., ședința din 29 noiembrie 1985; *Quelques grandes familles valaques des XIVe–XVe siècles*, în *12. Internationaler Kongress für genealogische und Wissenschaften*, München, 1974.

34. DRH, B, Țara Românească, vol. I, 1966, pp. 3–11.

35. Am susținut această opinie în articolul *Les «grands boïars» ont-ils constitué dans les principautés roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?*, în *Südost-*

Forschungen, Band XLVI, 1987, München, pp. 1–56.

III
Urme turanice în antroponimele și toponimele din spațiul românesc

Primele trei nume cunoscute după 1200 la răsărit de Tisa, în ariile locuite de români, sunt ale celor trei „duci“ pomeniți de notarul anonim (Maestrul P.) al regelui Béla III al Ungariei, desemnat prescurtat în istoriografie ca *Anonymus*. Istoricii maghiari mai recenți s-au străduit să arate că nu se putea pune nici un temei pe acea *Gesta Hungarorum* a Maestrului P. – culmea a fost probabil atinsă în recenta și voluminoasa *Istorie a Transilvaniei* redactată în anii 1980 de un colectiv de istorici, sub egida Academiei Ungare de Ştiințe.[36] Principalele argumente evocate pentru a contesta valoarea cronicii notarului anonim sunt: 1. datele geografice, etnice și politice consemnate în *Gesta* corespund în realitate condițiilor și aspirațiilor din epoca autorului, adică începutul veacului al XIII-lea; 2. se pune la îndoială faptul că Anonymus ar fi perpetuat autentice tradiții istorice și familiale de la sfârșitul veacului al IX-lea și începutul veacului al X-lea, considerând că asemenea tradiții n-au putut apărea decât după veacul al X-lea. S-ar zice că Maestrul P. încearcă să justifice drepturi de proprietate ale unor mari familii maghiare din vremea lui; 3. ar apărea că autorul acelei *Gesta* n-are nici o cunoștință a surselor contemporane și că abia cunoaște numele lui Árpád; 4. ignoră până și numele adevăraților adversari ai ungurilor din epoca cuceririi, ca de pildă Svatopluk I și II, Moimir II, Arnulf, rege și împărat german, Braslaw, duce de Panonia, Simeon, han al bulgarilor, Liutpold, duce al Bavariei; 5. îi enumeră printre adversarii ungurilor pe cumani, care n-au apărut la granița de răsărit a regatului decât cu cel puțin o sută de ani mai târziu etc.

Singurul argument mai serios e prezența cumanilor în rândul adversarilor pe care Anonymus îi enumeră printre neamurile pe care ungurii îi întâmpină în înaintarea lor în Transilvania. Asemenea anacronisme, asemenea telescopări istorice se întâlnesc însă adesea la cronicarii din toate timpurile. Eroarea nu e așa de gravă, încât să șteargă orice credibilitate în toate celelalte date pe care le oferă textul, dintre care mai multe concordă cu alte surse, ca de pildă Cronica rusească zisă a lui Nestor sau Cronica lui Ioan de Târnave.

Autorii acestei *Istorii a Transilvaniei* iau bunăoară pe rând numele celor trei duci (comandanți): în nord-vest, regiunea Bihor, Menumorout, în sud-vest, probabil în Banatul de azi, Glad, în fine, în inima Transilvaniei, în regiunea Clujului, Gelou. Despre Glad e precizat că venea de la Vidin. Să fie deformare din Vlad? Posibil pe plan lingvistic, trecerea de la *v* la *g* fiind frecventă în mai toate limbile

europene… – posibil, și totuși ciudat, întrucât la începutul veacului al XIII-lea, ungurii erau deja familiarizați cu nume ca Vladislas, Vladislav, Vladimir. Să fi purtat oare acea căpetenie originară de la Vidin un nume protobulgar deformat în Glad? Puțin probabil un nume bulgar așa târziu. Oricum ar fi, nu e nume românesc și nici de origine biblică.

Pentru Menumorout, autorii *Istoriei* vin cu cele mai contradictorii afirmații: pe de o parte, ni se spune că ar fi un nume chazar (o căpetenie chazară în acele părți, cu toate că ar fi cam târziu, nu este exclusă); pe de altă parte, peste două pagini, ni se spune că ar fi o pură născocire, deformarea unui termen maghiar, Ménmarót, care ar însemna „armăsar morav“! E penibil de constatat până la ce deformări poate duce pasiunea naționalistă.

> Deformarea mai totdeauna sistematică a numelor străine după tiparele limbii scriitorului e firească în toată istoria lumii: când greco-macedonenii lui Alexandru trec Indusul, numele adversarului lor, regele indian Ciandragupta, devine Sandrocottos. În veacul următor, în nord-vestul subcontinentului indian, regele de origine greacă Menandros va fi transfigurat în cântecele bătrânești într-un adevărat erou de epopee indiană, Milinda, în *Milindapanha*. Sandrocottos-Ciandragupta era deci grec? Milinda-Menandros indian? Sau ambii simple născociri?
>
> Mai aproape de noi și mai izbitor: în Evanghelia cea de la Ioan (3, 1 sqq. și 19, 39–42), Naqdimon, fariseul credincios lui Iisus, care-l ajută pe Iosif din Arimateia să-l coboare de pe cruce, să-l îmbălsămeze și să-l îngroape într-un mormânt din grădina apropiată, are numele grecizat în Nicodemos, fiindcă evangheliștii, cu toate că sunt semiți, scriu în greceşte și cred de cuviință ca numele lui Naqdimon să „sune“ grecește, luând doi radicali grecești tipici: *nike* „victorie“ și *demos* „popor“! Era Naqdimon-Nicodim grec, sau pură invenție?

Așadar, Menumorout e, foarte probabil, numele autentic sau oarecum deformat al unei căpetenii turanice (chazar? protobulgar?), iar Glad, al cărui purtător ar fi venit de la Vidin, probabil un nume slav deformat. Rămâne Gelou, singurul dintre cei trei duci (comandanți) pomeniți de care textul zice că era valah. Şi în cazul lui s-a căznit istoriografia ungară să găsească etimologii favorabile tezei necontinuității: ba numele ar fi tras dintr-un toponim existent în vremea scrierii cronicii, ba îl trag chiar din diverși termeni ungurești, pe când Gelou e descris ca fiind căpetenia celui mai mizerabil neam din lume (*uiliores homines essent tocius mundi*) prin sărăcia lui și armamentul primitiv! Nici savanții români n-au fost până acum în stare să propună o etimologie acceptată de toți. Distinsul romanist Cicerone Poghirc mi-a semnalat însă un dicționar cuprinzând toponime antice din Tracia; acolo se găsește o localitate, scrisă grecește, Geloup£ra (Gheloupara) „târgul lui Ghelou“! Ortografie identică cu cea din Anonymus! Cu toate că în lucrările sale Poghirc a insistat asupra faptului că toponimele asemănătoare în Dacia și în spațiul tracic sunt rare, e mare tentația de a apropia antroponimul Gelou din Anonymus cu toponimul din Tracia – fiind înțeles că G, atât în greacă, cât și în latina lui Anonymus, se pronunța dur, nu

palatalizat în *dj* deci pronunțat Ghelou, nu Gelu, cum ne-am învățat să pronunțăm din școala primară și cum au fost botezați mii de români! – și mai probabil în românește Ghelău. Nume care s-ar fi păstrat în oronimul și toponimul Gilău, atestate sub variate forme în tot Evul Mediu, chiar pe locurile unde cronica situează ducatul lui Gelou. Alte etimologii rămân însă posibile.

*

Dintre cele patru nume din Diploma Ioaniților, cei doi voivozi, Litovoi și Seneslau, poartă nume vădit de origine slavă, desigur însă deformate: Litovoi apare în Diplomă o dată *Lytuoy* și de trei ori în sintagma *terra Lytua*, iar într-o diplomă acordată de regele Ladislau Cumanul la 8 ianuarie 1285 magistrului *Georgius*, care-l învinsese și-l ucisese pe un Litovoi (același sau poate un succesor), apare *Lythen Wajwoda*[37] și iarăși, într-o donație din 6 octombrie 1288 a acestui magister Georgius către comitele Petru Pirus, *Litva Vaivodam*[38]. Forme, așadar, atât de variate, încât unii comentatori, ca Aurelian Sacerdoțeanu[39], au pus la îndoială lectura Litovoi. N-aș merge atât de departe.

Seneslau apare în fraza în care regele îndeamnă Ordinul Ioaniților să treacă Oltul și să cucerească „Cumania“: *excepta terra Szeneslai woiavode Olatorum*. Transcrierea românească Litovoi e probabil corectă, acest nume fiind întâlnit destul de des și la slavo-români și în Bulgaria. În schimb, Seneslau sau Seneslav nu se întâlnește nicăieri aiurea, nici înainte de documentul din 1247, nici pe urmă. Şi am văzut că, fără îndoială, trebuie asimilat cu acel Mișelav (sau Mișlav, după interpretarea lui Aurel Decei), ambele fiind deformarea unui Smyslav sau Snyslav, *aceasta din urmă foarte apropiată de forma redată de Diplomă*. Putem deci propune lectura Mstislav (nume pe care l-am văzut purtat și de marele-cneaz al Galiției, ginerele regelui cuman Kuthen) sau mai curând Snyslav pentru numele unui voivod slavo-român, deformat pe de o parte, în Persia, în Mișlav sau Mișelav, pe de alta, sub o pană „latinească“, în Seneslav.[40]

Dacă numele celor doi voivozi din Diplomă sunt neîndoielnic slave, originea numelor celor doi cneji menționați poate fi prilej de controverse. După cum am semnalat mai sus, istoricii maghiari au afirmat, fără discuții, că Farcaș trebuie să fi fost ungur. N-avem voie să înlăturăm categoric ipoteza. Constatăm însă că la sud de Carpați, în Muntenia, nu întâlnim, ca în Moldova, alte cazuri de cneji de origine maghiară. Cazul comitelui Laurențiu înmormântat la biserica catolică din Câmpulung în 1300 e de altă natură: titlul său indică o conferire regală sau o alegere printre patricienii sași sau unguri ai orașului, confirmată de rege.[41] În schimb, titlul de cneaz (*kenéz* pe ungurește), atât în Transilvania, cât și la sud de Carpați, e specific unor căpetenii

ale valahilor. Rămâne, așadar, preferențială ipoteza „maghiarizării“ unei porecle daco-romane Lupu sau slavo-române Vâlcu, în Farcaș – prefacere care n-a putut surveni în Oltenia, la acea vreme sub stăpânire maghiară de abia douăzeci și cinci de ani, ci doar la nord de Carpați; așadar ori ungur, ori român, tot din Ardeal trebuie să fi fost originar.

Originea românească a numelui cneazului Ioan cred că n-ar trebui să fie îndoielnică, pentru simplul motiv că forma latinească din Diplomă, *cnezatus Ioannis*, apare ca derivat direct din românescul Ioan.

*

La aceste opt nume scoase din documentele din prima jumătate a veacului al XIII-lea, anume Menumorout, Glad, Gelou, Litovoi, Seneslav, Farcaș, Ioan, Bărbat, se cuvine să adăugăm cele două nume apărute la sfârșitul aceluiași secol, anume al lui Basarabă și al tatălui acestuia, Thocomerius – probabil Thoctomer –, ambele nume cumane. Dintre cele zece nume pe care le avem din veacul al XIII-lea, trei sunt așadar sigur turanice: Menumorout, Thoctomer, Basarabă, eventual un al patrulea dacă Glad nu e slav, ci protobulgar, și un al cincilea, dacă cneazul Farcaș ar fi ungur. Două sunt cu siguranță slave, Litovoi și Seneslav, trei dacă Glad e slav, patru dacă Farcaș e tras din Vâlcu. În orișicare dintre combinații, numele de origine românească sunt minoritare: doar trei – dacă ipotezele despre Gelou și Ioan sunt valabile, trei dacă Farcaș ar fi derivat din Lupu. Mi se va obiecta, pe drept cuvânt, că e greu de tras concluzii dintr-un eșantion de nume atât de redus. De aceea, trebuie, cu prudență, să ne extindem ancheta și în secolele al XIV-lea și al XV-lea, când avem de-acum la dispoziție sute de nume de cneji sau de boieri și e greu de închipuit ca nume păgâne ca ale protobulgarilor, pecenegilor, uzilor și cumanilor să se fi banalizat și să fi pătruns atât de repede la neamurile de căpetenii slavo-române, creștine de veacuri.

Rămâne să aducem argumente în favoarea următoarelor prezumții:

a) în marea dezordine care a fost provocată de deplasarea în masă a cumanilor în ajunul invaziei mongole – atât a celor din regiunile noastre, cât și a unei părți din cumanii din Ucraina de azi –, apoi ciocnirile lor cu ungurii, coborârea în Bulgaria și ulterior întoarcerea către teritoriile Coroanei ungare, în fine iarăși asocierea lor cu tătarii împotriva zisei Coroane, *e logic să presupunem că un număr însemnat de cumani a rămas printre români, mai cu seamă dintre cei care conlocuiseră cu ei vreme de o sută cincizeci de ani* [marele număr de toponime și de antroponime de origine cumană sau pecenegă, atât în Muntenia și Moldova, cât și în zonele de sud ale Transilvaniei pledează în favoarea acestei prezumții];

b) Thocomerius, tatăl lui Basarabă, trebuie asimilat cu legendarul Negru Vodă;

c) sunt motive pentru a crede că într-adevăr Negru Vodă a coborât de dincolo de Carpați;

d) opt argumente în favoarea originii cumane a lui „Basarab Întemeietorul“.

Vom enumera și documentele care întemeiază veracitatea legendei lui Negru Vodă în Evul Mediu, până la răstălmăcirile cronicărești din veacul domnilor Craiovești, Brâncoveni și Cantacuzini.

*

Savantul orientalist László Rásonyi, într-o lucrare din anii 1930[42], ne dă o lungă enumerare *de nume cumane printre cnejii români din Ardeal*. Să lăsăm deoparte repetarea nelipsită, la început, a tezei aberante a aducerii românilor de la sud de Dunăre de către pecenegi, cumani și slavi ca robi de colonizat în regatul ungar! Teză în contradicție evidentă cu toate documentele care evocă, dimpotrivă, o migrație de la nord la sud de Carpați: întemeierea orașului săsesc de la Câmpulung, numele în Diploma Ioaniților a cneazului Farcaș, care nu putea fi venit decât „din părțile ungurești“, interdicția făcută Cavalerilor Ioaniți, stipulată în Diplomă, de a aduce coloniști *din* Ardeal (fiindcă regele vedea că tendința era de emigrare de la nord la sud, nu invers) etc. Mai mult, într-o donație a regelui Géza din 1075 către benedictinii din Esztergom, apar trei sate pe Tisa, în Bihor, cu denumirea *Kenéz* și un șir de nume proprii și apelațiuni tipic românești ca: Bălan, Bocur, Rotunda, Costița, Surul, Criș…[43] Cum se împacă această prezență a valahilor până la Tisa, cu structuri cneziale, la mijlocul secolului al XI-lea, când teoreticienii maghiari vor să-i aducă din Balcani ca păstori prin veacurile al XII-lea–al XIII-lea! *Nonsens*. Să preluăm, așadar, numai faptele semnalate de Rásonyi, care rămân fapte!

„Căpeteniile colonizării românești în Ungaria, zișI «kenéz[ek]», poartă între altele următoarele nume (*Les chefs de colonisation roumaine en Hongrie, dits «Kenéz*[*ek*]*», portent entre autres les noms suivants*): Aldomir, Bory, Bracan [zice în notă «metateza Barqan > Braqan nu este un caz izolat» – să adăugăm urma lăsată de un Barcan, anume satul Bărcănești din Ilfov, care va da în secolul al XVII-lea numele Bărcănescu unei ramuri a boierilor Grădișteni], Bene, Berk, Bibarch, Bozgach, Buka, Chakan, Chomak [Ciomag?], Gaman [Găman?], Gruban, Harambașa, Idomer, Yaurank, Kaba, Kalan [mai avem și astăzi localitatea Călan, în Hunedoara], Karacha [de apropiat de Caragea?], Kragol [îl derivă din tc. Qaraqul < *qara* «negru» + *qul* «sclav» – la noi, întâlnim numele de familie Cragul în 1437], Katlabuka, Kuman, Korman, Subaša, Šyšman, Tatar, Tywan, Uzun [în nota 40 a autorului: în 1361, *possessio olachis Ozon in terra Maramorosiensi* (Arh. Ist. III, 180) < tc. *Uzun*, nume de persoană < tc. *Uzun* «lung». Citează și o localitate Uzon, în Țara Secuilor].“

Cercetând notele de lucru ale lui Radu Popa[44] pentru pregătirea cărții sale *La începuturile Evului Mediu românesc: Țara Hațegului*[45], am găsit și acolo – extrase dintr-o lucrare a autorului maghiar D. Csánki – o seamă de nume cu consonanță turanică, în afară de cele ungurești, ca de pildă Balamer (*prescriptam silvam Balamer vocatam, 1496–1499* [regiunile desemnate ca *silvae* în Transilvania în primele acte ale cancelariei ungare sunt întotdeauna regiuni de populație *valahă*]); Hercz și Balk (*kenezii nobilitate de Almas*, 1496); Magol și Susman pe la 1500; în 1295 un Barcha – fără îndoială Borcea; în 1482 un Bors, lângă Hunedoara [să ne amintim de „regele" cuman Bortz Membrok]; în 1447, în districtul Haczag, Galaacz! În altă ordine de idei, lista lui Csánki ne dă în 1493, la Nyakmező, pe cursul superior al Jiului, un Kimpulujnyág – Câmpul lui Neag!

Rásonyi dă mai departe și o listă de boieri munteni și moldoveni, fără a cita totdeauna sursele: Aga, Aqbaš, Aquš (Aivw` vistiarnica, Ghib. I, 22), Aldomir, Armenciocul-Tarcan (Moldova, 1449), Aslan, Azgir, Balaban, Balaq, Baliq, Baraq, Barqan, Bars, Bibars (nota 54: *Bybarch vaivoda Olakorum*, Z-W. Urk b. II 172), Belčir [de acolo oare Bilciurești în Dâmbovița?], Beldiman (nota 56: ? tc. bälli-man, cp. kirgh. *beldi*, *stark*), Berendey (nota 57: v. Rásonyi-Nagy, *Der Volksname Beoeld*ᵍ*Đ*), Berkiš, Bilik, Bončuq, Borčul, Bučuq, Buga, Buldur [v. familia Boldur-Lățescu], Bulmaz, Bura, Buzdugan, *è*aqan, *è*ega [în Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători…,* avem un Cega, fiul lui Nogai, care înseamnă câine într-un idiom mongol], Čolpan, Čortan, Čura [v. familia boierească Ciurea din Moldova], Čutur [oare originea patronimului Ciotori?], Dorman, Edümen (în 1449 Edumerești, în Moldova), Grădoman (jupan Doydmk`l – *cf.* muntele Gârdomanul), Goyan, Gurban, It (1499: Itu < tc. *it*, câine) [mai e și azi în Ardeal familia Itu], Orda [Orda e numele unuia dintre cei șapte fii ai lui Genghis-han!], Ordubaš, Otamiš, Qara, Qaraba, Qaraiman, Qaraqïzïl (Carachezil), Quman, Qumandur, Payandur, Soltan, Šišman, Tamirtaš, Tamiš, Tobuq, Tozrul, Tolaba, Tolmač, Toq (1502: boier Toader Toc, stolnic < *tc.* toq „dick, stark, fett"), Toqsaba [vom vedea mai jos numele Tocsabă la un neam de mari boieri munteni], Torontay, Törtaba, Tut-Tarqan, Ulan [*cf.* orașul Ulan-Bator din Mongolia].

Dacă Rásonyi nu ne dă posibilitatea să estimăm ce proporție din ansamblul numelor de cneji români îl reprezintă acel număr de câteva zeci de nume de origine cumană înșirate de el, în schimb putem socoti între o cincime și un sfert numărul boierilor cu nume de origine turanică în sfatul primilor Basarabi.

Ciudată, pe de altă parte, observația pe care am putut-o face întâmplător, anume că aceleași proporții s-ar putea regăsi și când cercetezi originea toponimelor din Țara Românească! Cum am amintit deja la p. 24, întâmplarea de care vorbesc mi-a prilejuit-o doctorul Andrei Pandrea care, fiind afectat ca medic în Țara Loviștei îndată după al Doilea Război Mondial și fiind pasionat de datini strămoșești și de folclor, a adunat în

cei circa cincisprezece ani de ședere în acel „colț de țară veche“, un tezaur de informații etnologice. Din păcate, refugiat în Franța de zeci de ani și acum grav bolnav, n-a putut încă exploata în întregime acel „tezaur“.46 A avut însă amabilitatea, la cererea mea, să-mi comunice, în ce privește toponimia, distribuția pe care a făcut-o între termenii de origine daco-romană, respectiv slavă și turanică. Rezultatul e cu totul surprinzător: în acel colț de țară de moșneni, păstrători ai celei mai neaoșe limbi române și a celor mai vechi datini strămoșești, distribuția toponimelor (nume de sate, de cătune, de sălașe, de ape, de munți, de dealuri, până la movile și *lieux-dits*, cum se spune pe franțuzește), ar fi următoarea: 3/5 sunt de origine slavă, 1/5 de origine daco-romană *și 1/5 de origine turanică*. Nu sunt în măsură, se înțelege, să verific acuratețea „verdictului“ lui Pandrea. Dacă e corect sau aproape corespunzător realității, învățămintele îmi par a fi, repet, destul de surprinzătoare:

1. În cele trei veacuri și jumătate de ședere în „țări“ românești, pecenegii și cumanii ar fi sălășluit peste tot, până în creierii munților; și, fiind stăpânitori, au lăsat în urma lor mulțime de nume de locuri.

2. De asemenea, fiindcă slavii infiltrați printre valahi se situau față de aceștia la un rang social superior, ei au lăsat toponimele cele mai numeroase. Eram însă învățați să situăm așezările slave mai curând la șeș și de-a lungul văilor rodnice (de unde în Muntenia gruparea între râurile mari cu nume antice ca Oltul, Dunărea, Siretul și Prutul a șirului de hidronime cu nume slave ca Ialomița, Dâmbovița, Neajlov, Milcov etc.) și de aceea ne poate mira o atât de mare densitate de nume slave „pe-un picior de plai, pe-o gură de rai“… (Dar nu e oare cazul să constatăm că până și în aceste versuri de dulce rezonanță și fantastic destin, doar gura și piciorul, termenii cei mai puțin poetici, sunt de origine latină?)

3. În ce privește nomenclatura de sorginte daco-romană, cred că un studiu comparativ cu situația din țări ca Franța și Spania ne-ar putea arăta cam cum au fost păstrate toponimele latinești și în acele părți ale fostului Imperiu Roman.

Reluând această interesantă coincidență între respectivele proporții de toponime de origine daco-romană sau slavă ori turanică și de antroponime de aceleași origini, am putea să ne aventurăm și într-o evaluare posibilă a componenței acelei clase superioare pe care ne-a dezvăluit-o Diploma Ioaniților: *anume care vor fi fost originile probabile ale acelor voivozi, cneji și „*maiores terrae*“*. Ar reieși din mențiunile pe care le avem despre primele formațiuni politice ale românilor, împingând scrutarea până în secolele al XIV-lea–al XV-lea, că pătura conducătoare ar fi în proporție între 1/2 și 2/3 de origine slavă (îndepărtată, ce-i drept, căci putem considera apariția primilor cneji slavi peste populații în majoritate de rumâni, din veacul al X-lea, deci în epoca ce ne interesează, cu totul românizați, ceea ce justifică expresia care ne-a devenit familiară, de „slavo-români“); între 1/5 și 1/4 de origine turanică, în special cumană, iar, tot așa, doar între 1/5 și 1/4 de origine valahă, din acei juzi cârmuitori de grupuri de sate care, prin asemuire cu cnejii contemporani ai lor, și-au croit drum în clasa superioară, până în stratul dominatorilor.

Revenind la componenta cumană, o încercare de a evalua proporția de toponime de origine turanică în tot cuprinsul Munteniei ar depăși cadrul prezentei lucrări și competența mea. Comana, Tătara, Peceneaga, singular tipic, n-au nevoie de explicație. Dar e bine să reamintim și alte câteva cazuri, mai cu seamă când au legătură vădită cu momente istorice. Astfel, Cozia înseamnă în cumană *nucet*; avem, de altfel, pusă echivalența în documente de epocă „Cozia sau

Nucetul“. Hurezul își trage numele de la denumirea unei păsări de noapte. După V. Ciocîltan, și numele Hațegului (forma maghiară în Diploma Ioaniților, *Hatszoc*) ar fi de origine cumană. Hârseni și Hârșova ar veni de la *hârs*, urs. Avem și localitatea Cârța, pe Olt, lângă Făgăraș. Țara Bârsei ar veni de la un *bârz*, tigru; Tohan de lângă Brașov, de la *togan*, șoim; avem un Tohani și în județul Buzău. Oituz ar însemna „Valea sării“ – vezi alături și un Slănic, slav.

Merită totuși să redau aici o seamă de toponime relevate de Petre Diaconu, în lucrarea lui citată mai sus[47]: Comana, Comanca (în județele Olt, Argeș, Vâlcea), Câmpia Comancă, Valea Comancei, Comanii Vechi, Comănița (Olt), Coman (Ilfov, Bacău), Comăneanca (Prahova), Comăneanul (Teleorman), Comăneasa (Dolj, Brăila, Buzău), Vadul Cumanilor (lângă Calafat), Valea lui Conceac (Ilfov)[48].

La sud de Dunăre avem, în Bulgaria, Kumaniti, Kumanovci, Kumanița, Kumanova Čuka; în Macedonia, orașul Kumanova și satele Kumaničevo, Kumanić, Koman; Altimir, Aldemirovci, Balčik.

În Oltenia, avem Caraiman, Mârza, Ciughir, Cetatea lui Coman, Lopcea, Gioroc, Giormanul, Valea lui Moldruz, Caracal (*kara* „negru“ și *kale* „fortăreață“), Talabă, Tocsăbești, Tocsăbeni, Burnaz, Tăbârceag, Bărăgan (controversat: poate tătăresc, „furtună de zăpadă“, dar n-ar putea fi tras în tătară din cumană?). Bârlad a fost tras de Philippide din arabo-cumanul *belad*, oraș. Din același spațiu lingvistic fac parte Teleorman și (în nord-estul Bulgariei – Dobrogea de sud) Deliorman. Marele filolog german Gustav Weigand a sugerat, din asemănarea cu hidronimele din Turkmenistan, că și la noi numele localităților cu terminația *-ui* sau *-lui*, foarte numeroase (Călmățui, Tezlui, Bărlui, Vaslui, Urlui, Bercelui etc.), ar fi și ele de origine cumană.

I. Conea și I. Donat, în *Contributions à l'étude de la toponymie petchénègue-coman de la plaine roumaine du Bas-Danube*[49], au afirmat că numai patru din cincizeci și trei de asemenea toponime pecenego-cumane s-ar afla în zone de munte sau de pădure (chiar în câmpie) și că populațiile turanice ar fi ocolit zonele împădurite. Petre Diaconu a contestat această afirmație, iar constatările lui Andrei Pandrea în regiunea Loviștei, pe care le-am pomenit mai sus, ar confirma părerea lui Diaconu că s-au găsit așezări pecenege sau cumane până în munți. Faimosul document regal din 1224 cu *sylva Blacorum et Bisenorum* vine și el în sprijinul acestei opinii.

Oricum, o atât de abundentă și de extinsă toponimie turanică în țara noastră este exclus să fi dăinuit peste veacuri de n-ar fi fost decât o trecere vremelnică a unor triburi nomade – *am avut o conlocuire intimă, de sute de ani, cu aceste neamuri,* care nu poate să fi lăsat doar urme superficiale în limbă și în locuri.

*

Că se găsesc nume de origine cumană printre boierii din primele două veacuri ale voivodatelor românești e lucru care s-a observat mai demult, fără să se tragă însă concluziile logice; Iorga, în articolul citat mai sus[50], semnalează un Tâncabă (*cf.* satul Tâncăbești, la nord de București) alături de Băsărabă. Adaug Tocsabă de mai sus și Oană.

> Intrigat de frecvența acestei terminații în fonemul surd *ă*, l-am întrebat pe Virgil Ciocîltan dacă e cumva specific limbilor turcice sau idiomului cuman. Mi-a răspuns că, în opinia sa, ar fi un adaos românesc, deoarece în cumană *aba* (tată) e neîndoielnic cu *a* curat. Numele voivodului întemeietor era deci Basaraba, și Iorga greșește când, exagerând chiar acel „românism" adăugat, ortografiază uneori Băsărabă. Fonemul surd *ă* pare a fi fost în spațiul oriental doar un specific al limbilor tracice și daco-mœsiene, de unde a trecut – lucru remarcabil – exact în aceeași zonă în albaneză, română și bulgară, pe când e cu totul absent la vecini, grecii sau ceilalți slavi din sud.[51]

P.P. Panaitescu enumeră în *Mircea cel Bătrân*[52] câțiva boieri cu nume cumane sau pecenege de la curtea lui Mircea: Aga, Berindei, Coman, Iarcân, Batia. E de ajuns, de altfel, să trecem în revistă numele de boieri culese de Nicolae Stoicescu în al său *Dicționar al marilor dregători*[53] (cu toate că lista nu e exhaustivă, căci în multe alte culegeri mai găsim alte nume; reținem doar câteva: Aiaz, Cazan al lui Sahac, C ega, Durduc, Țacal, Nan, Tatu, Kalman), *ca să ajungem la concluzia că între o cincime și un sfert dintre boierii care-i înconjoară pe Basarabi în primele două veacuri ale dinastiei poartă nume pecenego-cumane*. Şi mai semnificativ decât marele număr e faptul că unii dintre ei apar ca boieri de frunte din sfatul domnesc. Voi da doar trei exemple, dintre cele mai grăitoare:

a) Vistierul lui Alexandru Aldea (*regnavit* 1431–1436) e boierul Albu, care apare ca un adevărat *factotum* al domniei. Pe o scrisoare a lui către brașoveni, cu care întreținea bune legături, se vede o pecete pe care se distinge înscrisul ✠ *Alb² Tocsabes.*[54] Patronimul lui era deci Tocsabă. Unul din fiii lui, cunoscut sub numele Albu cel Mare (epitetul, pare-se, n-ar avea semnificația unei slăviri, ci s-ar datora doar faptului că avea un frate mai tânăr, numit tot Albu; informație de la Ştefan Andreescu). Albu cel Mare, ca tatăl său pe lângă Alexandru Aldea, e boierul cel mai influent pe lângă predecesorul lui Vlad Țepeș, Vladislav II (din Dănești, 1448–1456). La venirea în scaun a lui Vlad, Albu cel Mare s-a ridicat cu oaste împotriva lui[55], unele surse zicând chiar că ar fi râvnit la domnie. Ştefan Andreescu, în ediția a II-a a monografiei sale *Vlad Țepeș*[56], pentru a înțelege această neobișnuită îndrăzneală la o sută cincizeci de ani după așezarea temeinică a dinastiei, emite ipoteza judicioasă că neamul lui Albu Tocsabă trebuie să fi fost înrudit cu al lui Basarab.

> Țepeș a reacționat în felul lui, cu totul deosebit: după ce a învins oastea adunată de Albu, l-a prins pe Albu cu toată casa lui, bătrâni, femei, copii, și i-a tăiat pe toți, ștergând de pe pământ neamul lui Albu Tocsabă. Înainte de Vlad și chiar în urma lui, nici un domn al țării nu a împins răzbunarea împotriva unui adversar până la exterminarea neamului său întreg. Executarea lui Albu cu toți ai săi îi va fi frapat pesemne atât de tare pe contemporani, încât apare și în poveștile despre Dracula, de

inspirație săsească.

b) Al doilea caz pe care vreau să-l semnalez e acela al lui Dan Durduc, mare-vornic din 1475 până în 1478, a cărui poreclă (Durduc) vine dintr-un verb cuman cu sensul „a stăpâni“ (informație de la Virgil Ciocîltan). Neamul lui Dan Durduc se va stinge în 1520 pe linie bărbătească; dar, când știm cât de însemnată este în țările noastre și ereditatea prin femei (unele dintre cele mai mari familii din Țara Românească și-au transmis patronimul de patru-cinci ori prin femei, de-a lungul a patru sau cinci sute de ani, cazul Floreștilor, al Goleștilor, al Bărbăteștilor și nu în cele din urmă al Brâncovenilor), atunci merită să cercetăm puțin urmașii prin femei ai lui Durduc: el a fost într-adevăr la originea a două dintre cele mai influente neamuri de mari-boieri din secolele al XVI-lea–al XVII-lea, Drăgoiești și Buzești. În marele hrisov de întărire dat acestora din urmă în 1656 de către Constantin Şerban Basarab, apar nu mai puțin de o sută douăzeci de moșii moștenite de Buzești de la Dan Durduc în județele Mehedinți și Olt: „pentru că aceste sate mai sus spuse și țigani au fost de moștenire ale Buzeștilor și de strămoșie ale lor de la jupânița Neaga, fiica lui Durduc și de la fiul său Manea Ghizadavăț și de la surorile lui, jupânița Dumitra și Vlădae, încă de mai înainte vreme, din zilele altor domni bătrâni, din zilele lui Vlad voivod, fiul lui Vlad voivod, când a fost cursul anilor 6996 [1488]“.[57]

c) Al treilea caz ar fi, la cumpăna dintre secolele al XV-lea și al XVI-lea, cel al lui Badea Aiaz Izvoranu, strămoșul unui mare neam boieresc care a dăinuit până în epoca contemporană, rudă cu Buzeștii și strămoș prin femei al Bălenilor; o poreclă precum Aiaz (tc. *ayaz* „ger“) nu putea veni la acea vreme de la turcii otomani, ci, fără îndoială, de la alt neam de limbă türk, cel mai probabil cumanii.

d) Adaug, în fine, prezența insolită a acelui Nan Udobă, cu dublu nume cuman, printre mormintele de voivozi sau fii de voivozi în necropola domnească de la Argeș.

*

Din lunga enumerare de nume cumanice printre boierii din primele timpuri ale domniei muntene, rezultă limpede că nu numai Thocomerius și fiul său Basaraba ar fi fost de origine cumană, ci că ar fi existat în jurul lor un număr însemnat de foste căpetenii din acest neam, care n-ar fi urmat exodul din 1238 sau s-ar fi întors de la nord de Carpați sau de la sud de Dunăre în cursul îndelungatelor răvășiri dinlăuntrul regatului Ungariei, din timpul domniei lui Ladislau Cumanul și în tot răstimpul războiului de succesiune la tron care urmează stingerii pe linie bărbătească a dinastiei árpádiene. *Așadar, „cumanitatea“ lui Basarab nu e un caz izolat*; Thocomerius și Basarab, prin însușirile lor excepționale, se află doar la vârf. Se găsea la acel moment printre români *un nucleu de fruntași cumani care vor constitui*

vârful de lance al grupului de „mai-mari ai țării“, minoritatea activă (*la minorité agissante*) care duce în câteva decenii la înființarea primului stat medieval al românilor.

Această realitate evidentă, „cuantificabilă“, a fost până acum ori ignorată, ori intenționat ocultată. Să-mi fie îngăduit să spun că e o aberație. Întâi, fiindcă nici o realitate istorică dovedită nu trebuie trecută sub tăcere; în al doilea rând, deoarece nu e nicicum „un minus“, ci, dimpotrivă, „un plus“ dacă se dovedește că avem un pic de sânge cuman, din acest neam de oameni, desigur, încă de moravuri sălbatice, dar mândri, dârji, viteji, îndrăzneți și, culmea, chipeși! Nu spune oare Ana Comnena în *Alexiada*, panegiricul tatălui ei, împăratul Alexios Comnenul, că mama ei era frumoasă ca o cumană, doar fața mai puțin lungă? Iar calculul politic n-ar da seama, singur, de marele număr de prințese cumane cerute în căsătorie de nobili franci, de mari-cneji ruși, de regi ungari, de „rude mari împărătești“ din Bizanț.

Dar ne mai putem pune întrebarea: dacă o proporție semnificativă de cumani e găsită neîndoielnic în stratul cel mai înalt al societății, oare să fi fost cu totul absente și ceva rămășițe turanice și în „norod“? E greu de răspuns. Avem desigur acel document din 1224 al regelui Andrei II, prin care le încuviințează cavalerilor teutoni să se extindă din Țara Bârsei și spre apus, în *silva Blacorum et Bissenorum* „codrul valahilor și al pecenegilor“. Probabil că la acea dată, la vreo patru generații după risipirea pecenegilor din părțile noastre sub presiunea conjugată a împăratului Alexios Comnenul și a cumanilor, aceste rămășițe cărora cancelaria ungară le zice mai departe *Bissenii* să fie pesemne pecenegi asimilați de cumani sau numai cumani. Dar ei n-ar fi numiți în acest text regal alături de valahi dacă ar fi fost numai căpetenii de-ai acestora, e mai logic să ne închipuim că erau „și norod“. Avem apoi în toată țara acea rețea de toponime turanice de care am pomenit. Ar fi totuși firesc ca proporția față de autohtoni să fie aici mult mai mică decât sus, printre boieri.

Au mai venit apoi însă și tătarii! Oare și aceștia, după mai bine de o jumătate de veac de stăpânire până la Porțile de Fier, să fi plecat chiar toți din țară? De unde ne-au rămas atâtea sate, atâtea locuri cu numele amintind de tătari? Mehmet Ablay, în cartea *Din istoria tătarilor de la Genghis Han la Gorbaciov*[58], citează la nota 1 din pagina 270 o listă extrasă din *Dicționarul topografic și statistic al României*, Dimitrie Frunzescu, București, 1872, următoarele localități: „*Tătăreni* în județele: Dâmbovița, Prahova, Vâlcea, Ilfov, Vaslui, Fălciu, Râmnicul Sărat; *Tătărășani* în județul Dorohoi; *Tatarca* în județul Covurlui; *Tătărei* în județul Dâmbovița; *Tătărenii de Sus* în județul Olt; *Tătărești* în județele Tecuci, Hurezu (?); *Tătăreștii de Jos* în județul Teleorman; *Tătăreștii de Sus* în județul Teleorman; *Tătăreu*, munte în Gorj; *Lacul Tătarului* în județul Brăila; *Tătar Hovasî* – pichet de

grăniceri în județul Prahova, a fost graniță cu Transilvania; *Tătar Hova* munte în Prahova; *Tătarul Mic* munte în Prahova; *Tătărușii*, sat în Suceava". Adaug *Tătărăi*, sat înglobat acum în comuna Scornicești.[59]

Același autor, la aceeași pagină, ne dă în nota 2 nume interesante de boieri pe care să-i adăugăm la ceea ce am indicat mai sus: „În Moldova, în documentele dinainte de Ştefan cel Mare, sunt pomenite nume: documentul din 25 noiembrie 1435 menționează pe boierii *Berindei* Stolnic și pan *Iacuș* (Iacuș – Yakâș = bun, frumos, arătos.) *Iacșa* Litovoi este pomenit locțiitor la Cetatea Albă, în iunie 1374. La 24 iulie 1428, este pomenit cneazul *Ciorsec* (ciorsec = chior). La 28 decembrie 1428, este pomenit panul *Ciurbă* (ciurbă = ciorbă). La 14 ianuarie 1447, este pomenit boierul *Bașa*. La 25 aprilie 1443, sau 28 aprilie 1447, este pomenit un *dușman* (șușman = gras, umflat). La 21 decembrie 1452, este pomenit un Cozma, fiul lui *Hassan*, nepotul lui Toader *Yucaș.*"

Ca în atâtea probleme ale trecutului nostru îndepărtat, nu avem explicații certe, ci doar supoziții privind originea denumirii localităților care-i evocă pe tătari. Unele ar putea indica într-adevăr rămânerea pe loc a unor așezări tătărești după retragerea tătarilor, cum vom vedea, spre sfârșitul domniei lui Basarab. Altele ar putea aminti doar de o „întâmplare cu tătari". În sfârșit, altele ar putea desemna locuri unde ar fi fost „izolate" grupuri de tătari făcuți robi în cursul respingerii unei năvăliri tătărești (după cum pentru sălașe de robi țigani avem Țiganca, Țigănești etc.). Mehmet Ablay citează câteva documente privitoare la colonii de robi tătari în Moldova; astfel, într-un document din 8 iulie 1428, se găsește o listă de robi tătari, printre care un *Cabalai* (vezi Kubilai, împăratul genghishanid al Chinei!) și un *Tacto* (de la Tokta), iar într-un document din 30 noiembrie 1435, „zece bordeie de tătari", *Mamai* cu copiii săi și cu femeia lui, *Albaș* etc. Antroponime derivate din toponime cu astfel de nume nu pot fi însă explicate generic; pictorul Tăttărăscu, omul politic Gheorghe Tătărescu își pot datora patronimul unui strămoș proprietar de moșie la un sat Tătărești (cel din urmă se trăgea chiar, prin mama lui, născută Pârâianu, dintr-un neam de vechi boieri, decăzuți oarecum din secolul al XVIII-lea încoace, dar care fuseseră mari boieri în secolele al XV-lea–al XVI-lea, înrudiți cu Craioveștii și Brâncovenii).

Ceva sânge tătăresc ne-ar mai fi venit poate, în popor, ca urmare a atâtor raiduri tătare în decursul veacurilor, unele târziu, până în secolul al XVIII-lea. Ultima mare năvălire tătărească în Moldova e, într-adevăr, din 1758 – paharnicul Constantin Sion povestește cum propriul său tată fusese luat rob, copil mic, de au trebuit șapte ani de zile de demersuri până la Poartă ca să poată fi răscumpărat.[60] Oare după fiecare năvălire, cu prădăciunile și siluirile de femei, nu se năștea câțiva copii cărora ți-e greu să le zici „din flori"? Subiectul e

delicat și, desigur, neverificabil.

Istoricul britanic R.W. Seton-Watson, care ne-a lăsat cea mai bună istorie a românilor scrisă de un străin, a relevat importanța elementului asiatic în formarea poporului român. Iată ce scrie: „Trebuie să admitem că românii sunt daci romanizați, amestecați cu sânge slav și, într-o mult mai mică măsură, sânge tătăresc“ (*The Roumanians, it is safe to say, are Romanised Dacians, infiltrated with Slav and to a very much lesser degree Tatar blood*).[61] Dacă în loc de *tatar* spunem *turanic*, avem, în puține cuvinte, o succintă și obiectivă definire a profilului etnic al românilor la momentul constituirii primului lor stat organizat. A trebuit să vină un străin să ne-o spună primul! Ar fi timpul să considerăm și noi, la rece, că alături de substratul daco-mœsian, de colonizarea romană, de infiltrarea slavă, stăpânirea în părțile noastre timp de șapte veacuri a unui șir de neamuri turanice (avari, protobulgari, pecenegi, uzi, cumani, tătari) a lăsat urme care nu trebuie trecute cu vederea.

Afirmația de mai sus că Basarab Întemeietorul și un grup întreg din jurul lui au fost de origine cumană să nu ne ducă însă la concluzia că Țara Românească ar fi fost întemeiată de cumani așa cum, la sud de Dunăre, în Mœsia și în Tracia, țaratul bulgar a fost înființat de protobulgari, iar în Gallia, regatul Franței de către barbarii franci. În aceste două cazuri – ca de altfel și în Spania și în Italia, noile state reapărute pe ruinele Imperiului Roman au fost create de năvălitori alcătuind câte un trib de sute de mii de oameni, organizați cu regi (sau hani), înconjurați de o aristocrație de căpetenii de oști, obârșia viitorilor boieri sau nobili feudali. Micile grupuri de cumani rămase în țara noastră n-au mai avut asemenea structuri de masă; cumanii rămași sau reveniți pe aceste meleaguri erau pe cale de românizare, de totală asimilare de către mediul românesc înconjurător. Nimic comparabil cu Bulgaria, unde aristocrația protobulgară s-a menținut două sute de ani la putere, cu datinile sale și, numai după creștinarea voită cu sila de țar, s-a asimilat în sfârșit mediului slav (convertirea lui Boris s-a făcut împotriva unei înverșunate rezistențe a grupului de mari *boliari*). În Gallia, cazul e și mai clar: dialectul germanic al regelui franc s-a păstrat la minoritatea diriguitoare mai bine de trei sute de ani – e dovedit că în intimitate Charlemagne–Karl der Grosse vorbea încă „nemțește“, nu latina sau franceza arhaică!

Singurul precedent care ar avea o oarecare asemănare cu geneza Țării Românești e cazul rusesc. Acolo, mica minoritate care a organizat primele formațiuni statale, la Novgorod (cu Riurik) și Kiev (cu Oleg), era reprezentată de negustori-ostași extraordinar de întreprinzători; merseseră către Apus, din Scandinavia până în Franța și până în Groenlanda, în Răsărit până la Constantinopol, dar fatalmente foarte răsfirați, astfel încât procesul lor de asimilare de

către slavii din Rusia aduce oarecum cu acela al minorității cumane de la noi, doar că a lăsat acelei imense țări slave un nume scandinav[62] (*Rus˜* [Prp{], pe când Munteniei nu i-a rămas numele anterior de „Cumania“.

Note

36. *Erdély rövid története*, 3 vol., Budapesta, 1989, rezumată într-un singur volum și tradusă în mai multe limbi occidentale.

37. Hurmuzaki I, 1, 1285, doc.

38. *Ibid*., 1288, doc.

39. *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, extras din *Analele Universității „C.I. Parhon“*, Seria științe sociale, București, nr. 9, 1957, pp. 27–43.

40. Apropierea Snyslav / Seneslav a fost deja propusă de G.D. Florescu și de Dan Pleșia în articolul *Temeliile străvechi ale Țării Românești*, publicat în *Magazin istoric* nr. 11, 1971.

41. Chestiunea lespezii cu inscripția *Comes Laurentius* a fost abundent discutată; comentariul cel mai pertinent este la Emil Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, anul IV, 1–2, 1957, pp. 109–128.

42. *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba,* extras din *Études sur l'Europe Centre-Orientale*, dirigées par E. Lukinich, Budapest, 1936; lucrare apărută deja în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I, 1935.

43. *Apud* Dinu C. Arion, *Cnejii (Chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938.

44. Căpătate prin bunăvoința fiicei sale, doamna Irina Behnert.

45. Editura Ştiințifică și Enciclopedică, București, 1988.

46. Andrei Pandrea a publicat totuși, în Danemarca, prin sârguința lui Eugen Lozovan, un scurt articol, intitulat *Pecenegii și cumanii în Țara Loviștei*, ed. revista *Dorul*, Aalborg, 1995. Publicase, de asemenea, un eseu privitor la localizarea bătăliei din 1330 dintre Basarab și Carol Robert zisă „de la Posada“, încredințat că a descoperit trecătoarea care ar corespunde descrierii din faimosul *Chronicon pictum*, articol intitulat *Unde s-a dat bătălia de la Posada*, ed. revista *Dorul,* Aalborg, 1994. N-a convins însă nici un istoric.

47. *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, vezi *supra*, pp. 21–22, nota 7.

48. Conceac e una dintre căpeteniile cumanilor învinși în 1241 – de altfel, numele de Conceac, Colceag se mai întâlnesc și acum; să reamintesc doar de amiralul Aleksandr Kolceak, unul dintre comandanții rezistenței împotriva bolșevicilor, după 1917; stăpân un moment pe Siberia întreagă, a fost în cele din urmă învins de Armata Roșie, undeva pe Volga Superioară și executat, în februarie 1920.

49. În *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich, 24–28 aožt 1958*, București, 1958, pp. 139–168.

50. *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă*, op. cit.

51. Semnalez în treacăt fenomenul și la aromâni: în cântecul bătrânesc datând de la mijlocul veacului al XVIII-lea și cules de Tache Papahagi în a sa *Antologie aromânească* (București, 1922), intitulat *Frați'li Giuvara*, avem în primele versuri „Doi giunați, doi frați Giuvară / Dol'i năși capu'și mutară / Rumăniulu-l trunduiră / Și duvletea-u ciurtuiră…“ (dar n-ar fi exclus ca *ă* final în Giuvara să fie aici pentru rimă).

52. București, 1944, 368 p. și ed. II îngrijită de Gheorghe Lazăr; cuvânt înainte de Şerban Papacostea, Editura Corint, București, 2000, 456 p.

53. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971.

54. În Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, vol. I, 1413–1508, București, 1905, p. 249.

55. Vezi *Documente privind istoria României* (DIR), 1 aprilie 1451.

56. *Vlad Țepeș (Dracula) între legendă și adevăr istoric*, ediția a II-a revăzută, Editura Enciclopedică, București, 1998.

57. Hrisov al lui Constantin Şerban Basarab din 10 iunie 1656, publicat întâi în revista *Tinerimea română*, I, 1898; transcrierea actuală și traducerea nouă din slavonă îi aparțin lui P.P. Panaitescu & alii, arhiva DRH de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“; în 1488, „Vlad voivod, fiul lui Vlad voivod“ e Vlad Călugărul, fiul din flori al lui Vlad Dracul și frate vitreg cu

Vlad Țepeș și Radu cel Frumos.

58. Editura Kriterion, București, 1997.

59. În 1988, într-o broșură, *Scornicești*, editată de Editura Sport și Turism, sora lui Ceaușescu, Elena Bărbulescu – care era ceva mai școlită decât el – a publicat „Cuvântul înainte", de-a dreptul delirant, despre comuna Scornicești. Săpături arheologice în împrejurimi dovedesc într-adevăr așezări din neolitic; atunci, trecând prin epoca de bronz, pe la Burebista, Negru Vodă și Mihai Viteazul, apăreau Scorniceștii ca buricul țării, dacă nu al Pământului, ajungând în chip natural până la geniul Carpaților, mântuitorul neamului românesc, frate-său. Numai că Ceaușeștii nu erau de baștină din Scornicești, ci din Tătărăi, la vreo cinci-șase km nord-est, sat înglobat recent, administrativ, în comuna Scornicești. De altfel, documentul din secolul al XVI-lea la care se referea autoarea nu pomenește de Scornicești, ci de Tătărăi.

60. *Arhondologia Moldovei,* ediția Gh. Ghibănescu, Iași, 1892, pp. 121–123, la articolul „Kantacuzin".

61. *A History of the Roumanians from Roman times to the Completion of Unity*, Cambridge, The University Press, 1934, p. 12. În versiunea franceză (*Histoire des Roumains*, Paris, 1937), pe care, cu siguranță, autorul trebuie s-o fi avizat, știind că la vremea aceea intelectualii români erau preponderent francofoni și rareori anglofoni, fraza este și mai clară: *On peut admettre que les Roumains sont des Daces romanisés, mêlés de sang slave, et d'un peu de sang tatare.*

62. *Cf.* Constantin Dominte, *Morfologie și etimologie*, în *Antic și modern. In honorem Luciae Wald*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 199.

IV
Letopisețul cantacuzinesc și explicația ciudățenilor din el

Negru Vodă ar fi coborât, cu ceata lui, din Țara Făgărașului prin anii 1290 și și-ar fi stabilit prima reședință la Câmpulung, oraș înființat probabil de sași, desigur cu încuviințarea sau chiar la îndemnul regelui Ungariei, deoarece – cum am văzut – în 1300 este înmormântat în biserica catolică de acolo un *comes* Laurențiu, care nu putea să fi primit acest titlu decât de la suveranul de dincolo de Carpați (cu toate că unii autori susțin că în societatea săsească ar fi existat șefi ai unor comunități cărora li se dădea titlul de *comes*). Ca voivod unificator al întregului ținut dintre Carpați și Dunăre nu apare însă în documentele contemporane decât Basarab, cu vreo douăzeci-douăzeci și cinci de ani mai târziu. Să fie oare acest interval timpul cât a activat Negru Vodă?

Se cuvine să redăm mai întâi textual începutul primei mari cronici din Țara Românească, anume *Istoria Țării Românești* (1290–1690), zisă *Letopisețul cantacuzinesc*, deoarece se dovedește că mai toate cronicile ulterioare ori o copiază, ori cel puțin o cunosc. O primă remarcă ce trebuie făcută: cât de târzie a fost această istorie față de începuturile vieții statale în Țara Românească, adică la circa patru veacuri de la evenimente! Voi prelua transcrierea aleasă în ediția critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu după manuscrisele care le-au părut cele mai sigure.[63] Ştefan Andreescu le-a adus însă recent critica de a fi ignorat manuscrisul de la Mănăstirea Neamț, care cuprinde câteva variante.

„Însă[64] dintâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Murășului și pre apa Tisei ajungând și până la Maramureș.

Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alții s-au pogorât pre Dunăre în jos. Şi așa umplându-se tot locul de ei, au venit până la marginea Necopolei.

Atunce s-au ales dintr-înșii boiarii carii au fost de neam mare. Şi puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari-bani) și-i așăzară întâi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorât la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorât la Craiova. Şi așa fiind, multă vréme au trecut tot ei oblăduind acea parte de loc.

Iar când au fost la cursul anilor 6798 [1290], fiind în Țara

Ungurească un voievod ce l-au chiemat Radu Negrul-voievod, mare herțeg pre Almaș și pre Făgăraș, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade: rumâni, papistași, sași, de tot féliul de oameni, pogorându-se pre apa Dâmboviței, început-au a face țară noao.

Întăi au făcut orașul ce-i zic Câmpul Lung. Acolo au făcut și o bisérică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au dăscălecat la Argeș și iar au făcut oraș mare și ș-au pus scaunul de domni făcând curți de piiatră și case domnești și o bisérică mare și frumoasă.

Iar noroadele ce coborâse cu dânsul, unii s-au dat pe supt podgorie ajungând până în apa Siretului și până la Brăilă; iar alții s-au tins în jos, preste tot locul și au făcut orașă și sate până în marginea Dunării și până la Olt.

Atunce și Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai nainte preste Olt, s-au sculat cu toții de au venit la Radul vodă, închinându-se să fie supt porunca lui și numai el să fie preste toți. De atunce s-au numit de-i zic Țara Rumânească, iar titulușul domnului s-au făcut precum arată mai jos: *V Hristo boga blagoveanomu blagocestivomu i Hristo liubivomu samoderjavnomu, Io Radul Negru voivod bojiiu milosti gospodariu vseia zemli Ungrovlahiskiia za planinski i ot Almaș i Făgăraș herțegu*. Acestea se tălmăcesc pre limba rumânească: «Întru Hristos Dumnezeul cel bun credincios și cel bun de cinste și cel iubitor de Hristos și singur biruitor, Io Radul Negru voivod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țara Rumânească dentru Ungurie dăscălecat și de la Almaș și Făgăraș herțeg». Acesta iaste titulușul domnilor de atunce începându-se pân-acum, precum adevărat să vede că iaste scris la toate hrisoavele țării.“

> Aici, înainte de a comenta întregul, aș vrea să semnalez două aspecte terminologice chiar vrednice de atenție, anume traducerea în românește a două dintre cuvintele slavone din „titulușul“ închipuit: *samoderjavnomu* și *Ungrovlahiskiia*. Primul este, în general, tradus prin „de sine stătător“ sau „singur stăpânitor“, ca echivalent al termenului grecesc aÙqśnthj [authentes]; aici, utilizează însă sintagma „singur biruitor“, unde „biruitor“, de proveniență maghiară, are tot accepțiunea – arhaică însă – de „posesor, deținător, stăpânitor“ (cf. *magh. lit. arh.* ***bír*** „a deține, a stăpâni“)! Iar *gospodariu vseia zemli Ungrovlahiskiia*, totdeauna redat, când îl întâlnim, prin formula „domn a toată Țara Românească“, e tălmăcit „domn a toată Țara Rumânească *dentru Ungurie dăscălecat*“ (s.n.), deci interpretând pe acel *Ungro* – legat de *vlahiskiia*, ca însemnând că Țării Românești i se spune Ungrovlahia, fiindcă e o Vlahie, o „Romanie“, descălecată, adică întemeiată pornind din Țara Ungurească. Ipoteza nu e lipsită de interes.

Acest început de cronică (considerat de editori logic, încă din anii care au urmat morții lui Şerban Cantacuzino, în 1690) ni se pare azi aproape extravagant. El are totuși explicația și tainele lui. Așa cum apare chiar în text, această cronică românească se bizuie, pentru epoca dinainte de contemporaneitatea autorului, pe unele tradiții și legende păstrate în mănăstiri, ici, colo, probabil și unele surse străine, dar esențial pe unele cronici mai vechi, scrise în slavonă.

Problema cronicilor muntenești a fost studiată de un mare număr de

istorici și critici literari. Bibliografia legată de acest subiect e vastă. O sinteză foarte prețioasă se găsește în lucrarea lui Pavel Chihaia, *De la „Negru Vodă“ la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*.[65] Chestiunea mai e atinsă *passim* de același autor în cele cinci volume ale sale apărute la Editura Albatros în 1998, sub titlul generic *Arta medievală*. Autorul, cu toate că analizează cu mare erudiție și minuție toate sursele cu putință ale *Letopisețului cantacuzinesc*, rămâne partizanul teoriei lui Dimitrie Onciul privind inexistența personajului „Negru Vodă“, poate influențat și de Nicolae Stoicescu, colegul său mai vârstnic de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“. La un moment dat, intră însă în polemică cu el asupra mai multor puncte esențiale. În special, Chihaia susține, într-un articol apărut în exil în *Buletinul Bibliotecii Române* din Freiburg[66], că prima parte a Cronicii Țării Românești (*Letopisețul cantacuzinesc*), căreia îi dă numele de *Cronică despre Radu de la Afumați*, ar avea legătură cu cronicile contemporane din Moldova. Dar, pe când dovedește cu adevărat că cronicarii moldoveni, ca Grigore Ureche (deoarece acesta știe că „Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar Muntenii mai dentâi“), au avut cunoștință de cel puțin o cronică muntenească, desigur în slavonă, în schimb nu înțelegem de ce ipoteza că și scriitorii de la curtea lui Radu de la Afumați ar fi cunoscut cronici moldovenești. Chihaia, pornind de la strânsele legături dintre Radu (1522–1529, cu intermitențe) și omologul său moldovean, Ştefăniță vodă (1517–1527), cumnatul său, își bazează ipoteza pe faptul că cei doi țineau două fiice ale lui Neagoe Basarab, și *că de la acestea ar fi pornit legenda descălecării lui Negru Vodă din Transilvania, prin analogie cu descălecatul lui Dragoș din Maramureș, acesta dovedit documentar*. De la presupusa „cronică a lui Radu de la Afumați“, ar fi trecut istoria la cronica boierească din vremea lui Matei Basarab.

O descoperire relativ recentă ne-a adus o confirmare cu totul extraordinară a existenței unei cronici a Țării Românești înainte de mijlocul veacului al XVII-lea: e vorba de includerea într-un „Zbornic dulce“ (*al-Majmu' al-latif*) al patriarhului de Antiohia Macarie Zaim, care a călătorit prin Moldova, Țara Românească și Rusia între 1653 și 1658, a unei traduceri în arabă dintr-o versiune grecească a unei cronici românești, deci existentă înainte de anii 1650.[67]

Foarte bine caracterizează P.P. Panaitescu această lipsă de informație temeinică a primului nostru cronicar: „Compilatorul din al XVII-lea veac a fost silit să umple această lipsă prin combinații și informații fragmentare, adunate din inscripțiile și tradiția mănăstirilor sau din calcule proprii… În schimb, istoria secolului al XVI-lea se prezintă ca o poveste datorată unor contemporani.“[68]

Vădit, cronica conține și adaosuri cu iz de „manipulare politică“ atât de stângace, încât ating aproape absurdul: inspirată de clanul

cantacuzinesc, mai precis de filiera Craiovești, Cantacuzini și Brâncoveni, ar vrea să dovedească succesiunea continuă a clanului din vechii Basarabi. Şi, nemaiștiind de data adevăratei înființări a unei bănii de Craiova (practic, finele veacului al XV-lea, tocmai la începutul puterii boierilor Craiovești), inventează o „poveste de adormit copiii“ cu un neam al Basarabilor care ar fi dominat – ca să nu zic domnit – în Oltenia mult înainte de 1290… când coboară Negru Vodă din „Țara Ungurească“. S-ar zice că n-au văzut absurditatea aducerii Basarabilor din Oltenia, închinându-se să fie „supt porunca Radului vodă“, când tocmai Negru Vodă e strămoșul indubitabil al dinastiei Basarab! „Titulușul“ pretinsului Negru Vodă e, de fapt, ticluit după titulatura unor voivozi de după Vlaicu vodă – întrucât numai după acesta țin domnii Țării Românești în feudă ducatele de Amlaș și Făgăraș –, probabil Radu I (1376–1385) sau chiar Radu IV (1495–1508). Unii istorici[69] au presupus – și probabil că interpretarea lor e corectă – că inserția numelui Radu alături de Negru Vodă s-ar datora tradiției târzii, apărută la Mănăstirea Tismana, întemeiată de egumenul Nicodim sub domnia lui Radu I, apoi restaurată și înzestrată atât de generos de Radu IV, zis „cel Mare“, încât, în memoria călugărilor, el sau Radu I au fost confundați cu însuși întemeietorul Țării Românești, care devine Radul Negru, *de unde, în toate evocările de până atunci, apăruse în documente numai Negru Vodă.*

Interesantă e, de altfel, pe alocuri – am spus-o – și traducerea în cronică a „titulușului“ din slavonă: *samoderjavnomu*, care de obicei e tălmăcit prin „de sine stăpânitor“ sau „de sine stătător“, e aici redat prin „singur biruitor“[70].

Pe de altă parte, formula *vseia zemli Ungrovlahiskiia za planinski*, prezintă două particularități: 1) pe când textele originale pe care le avem din primele timpuri – de pildă, la Mircea vodă – avem *văsei zemli Ugrovlahii i zaplaninskiim*, la Dan vodă *văsei zemli Uggrovlahiiskoi i Zaplaninskim i Amlașu i Fagrașu herțeg* – din cronica noastră lipsește *i*, adică conjuncția copulativă *și*! Dacă nu e o simplă scăpare a scribului, aceasta inversează literalmente sensul: nu mai înseamnă că voivodul nostru domnește peste Țara Românească (Ungrovlahia) și peste Transalpina, adică peste un teritoriu dincolo de munți, în Transilvania (care? Căci Făgărașul e notat separat. Sau e vorba cumva de o parte din Hațeg, care era a lui Litovoi în 1247, sau o parte din Banat, care aparținea banatului unguresc de Severin?), ci că domnește „peste toată *Ungrovlahia transalpină*“, ceea ce ar copia formula-tip folosită de regii maghiari când vorbesc de Basarab sau de succesorii lui, „voivodul nostru transalpin“[71]; 2) dar, mai cu seamă, pe când expresia e în general tălmăcită „peste toată țara Ungrovlahiei și a Transalpinei“ sau „a plaiurilor“, ea e tradusă aici „(domn) a toată Țara Rumânească dentru Ungurie dăscălecat“! Ceea ce adeverește interpretarea de mai

sus: Țara Românească e transalpină (*zaplaninskim*) privită dinspre „Țara Ungurească“ și de acolo a „descălecat“ domnul Țării Românești. Şi nu putem imagina că autorul cronicii, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, nu mai înțelegea bine slavona, când doar în generația precedentă un Udriște Năsturel mai traducea în slavonă *Imitatio Christi*!

Înțelesul sintagmei *za planinskim* e clar doar când te situezi dinspre partea regelui Ungariei: înseamnă dincolo de munții Transilvaniei, deci Valahia. Mult mai greu e de lămurit ce desemna când o găsim în titulatura unor domni, cum am văzut mai sus, de pildă la Mircea cel Bătrân, în perioada când domnul muntean nu mai avea ducatele Amlașului și Făgărașului; căci atunci ne întrebăm ce zonă geografică poate indica *Io Mircea velikii voevoda i gospodin˜ obladaâștu mi i gospodstvuâștu mi văsei zemi Ugrovlahii i zaplaninsk˜im* etc. „Io Mircea mare-voivod și domn oblăduind și domnind (a) toatei țărei Ungrovlahiei *și peste munților* etc. [s.n.]“.[72] Ne-am întrebat ce putea fi acea Transalpinia, în afară de Amlaș și Făgăraș. Căci atunci când regele Ungariei lasă domnilor Munteniei ducatele, găsim înșirarea *văsei zemli Uggrovlahiiskoi i Zaplaninskim i Amlașu i Fagrașu herțeg*[73] „a toatei țării Ungrovlahiei și a Transalpiniei și herțeg de Amlaș și Făgăraș“, așadar Transalpinia desemna altă zonă de peste Carpați. Probabil sau în Hațeg, sau în zona muntoasă a Banatului.

O tentantă comparație cu ce înțelegea patriarhatul ecumenic prin „exarh al plaiurilor“[74] ne-ar putea lumina. Din păcate, și aici găsim diverse păreri. Iată ce scrie părintele Păcurariu în a sa *Istorie a Bisericii Ortodoxe Române*[75]: „Jurisdicția mitropoliei rezultă din titulatura pe care o acorda patriarhul ecumenic mitropolitului Țării Românești în 1401: «Preasfințit mitropolit al Ungrovlahiei, preacinstit și exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor». Prin «Plaiuri», s-au înțeles fie numai feudele transilvănene stăpânite de domnii munteni (D. Onciul), fie «regiunile subcarpatice din Banat și Transilvania» (I. Nistor). Socotim însă că «Plaiurile» cuprind întreaga Transilvanie, iar titlul de «exarh» (œxarcoj) acordat mitropolitului muntean avea sensul de reprezentant, delegat sau împuternicit al patriarhului de Constantinopol peste credincioșii ortodocși din Ungaria și Transilvania, unde nu-și putea exercita jurisdicția direct, întrucât se afla între granițele unui stat feudal catolic.“

Împărtășesc părerea părintelui Păcurariu, întrucât în subtila ierarhie a Bisericii răsăritene, exarhul se așeza înaintea unui mitropolit, era reprezentantul personal al patriarhului și ar fi fost nelogic ca diviziunea bisericească ce i se încredința unui exarh, care era totodată mitropolitul Ungrovlahiei, să fie un teritoriu mult mai modest decât ținutul Valahiei. Presupunerea că, în intenția patriarhului Constantinopolei, acelui „exarh al Plaiurilor“ i se încredința păstorirea

ortodocșilor din întreaga Transilvanie – și poate și mai departe, în Ungaria – mi se pare fondată, întrucât acest demers apare ca un echivalent – ba chiar ca un soi de sancțiune – la numirea de către Papa de la Roma a unor episcopi catolici în ținuturile de copleșitoare majoritate ortodoxă. Desigur, demersul era oarecum riscant. Nu știu să fi fost vreodată o încuviințare expresă a regelui Ungariei în acest sens, și mai puțin încă a Papei. De aceea, mitropolitul Țării Românești Eftimie va fi fost foarte satisfăcut când va fi putut include în tratatul de vasalitate încheiat la 20 mai 1595 între boierii delegați ai lui Mihai Viteazul și principele Transilvaniei Sigismund Báthori clauza ce acorda mitropolitului Ungrovlahiei jurisdicție și pe întreaga Transilvanie. Toate bisericile românești din Transilvania „vor fi sub jurisdicția sau ascultarea mitropolitului din Târgoviște".[76]

> Toți istoricii noștri, aproape fără excepție, chiar și cei mai „liberali", s-au străduit să explice că sintagma *Ungrovlahia* însemna doar „Vlahia de lângă Ungaria", pentru a o deosebi de Valahia – sau chiar Valahiile – din Balcani și de Valahia de lângă Rusia, adică Moldova, ca și când ar fi o rușine, o adevărată *capitis deminutio*, dacă în mintea primului patriarh al Constantinopolei care a folosit expresia ea însemna Valahia al cărei voivod era, la acea vreme, vasal al regelui Ungariei, iar acesta din urmă, de peste o sută de ani, numea ținutul dintre Carpați și Dunăre, „Țara noastră transalpină". Oare cei de la patriarhie nu știau de aceste lucruri atunci și când l-au numit pe mitropolitul Țării Românești „exarh al plaiurilor", deci „în Ungaria"?

*

Revenind la cuprinsul *Letopisețului cantacuzinesc*, Ştefan Andreescu[77] a făcut mai multe descoperiri:

1) A elucidat misteriosul nume *Demetrius*, care se afla totdeauna pe iscălitura pretendentului la tron *Petrus Demetrius*, fiu din flori al lui Pătrașcu cel Bun, viitorul domn Petru Cercel. Identitatea dintre Demetrius și Mircea reiese dintr-un hrisov al lui Petru voivod cel Tânăr (1559–1568), fiul lui Mircea Ciobanul, către Mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Athos, prin care cerea să fie trecut într-un pomelnic „Io Petru voivod și părintele domniei mele Io Mircea voivod, iar, după sfântul botez, Io Dimitrie voivod și maica de inima domniei mele, marea doamnă Chiajna, iar, după sfântul botez, doamna Ana…"; „neamul Demetrianilor – comentează Andreescu – nu poate fi, prin urmare, altceva decât neamul Mirceștilor, din care s-au desprins ulterior Mihnești."

2) Şi mai interesant, Andreescu sugerează că apariția în cronica compilată din alte cronici mai vechi, sub Alexandru Mircea (1568–1574), nepot de fiu al lui Mihnea cel Rău, a unui misterios „Mihail vodă" care ar fi domnit nouăsprezece ani îndată după Negru Vodă, nume care nu apare în nici un document de epocă, ar fi fost o ticluire ca „instrument ideologic". „Un «Mihail vodă» în cronica oficială, în cea dintâi cronică de la întemeierea statului, plasat *înainte de* «Mircea voivod bătrânul», ba chiar în descendența directă a lui Negru Vodă, elimina dintr-o lovitură pretenția «Mirceștilor» – sau, în varianta

occidentală, a «Demetrianilor» – de a fi cei mai îndreptățiți în a ocupa scaunul domnesc al Țării Românești.“ Autorul întărește ipoteza că Mihneștii nu s-au sfiit să recurgă la un fals ideologic, prin faptul că au apelat ulterior – după ce l-au instalat și pe fratele lui Alexandru Mircea, Petru Şchiopul, pe tronul Moldovei – la culegerea unui mănunchi de mărturii pentru a dovedi că se trag „din familia regală a Corvinilor“. Adaug că măsluirea genealogiilor e o practică veche și universală. Andreescu mai crede, de asemenea, că introducerea unui Mihail îndată după „miticul întemeietor“ Negru Vodă ar fi dus și la substituirea numelui de Negru Vodă în locul lui Basarab. Așadar, părere împărtășită, din păcate, și de mulți autori contemporani, *Negru Vodă și Basarab ar fi unul și același personaj*. Vom vedea mai departe argumentele mele împotriva acestei opinii.

Aș mai adăuga ciudățenia chiar extraordinară pe care o găsim în *Cronica* lui Radu Popescu[78] (zisă și *Cronica Bălenilor*), oarecum contemporană cu *Letopisețul cantacuzinesc*. Iată ce scrie: „Radu vodă Negrul, după adânci bătrânețe, au murit în țara lui, și cu cinste l-au îngropat boiarii, domnind ani douăzeci și patru. După Radul vodă Negrul au stătut la domnie Mihail vodă, carele a domnit cu pace ani nouăsprezece, întru a căruia domnie, de s-au și făcut niscareva lucruri vrednice dă auzit, și, nepomenindu-le alții, noi încă tăcem“ – și trece, pe mai bine de două pagini, la o lungă înșirare a evenimentelor privindu-i pe otomani, pe Paleologi și pe Cantacuzini, pentru a adăuga doar la urmă încă două fraze despre pretinsul Mihail vodă – de care zicea mai sus că nu cunoștea „niscareva lucruri vrednice dă auzit“! „În zilele acelea, leat 6838 [1330], scrie un istoric că au venit Carol, craiul unguresc, asupra Țării Românești și au luat Severinul fără nici o vină. Iar domnul Mihail vodă, în nădejdea lui Dumnezeu, strângând oaste și făcând război cu craiul unguresc, l-au biruit și s-au întors cu rușine. În mijlocul vremilor acestora, au murit Mihail vodă și s-au pus în locul lui Dan vodă.“ (E vorba de fratele lui Mircea cel Bătrân.) Atâta știa un cronicar de la sfârșitul veacului al XVII-lea despre momentul 1330, pe care noi îl considerăm crucial în istoria țării, și despre Basarab Întemeietorul, al cărui nume chiar îl ignoră și-l confundă cu Mihail, voivodul născocit de Craioveşti în mistificarea lor dinastică! Şi *Cronica* lui Constantin Căpitanul (Filipescu), oarecum contemporană, publicată de Iorga[79], conține *aproape cuvânt cu cuvânt* aceeași poveste. Un singur lucru interesant: *și în aceste cronici Negru Vodă e cel care-l precedă pe adversarul regelui Carol Robert*. Negru Vodă nu e confundat cu Basarab, ca la mulți dintre istoricii noștri contemporani.

Dar a fost o intervenție și mai gravă, chiar sfidătoare, în înșirarea domniilor din *Cronică*, sub Matei Basarab. Ea va duce la ciudatul text de la începutul *Letopisețului cantacuzinesc*, redat mai sus. Pentru a

înțelege motivația ei, trebuie să ne întoarcem o clipă la genealogia Basarabilor (cea adevărată!): din Dan I, frate mai mare al lui Mircea cel Bătrân, care a domnit doar trei ani, înaintea acestuia (1383–1386), s-au tras mai multe generații de domni sau de pretendenți la domnie care, după moartea lui Mircea și a fiului său mai mare, Mihail, asociat la domnie, au apărut ca rivali ai descendenților lui Mircea (aceștia, anume Radu Prasnaglava, Vlad Dracul apoi Vlad Țepeș, Radu cel Frumos etc.), izbutind să domnească, intermitent cu aceștia, mai rar însă și după lupte înverșunate. E rivalitatea, relevată și în documentele străine, dintre Dănești și Drăculești – adică, pe de o parte, descendenți din Dan I, pe de alta descendenți din Vlad Dracul. La a treia generație după Dan I, îl avem pe Basarab IV cel Tânăr, zis Țepeluș, care între 1474 și 1482 domnește de patru ori, de fiecare dată doar câteva luni. El e însă cel care, dintr-o legătură vremelnică cu o tânără de neam mare, Neaga din Hotărani, e tatăl viitorului Neagoe, zis Basarab (1512–1521). Neaga din Hotărani, căsătorindu-se după moartea lui Țepeluș vodă cu marele-vornic Pârvu Craiovescu, a mai avut cu acesta un fiu Preda, care va ajunge mare-ban, și două fiice, Marga și Vlădaia, Neagoe fiind crescut cu fratele și surorile vitregi, care-l vor sprijini din toate puterile ca să ia scaunul domniei în 1512.

Aș dori, în treacăt, să semnalez că mi se pare greșit obiceiul, azi predominant, de a pronunța Neagóe, cu accentul pe vocala o numele marelui voivod. E mai mult decât probabil că forma inițială a numelui e Neagu, atestat prima oară într-un text grecesc de la Mănăstirea Kutlumus de la Muntele Athos, unde e pomenit „jupânul kir Neagu viteazul“ (zoup£nw kÝr Ne£gkw tÕ bitšzi) – adică, în nomenclatura epocii, „cavalerul Neagu“, trimisul lui Vlaicu vodă în 1372 spre lămurirea unor neînțelegeri între domnul Țării Românești și Hariton, starețul mănăstirii. Forma Neagoe trebuie să fi fost o „slavonizare“ de cancelarie slavonă a acestui nume curat românesc. George Giuglea, în *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*, București, 1988, pp. 168–172, propune pentru etimologia oronimului Negoiul derivația dintr-un Neoiul, *nea* (zăpadă) + sufixul *oiul* + articolul hotărât *(u)l*, devenit Nehoiul, apoi Negoiul. Semnalează că, într-un document din 1222 (confirmarea Papei Honorius III a donației Țării Bârsei de către regele Andrei II Ordinului cavalerilor teutoni80), munții dintre Transilvania și „Cumania“ sunt numiți *Montes nivium*. De acolo se trage, foarte probabil, nearticulat și cu *e* diftongat, antroponimul Neag(u). Iorgu Iordan îl trage însă dintr-un sl. *Njago*, pe care nu l-am găsit însă nici în bulgară, nici în sârbocroată, nici în *Lexicon linguae palaeoslavonicae* a lui Miklosich și nu e cunoscut ca nume propriu de nici unul dintre distinșii slaviști pe care i-am consultat vreodată în țară sau în străinătate! Se cuvine, așadar, să pronunțăm Neágoe, cu accentul tonic pe diftongul *nea*, și nu ca un caragialesc Nea Góe!

În al doilea său testament, bătrânul stareț povestește cum, din pricina unei urgente nevoi de a repara zidurile mănăstirii, care se prăbușeau, a făcut apel la generozitatea voivodului muntean, amintindu-i că tatăl său (Nicolae Alexandru) îi ajutase cu generozitate, îngăduindu-le să construiască zidurile de apărare ale mănăstirii: „De aceea m-am aruncat în mijlocul primejdiilor și am alergat la preaevlaviosul și nobilul domn al Ungrovlahiei chir Ioan Vladislav voivod; și, amintindu-i că domnul de fericită memorie al Ungrovlahiei, tatăl său chir Nicolae, a contribuit cu o sumă importantă la construirea și înălțarea turnului cel mare, dar n-a apucat să-l termine, s-ar cuveni să se gândească și el la mântuirea sufletului și iertarea păcatelor tatălui său decedat, la buna întocmire și lauda și slava lui însuși și să zidească mai departe… etc.“ Cu multă trudă, a înălțat zidul care se vede acum, dar a dat de o nouă belea, anume că: „După terminarea zidului, a venit o altă amenințare și altă luptă, și mai grozavă, căci urmează să adăpostim moartea

noastră sufletească, deoarece amintitul voivod s-a sprijinit pe cheltuiala făcută și n-a vrut să cruțe rânduiala noastră statornicită, *căci vlahii care vin și se tund aici doresc să trăiască liberi, fără frâu și fără respectarea canoanelor, ca niște răzleți și niște neobișnuiți cu orice înfrânare și supunere călugărească…* etc.“81

„Jupânul chir Neagu viteazul“, „foarte apropiat de inima“ voivodului, a încercat să-l convingă pe stareț să schimbe rânduiala mănăstirii, după voința călugărilor valahi susținuți de voivodul lor, dar n-a izbutit. Ca să nu piardă din această pricină subsidiile voivodului, bătrânul stareț întreprinde o nouă călătorie la Argeș, dar voivodul rămâne de nezdruncinat. Disperat, starețul, întors la Kutlumus, își întrunește sinodul, iar acesta, în cele din urmă, alege, de nevoie, să se supună exigenței voivodului muntean și să îngăduie ușurarea străvechilor rânduieli monahicești. Carevasăzică, de pe atunci, călugării români – vorba lui Arghezi – „cu pravila s-au răzvrătit“. Acest episod mă tulbură adânc: nu înseamnă oare că românul este, atavic, aproape din fire, alergic la orice disciplină morală mai constrângătoare? Ar fi grav.

Mai trebuie adăugat că ulterior starețul Hariton a ajuns mitropolit al Ungrovlahiei.

Dacă Neagoe a fost „os de domn“ și a putut cu drept cuvânt, odată în Scaun, să-și ia numele Basarab – adesea, în documente, purtat singur –, în schimb vom vedea că în veacul următor și vreme de mai bine de o sută de ani va apărea o adevărată dinastie de pseudo-Basarabi, întemeiată pe simpla relație – nici măcar colaterală, ci mai curând „înrudită“ – cu vechii Basarabi. Din ea vor face parte Radu Şerban voivod (1611–1620), Matei Basarab (1632–1654), Constantin Şerban Basarab (1654–1658), Şerban Cantacuzino (1679–1688), Constantin Brâncoveanu (ce-și va zice Basarab Brâncoveanu, 1688–1714) și Ștefan Cantacuzino (1714–1716). Care le-a fost rudenia? Trebuie puțină migală ca s-o descoperim la fiecare dintre cei șase, ale căror domnii însumează șaptezeci și trei de ani în veacul al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea. Radu Şerban, care-i succedă și pe tron și în acțiune lui Mihai Viteazul, își justifica pretențiile și îndrăzneala de a-și zice Radu Şerban Basarab pe faptul că descindea, prin intermediul a trei femei succesiv, din Marga (sau Maria), *vară primară a fraților lui Neagoe Basarab*, ea însă, de fapt, fără sânge basarabesc. Pe aceeași filiație se va bizui, firește, și fiul său din flori Constantin Şerban Basarab, pe care boierii îl pun în scaun după moartea lui Matei Basarab; dar și Şerban Cantacuzino, a cărui mamă, Elina, e fiică legitimă a aceluiași Radu Şerban. Insist asupra amănuntului „fiică legitimă“, deoarece genealogiștii pun în evidență faptul că mama Elinei, pe nume tot Elina, era fiica marelui-ban Udrișteni din Mărgineni *și a jupâniței Anca, fiica lui Radu de la Afumați*, deci ea cu adevărat „os domnesc“. Ceea ce-i conferă lui Cantacuzino un fel de dublă legitimitate basarabească. Același lucru, pentru nepotul său Ştefan Cantacuzino.

Într-un fel, înrudirea agăi Matei din Brâncoveni (ce-și va zice Matei Basarab) cu Neagoe vodă e mai apropiată decât a lui Radu Şerban, întrucât străbunica lui paternă, tot o Marga dintre Craiovești, e chiar soră cu Neagoe Basarab, dar, reamintesc, soră vitregă, fără sânge basarabesc. Înrudirea cu Basarabii a lui Constantin Brâncoveanu, nepot al lui Matei la a treia generație, e și mai interesantă: străbunica

sa paternă, Maria din Brâncoveni, era strănepoata celeilalte surori a lui Neagoe Basarab, Vlădaia, iar mama lui Constantin e Stanca Cantacuzino, sora lui Şerban vodă, aşadar cu aceeaşi – dublă – ascendenţă basarabească.

Dar Ştefan Andreescu mai face o remarcă de cel mai viu interes: constată că teza identităţii Craioveştilor cu Basarabii era atât de răspândită şi acceptată după vreo zece ani de domnie a lui Matei Basarab, că nici nu mai era nevoie de un ocol pe la Neagoe Basarab. „Astfel, de pildă, în chiar hrisovul din 20 aprilie 1642 în legătură cu refacerea băii oraşului Târgovişte […] vodă Matei afirmă că această «bătrână bae» fusese «făcută din temelie de răposaţii strămoşii domniii mele Basarabeşti». Prin urmare, de către membrii dinastiei care au rezidat în vechea capitală de la Târgovişte […]. Însă, în paralel, tot în primăvara anului 1642, de la Curtea domnească pleca spre Veneţia, pentru Biserica San Giorgio dei Greci, un pomelnic al «neamului său răposat», în care, îndată după părinţi – Danciul din Brâncoveni şi Stanca din Hotărani –, sunt trecuţi în exclusivitate membri ai familiei boierilor Craioveşti de la răscrucea secolelor XV–XVI. Şi, fapt deosebit de semnificativ, printre aceştia nu figurează Neagoe Basarab. Ca şi cum nu mai era nici o nevoie să se pună în evidenţă pe această cale legitimitatea lui Matei vodă… Nu înseamnă toate acestea că «teoria» identităţii Basarabilor cu Craioveştii prinsese deplin contur, că ea era aptă de acum să capete consacrarea prin scris?“ Şi Andreescu conchide că „operaţia de amplificare a introducerii la cronică trebuie atribuită şi ea momentului 1643–1644“.[82]

Sergiu Iosipescu însă, într-un articol unde a analizat şi el cu lux de amănunte şi referinţe *Letopiseţul cantacuzinesc*[83], crede că nu sub Matei Basarab s-ar fi introdus în cronica ţării false sau imaginare legitimări genealogice, întrucât acest voivod n-ar fi avut nevoie de aşa ceva, legăturile lui cu Basarabii părându-i destul de întemeiate, ci sub Mihnea III, care a domnit doar un an şi jumătate (martie 1658–noiembrie 1659), deci după Matei Basarab şi după Constantin Şerban. Şi argumentele lui Iosipescu în susţinerea acestei opinii merită să fie luate în considerare: Mihnea, pe numele lui adevărat Mihail Radu, fiu controversat al lui Radu Mihnea (străstrănepot al lui Mihnea cel Rău, fiul lui Vlad Ţepeş, care domnise de patru ori în Muntenia, între 1601 şi1623), fusese crescut la Constantinopol şi, ca şi în cazul lui Mihai Viteazul, cu toate că-şi căpătase domnia de la turci, a nutrit vaste proiecte de reînnoire a aventurii antiotomane a lui Mihai, în alianţă cu Gheorghe Rákóczi al Ardealului şi Constantin Şerban, trecut în Moldova. Aventura a sfârşit rău pentru tustrei şi Mihail Radu–Mihnea III a fost foarte sever judecat de boierii munteni, care au considerat nebunească iniţiativa lui în împrejurările momentului, părere împărtăşită de Miron Costin, care îl face „tiran direptu fantastic, adecă

buiguitoriu în gânduri“.[84]

Iosipescu observă un lucru interesant: a doua ședere în Muntenia a patriarhului Macarie de Antiohia coincide cu domnia lui Mihnea III, și înaltul prelat străin, care tocmai s-a nimerit să-l ungă domn la Târgoviște, are cea mai bună părere despre el în scrierea lui despre Țara Românească: „Acest domn a știut să cârmuiască bine pentru că era un om curat, virtuos, milostiv și drept.“[85] Din constatarea că începuturile Țării Românești – așa cum le relatează Paul de Alep, fiul patriarhului, după informațiile culese pe lângă călugării de la Câmpulung – arată altfel decât în versiunea cronicii traduse din greacă de Macarie, Iosipescu deduce că formula întemeierii așa cum o găsim la Macarie, apoi în *Letopisețul cantacuzinesc* și în aproape toate celelalte cronici a fost întâi redactată în timpul scurtei domnii a lui Mihnea III, 1658–1659. Zic aproape în toate, deoarece pasajul privitor la „banoveții Basarabi“ dinainte de „descălecătoare“ lipsește din *Cronica Bălenilor*.[86] Când știm că marele-ban Gheorghe Băleanu a fost în fruntea unei „partide“ ostile Cantacuzinilor, această extirpare din *Cronica Bălenilor* a poveștii „banoveților Basarabi“ îi apare lui Iosipescu drept „un atac ideologic anticantacuzinesc“. Dar ar fi pentru Iosipescu un motiv și mai neîndoios de a-l considera pe Mihnea III ca inventatorul începutului cronicii așa cum apare în *Letopisețul cantacuzinesc*, anume formula „*Princeps et Archidux Valachiae Transalpinae*“ care apare pe pecetea de stat pe care și-a făcut-o.[87] Titlul de arhiduce, care n-a fost vreodată folosit la noi, ar însemna o pretenție de a revendica din nou titlul de duce, *herțeg* al Amlașului și Făgărașului, dar majorat la rangul de *mare-herțeg*!

Iosipescu atribuie un rol însemnat în făurirea mitomaniei lui Mihnea III cărturarului Paisie Ligaridi, originar din Chios – insulă grecească, de veacuri sub influență genoveză –, care a fost, la Târgoviște, inițiatorul unei prime școli de înalt nivel la noi.[88] Personaj fascinant, Ligaridi, fost bursier al Colegiului grec din Roma, convertit la catolicism, a devenit reprezentant al Congregației *De Propaganda Fide* la Constantinopol, după care a venit în Țara Românească, unde a fost preceptorul fiilor marelui-postelnic Constantin Cantacuzino, pentru ca, în 1650–1651, să abjure catolicismul, să-l urmeze la Ierusalim pe patriarhul Paisie și să ajungă mitropolit de Gaza. De acolo, îl găsim deodată la Moscova, la Curtea țarului Aleksei Mihailovici Romanov, cu mare influență, apoi din nou în Muntenia, în tot timpul domniei lui Mihnea III, pe care îl urmează în exilul său ardelean și de a cărui înmormântare se îngrijește după moartea prematură a acestuia, în aprilie 1660. De acolo, s-a dus iar în Rusia, unde ar fi avut un rol în promovarea lui Nicolae Spătarul (zis de noi Milescu). A murit în 1668, în semidizgrație.

A avut totuși o soartă mai bună decât a altui celebru contemporan balcanic al său,

iezuitul croat Iuri Križanić, care, autorizat de Ordinul său să plece la Moscova, în nădejdea de a-l convinge pe țarul Aleksei Mihailovici să se asocieze la cruciada plănuită de Papă împotriva turcilor, s-a trezit în Siberia. A stat mizerabil la Irkuțk vreme de șaptesprezece ani, până la moartea țarului. L-a răzbunat barem soarta cu un sfârșit glorios: a murit sub zidurile Vienei împresurate de turci în 1683, în rândurile armatei lui Jan Sobieski.

Să fie oare megalomania lui Mihnea III – presupus impostor în ochii unor contemporani, dar pretins descendent dintr-un adevărat Basarab, Radu Mihnea – un argument suficient pentru fabricarea unei false legende? S-ar părea că lipsește un adevărat interes, după formula juridică *cui prodest*. În schimb, interesul măsluirii e evident la ramura Craiovești-Brâncoveni-Cantacuzini.

La ei înțelegem originea straniului început al *Letopisețului cantacuzinesc*, cu povestea alegerii pasămite a unor „banoveți" Basarabi de către boierii olteni și mai apoi închinarea acestora către voivodul Radu Negrul pogorât „pre apa Dâmboviței" din „Țara Ungurească".

Am făcut această lungă digresiune de la studiul *Letopisețului cantacuzinesc* pentru a încerca să lămuresc originile psihologice ale încâlcitelor măsluiri ale unei cronici tradiționale. Acestea n-ar trebui să afecteze însă neapărat și referința în *Cronică* la un „descălecat" din Ardeal al lui Negru Vodă și la data când acesta ar fi avut loc.

Note

63. *Cronicile medievale ale României*, vol. III, „Istoria Țării Românești, 1290–1690, *Letopisețul cantacuzinesc*", Editura Academiei RPR, 1960.

64. Editorii explică prezența acestei conjuncții adversative, surprinzătoare la început de frază, prin titlul întreg al cronicii, care era *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini* – adică de la a doua descălecare, cea a lui Negru Vodă; *însă*

65. Editura Academiei RSR, București, 1976.

66. *Negru Vodă, creație cărturărească a epocii lui Radu de la Afumați*, în *Buletinul Bibliotecii Române*, vol. IX (XIII) serie nouă, Freiburg im Breisgau, 1982, pp. 235–248 și reluat cu variante în *Artă medievală.* Vol. 2: *Învățături și mituri în Țara Românească*, Editura Albatros, București, 1998, pp. 204–214, sub titlul *Cronica despre voivodul Radu de la Afumați (1525)*.

67. Vezi Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în *Studii*, tomul 23, nr. 4, 1970, pp. 673–692.

68. P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești: problemele istoriografiei române*, Editura Minerva, București, 2000, pp. 201–203.

69. Începând cu Dimitrie Onciul și Virgil Cândea.

70. Vezi *supra*, p. 88.

71. Iată începutul poruncii pe care Vladislav voivod (Vlaicu vodă), al doilea succesor al lui Basarab, o dă (în latină) catolicilor din țara lui la 25 noiembrie 1369, ca să-l primească cu cinste pe episcopul catolic care vine ca „sufragant" al episcopului Transilvaniei: *Ladislaus, Dei* et regis Hungariae (s.n.) *gratia, vajvoda Transalpinus et banus de Zeverino, necnon dux de Fogaras… etc.* (adică, în românește: „Vladislav, prin mila lui Dumnezeu și a regelui Ungariei, voivod transalpin și ban de Severin, precum și duce de Făgăraș etc."), DRH, D, p. 98.

72. E traducerea dată de Henri Stahl și Damian P. Bogdan, în *Manual de paleografie slavo-română*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", București, 1936, p. 91. În alte pagini ale aceleiași lucrări, găsim, în loc de „și peste munților", și forma „și Transalpiniei".

73. *Ibid.*, p. 81.

74. "Exarcoj tîn plagenîn [*exarchos tôn plagenôn*, pronunțat playenon]; comunicare a lui Petre Guran, autorul unei voluminoase teze de doctorat la Paris, *Sainteté Royale et Pouvoir*

universel en terre d'orthodoxie (fin du Moyen Âge et début de l'époque moderne), Paris, 2003, 484 p. + anexe și ilustrații.

75. Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1980, p. 244.

76. *Apud* Părintele Păcurariu, *op. cit.*, p. 480.

77. În *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, Editura Universității din București, 1997.

78. *Cronicari munteni*, Editura pentru Literatură, București, 1961, pp. 227 sqq.

79. Nicolae Iorga, *Istoriile domnilor Țării Românești*, s.l., 1902.

80. DRH, D, Relații între țările române, vol. I, 1222.

81. *Fontes Historiae Daco-Romanae* (FHDR), vol. IV, *Scriitori și acte bizantine, sec. IV–XV*, Editura Academiei RSR, București, 1982, pp. 293 sqq.

82. *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, Editura Universității din București, 1997.

83. *„Letopisețul cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești"*, în *Revista de istorie*, tom 33, nr. 10, 1980, pp. 1875–1890.

84. A buigui / a bâigui = a aiura, a vorbi într-aiurea ca un smintit < *magh.* bolyong „a rătăci". *Cf.* I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, Editura Cartea Românească, București, 1931.

85. Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în *Studii*, op. cit., anexa, p. 692.

86. Adică în cronica lui Radu Popescu, citată mai sus.

87. Fotocopie pe care o găsim în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X (1637–1660), publicate de dr. Andrei Veress, București, 1938, p. 341.

88. Sergiu Iosipescu, *Paisie Ligaridi și studiile clasice din Țara Românească în secolul XVII*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"*, XXI, 1984, Iași, pp. 380–385.

V
Thocomer–Negru Vodă și data probabilă a „descălecătosarei“[89]

Faptul că legendele vehiculate până și printre străini și, de asemenea, că toate cronicile concordă în a pomeni descinderea Negrului Vodă din „Țara Ungurească“ tocmai în jurul anilor 1290, în care s-au îngrămădit atâtea răsturnări, ca tulburările din Ungaria și înaintarea tătărească până la Porțile de Fier, nu poate fi fortuit. S-a glosat în jurul câtorva neconcordanțe: în cronici, anul 1290, în cronica grecească tradusă în arabă de patriarhul Macarie de Antiohia și într-un hrisov al lui Matei Basarab de întărire a unor privilegii ale orășenilor din Câmpulung, anul 1292; în fine la cronicarul raguzan Luccari, 1310. Aceste variații nu mi se par îngrijorătoare.

Luccari e un nobil raguzan a cărui mărturie e de mare interes, fiindcă informațiile lui provin din amintiri de familie[90]: raportează cum marele rege al Serbiei Ştefan Dușan se adresase raguzanilor ca să-i procure o „legiune“ de ostași apuseni care să-i fie o „gardă apropiată“ (…*a domandare che i Rausei li facessero hauere una legione di soldati Ponentini per Guardia di sua persona*). Luccari adaugă, citându-l pe Nichifor Gregoras, că „legiunea“ găsită era formată din o mie de francezi. Cu acest mic adaos, Dușan ar fi dispus atunci de o oaste gata de campanie de treizeci de mii de oameni. Pentru a avea ajutorul voivodului Țării Românești sau cel puțin făgăduiala neutralității sale în războiul pe care îl pregătea (trebuie să fie vorba de campania împotriva Bizanțului, care n-a mai avut loc din pricina morții lui Dușan, în floarea vârstei) (*Per impetrare soccorso da Vulaico Ré di Valachia, o almeno per persuaderlo, che volessa star neutrale in quella guerra*), Dușan îi trimite în ambadasă pe Nicolò Luccari, fiul lui Marco. Continuă: „Negru Vodă de națiune ungară, tatăl lui Vlaicu, cucerise în 1310 acea parte din Valachia“ (*Negro Voeuoda di natione Ungaro padre di Vlaico nel 1310 s'era impadronito di quella parte di Valachia*). Luccari merge mai departe, cu savante referințe la autori antici și italieni, pentru a lămuri că este vorba de antica Dacie – cu obișnuitele confuzii între geți și goți, daci și dani etc.

Ceea ce trebuie să reținem, dar ne provoacă și anumite nedumeriri, sunt informațiile pe care un mare senior raguzan, rudă apropiată a lui Nicolò Luccari, le-a putut culege, la mijlocul veacului al XIV-lea (Ştefan Dușan *regnavit* 1331–1355), la fața locului. Chiar dacă acele succinte informații despre Negru Vodă nu le-ar fi căpătat din gura voivodului, ci din anturajul lui, e ciudat faptul că-l face pe Vlaicu fiu al lui Negru Vodă. Cum putea exista o asemenea confuzie la abia a doua generație după Basarab? O întrebare îmi vine în minte: nu

cumva face Luccari o confuzie între Vlaicu vodă – de care poate va fi auzit ulterior – și tatăl acestuia, Nicolae Alexandru, deoarece datele domniei lui Vlaicu-Vladislav (1364–1377) nu corespund cu cele ale domniei lui Dușan (1331–1355), deci numai tatăl lui Vlaicu, Nicolae Alexandru (1352–1364), putea fi, la începutul domniei lui, contemporan cu Dușan, iar campania pe care o pregătește Dușan trebuie să fie ultima lui încercare de a lua Constantinopolul, pentru a fi încoronat *acolo* „împărat al sârbilor și al romeilor“, cum se intitulase de-acum?

Așadar, prima nedumerire cade, domnul Țării Românești pe care încearcă Dușan să-l contacteze nu a fost Vlaicu, ci Alexandru, iar acesta e fiul lui Basarab. Dar atunci Basarab ar fi Negru Vodă… Afirmația că 1310 ar fi data „descălecătoarei“ e mai puțin supărătoare: putem imagina că aceea e data morții lui Negru Vodă, care nu apare nicăieri cu calificarea de „mare-voivod“, deci nu el ar fi fost cel recunoscut ca *primus inter pares* de ceilalți voivozi și cneji în vreo mare adunare *ad-hoc*, ci abia fiul său Basarab, după 1310, iar data aceasta va fi rămas în memoria unor boieri, o generație mai târziu, ca adevărata dată a descălecării țării.

*

Numele tatălui lui Basarab ne este cunoscut printr-un singur document: la 26 noiembrie 1332, regele Carol Robert îi dăruia o moșie lui Laurențiu, comite de Zarand, și fratelui său, pentru faptele de bărbăție de care dăduseră dovadă, în special cu prilejul marii bătălii din 9–12 noiembrie 1330, rămasă la noi cu denumirea eronată de „bătălia de la Posada“, în care regele fusese în primejdie de a-și pierde viața: „… și mai ales atunci când, pornind oastea noastră strânsă prin poruncă regească, am ajuns în niște ținuturi de margine ale regatului nostru, ce erau ținute pe nedrept în Țara Românească de către Basarab, schismaticul, fiul lui Thocomerius…“ (*et specialiter, cum exercitum nostrum regio edito conuocatur, mouissemus, et quedam confinia regni nostri, que in terra Transalpina, per Bazarab, filium Thocomerÿ, scismaticum in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur…*).[91]

Acel *ÿ* final e transcris uneori în cărțile noastre fără cele două puncte deasupra. Este o eroare: *ÿ* e doar o manieră de caligrafiere a scribilor din epocă pentru *ii;* avem dovada chiar în același document, câteva rânduri mai sus, când se zice că Laurențiu și frații lui erau fiii lui Simion (*filÿ Symonis*). Așadar, Thocomerii e genitivul unui nominativ Thocomerius.

Când au luat cunoștință de acest document, toți istoricii noștri l-au tradus îndată prin numele slavo-român Tihomir, întâlnit în numeroase documente de epocă. Patrioții noștri răsuflau liniștiți: dacă tatăl lui Basarabă purta un prenume slavo-român, sigur că el era de origine

română și doar întâmplător purta un nume împrumutat de la cumanii conlocuitori (copilul unor cneji sau voivozi slavo-români, creștini de veacuri, să-și fi botezat copilul cu acest nume păgân?!). A trecut aproape o jumătate de veac de când marele nostru orientalist Aurel Decei și, înaintea lui, și László Rásonyi au semnalat că Thocomer aduce mult mai mult cu numele cuman Thoctomer, de la Toq-tämir sau Toq-timür „fier călit". Iar forma Thocomerius sugerează mai curând varianta Thoctomieră sau Thoctomieru [Rmiqmk ± oy], întâlnită la un prinț din Cumania Albă, citat într-o cronică rusească. *Tatăl lui Basarab Întemeietorul s-a numit Thoctomieru* și putem presupune că *ie* este aici o diftongare rusească și că la noi era Thoctomer[2].

Cu toată elucidarea lui Decei, istoricii noștri, de zeci de ani, i-au dat înainte cu Tihomir (cel mult, unii – Maria Holban, Sergiu Iosipescu – au mai sugerat și alte variante posibile, tot slavo-române, ca Tugomir sau Tatomir) și în toate tratatele și manualele noastre de istorie, chiar cele mai recente, găsim în continuare, ca fondator al dinastiei noastre, pe Tihomir. O atare perseverență era vrednică de o cauză mai bună. Gândul că prima noastră dinastie națională ar fi putut fi de origine cumană înfioară mai departe. Singurul istoric pe care l-am găsit pomenind, cu oarecare ambiguitate, și forma cumană aproximativă a numelui e Răzvan Theodorescu: „…tatăl lui Basarab «Întemeietorul», abia cunoscutul Tihomir (Tocomer)…".92 Or, pomenirea datei de 1290 (sau în jur) în aproape toate evocările unei coborâri a lui Negru Vodă din Ținutul Făgărașului la sud de Carpați nu poate fi fortuită. În jurul acelei date, se îngrămădesc o seamă de evenimente de cea mai mare însemnătate: uciderea regelui Ladislau IV (1272–1290), zis „Cumanul" (din pricina pasiunii sale pentru neamul mamei sale, prințesă cumană), înseamnă începutul unui șir de tulburări. O consecință imediată a fost că Thoctomer, în bune raporturi cu Ladislau Cumanul, își pierde acum cele două posesiuni de la nord de Carpați, domeniile Făgărașul și Sâmbăta, care aparținuseră anterior nobilului transilvan Ugrinus, din neamul magnaților Csák. Aceasta trebuie să fie cauza nemijlocită a hotărârii lui de a trece la sud de Carpați. E urmat pesemne de un număr de români ce-l aleseseră „voivod" al lor și de un grup de sași, în ruptură cu episcopia de Alba Iulia. Primul lor popas de durată va fi Câmpulung, oraș fondat de sași.

Această coborâre la sud de Carpați va coincide cu un eveniment major: hanul mongol (disident) de la Isaccea, Nogai, pornește tocmai la finele anului 1290 un atac înspre apus, care-l va duce – lucru dovedit în 1291 – până la Porțile de Fier, pricinuind o întrerupere a instituției banilor ungari de Severin. Așa cum făcuseră mongolii și la sud de Dunăre, în 1280, așezându-l pe cumanul Terter în țaratul bulgar de la Târnovo, *vor fi procedat la fel, în 1291, cu „voivodul"*

cuman Thoctomer. Vreme de zeci de ani, așadar, cumanii Thoctomer și Basaraba vor fi intermediarii între suzeranul mongol (tătar) și voivozii și cnejii români dintre Carpați și Dunăre. Aceasta este explicația unificării tocmai atunci a viitoarei *Vlaška Zemlja*. De altfel, o prezență tătară alături de Basarab e pomenită de documente ungurești, sârbești și bizantine, în 1330, și la Velbužd, și la „Posada“. De abia pe la sfârșitul domniei sale, odată cu slăbirea puterii tătarilor din vest, se hotărăște Basarab să se apropie din nou de regele Ungariei, acum Ludovic I (zis cel Mare), trimițându-i-l pe fiul său, Alexandru, asociat la domnie, ca să reînnoiască jurământul de credință și pornind împreună cu Ludovic o campanie pentru a curăța de tătari părțile răsăritene ale voievodatului său.

Ideea că Basarab ar putea fi de origine cumană – istoricii noștri, chiar dintre cei mai luminați, ca de pildă Gheorghe Brătianu, o recuză cu o stranie unanimitate: numele Basarabă e cuman, lucrul era de netăgăduit, dar „Basarab Întemeietorul“ nu poate să nu fi fost de origine română. Iată ce scrie Nicolae Stoicescu în cel mai lung articol din culegerea alcătuită în 1980 sub egida Academiei Republicii Socialiste România și intitulată *Constituirea statelor feudale românești*:

„*Domnul Țării Românești putea să capete supranumele de Basarab după ce a reușit să supună și să domine resturile neamurilor turanice care locuiau în Cumania Neagră*. Dacă admitem că Basarab a fost legendarul Negru Vodă, întemeietorul statului, ni se pare logică explicația dată de Şt. Ştefănescu și de alți istorici că s-a numit Negru deoarece a învins pe tătarii negri care locuiau fosta Cumanie Neagră; în felul acesta, a devenit și Basarab (numit astfel de noii săi supuși), iar cele două noțiuni se împacă foarte bine și se completează: *Basarab, cel care a supus pe tătarii negri, a devenit și Negru Vodă*, ambele fiind supranume izvorâte din faptele sale care l-au făcut vestit atât în țară, cât și peste hotarele ei.“[93] Iar în pagina următoare, insistă: „Vom conchide deci că *numele Basarab poate fi de origine cumană, dar că voivodul care purta acest nume a fost român și domnul românilor*, așa cum mărturisesc cronicile și documentele străine. Indiferent deci de nume, luat sub influență cumană, *Basarab a fost român* și a luptat pentru cauza românilor, ceea ce nu ar fi făcut un cuman“ (toate sublinierile sunt ale autorului).

Rezum argumentul lui Stoicescu:

a) numai un român se putea gândi la unificarea ținutului care a devenit Țara Românească;

b) a primit porecla cumană de Basarab („tată stăpânitor“), fiindcă îi alungase pe tătari din țară;

c) tot el a primit apoi porecla românească de Negru Vodă, fiindcă tătarii pe care-i alungase erau numiți „tătarii negri“.

Ar fi fost greu de adunat mai multe aberații în așa de puține

cuvinte. Să le luăm pe rând:

1. Ideea că numai un român neaoș se putea gândi la unificarea țării locuite majoritar de români e de-a dreptul puerilă și denotă o ignoranță crasă sau o ocultare intenționată a istoriei europene și a istoriei universale. Oare Clovis (Chlodovek), care a unificat Gallia, întemeind primul stat medieval pe acel teritoriu din Imperiul Roman, era galo-roman, sau era șeful unui trib germanic, francii salieni? Oare Asparuh, care întemeiază primul stat medieval în Mœsia și Tracia antică, era slav ori vlah, sau era căpetenia unui trib turcic de pe Volga, protobulgarii? Oare Riurik (Hrörekr), care, după legendă, e chemat de băștinași ca să întemeieze primul stat rusesc, era slav, sau scandinav? După el, a urmat Oleg (Helgi), apoi Igor (Ingvar), căsătorit cu Olga (Helga) și abia la a patra generație iau acești cneji ruși (termenul *rus* însuși e de origine scandinavă) nume slave ca Sviatoslav, apoi Vladimir. Aș putea lungi lista pe plan mondial. Afirmația lui Stoicescu e, repet, puerilă și penibilă.

2. Din primele documente unde apare acel voivod sau mare-voivod al Valahiei, el e prezent deja sub numele Basarab, chiar de la presupusul început al domniei sale și, în orice caz, cu zeci de ani înainte să fi alungat tătarii din țară. Am văzut mai sus că unificarea țării s-a făcut tocmai sub „umbrela“ puterii tătare. Atunci cum să fi primit o poreclă cumană drept răsplată a unei fapte imaginare? Iar românii noștri vorbeau cumana, ca să aleagă sau să accepte să dea eroului lor o poreclă cumană? *Nonsens*.

3. În fine, altă aberație: tot el (Basarab, fiindcă Stoicescu crede că Negru Vodă și Basarab sunt una și aceeași persoană), după ce ar fi primit la mijloc de domnie (?) o poreclă cumană („tată stăpânitor“), spre sfârșitul domniei primește și o poreclă românească (Negru Vodă), fiindcă a alungat din țară pe „tătarii negri“. Dacă avem documente care atestă că tătarii din părțile noastre erau numiți, în afară, „tătari negri“, după cum fuseseră cumanii negri, există oare vreun exemplu prin împrejurimi sau chiar în istoria universală când un erou capătă o poreclă glorificatoare după un epitet dat numelui dușmanilor, nu după numele neamului sau țării învinse (Scipio *Africanus*, Caius Iulius Caesar *Germanicus*, Traianus *Dacicus* etc.)? A fost oare poreclit vreun cneaz rus „Albul“, după ce ar fi respins un atac al cumanilor albi? Şi Stoicescu, elegant, recunoaște că această năstrușnică explicație pe care o adoptă fiindcă „e logică“ a fost dată de Şt. Ştefănescu și de alți istorici. Iată până la ce absurdități, de-a dreptul dezonorante pentru istoriografia noastră, poate duce stăruirea într-o copilăroasă prejudecată patriotardă![94]

*

Explicațiile care s-au căutat pentru porecla Negru Vodă mi se par, așadar, cu totul nejustificate și extraordinare, când există mai multe

mărturii străvechi că i s-ar fi zis astfel pentru simplul motiv că era negricios la față. Astfel, dacă luăm atestările în ordine cronologică, patriarhul Macarie al Antiohiei, care călătorește în Moldova și Muntenia între 1653 și 1658 și va lăsa o versiune arabă a *Letopisețului Țării Românești*, pesemne extrasă din lecturi grecești[95], scrie: „Cel care a cucerit Țara Românească a fost Ankro voivod (Ankro înseamnă pe limba românească *negru*, căci era negru, de aceea s-a și numit pe turcește țara *Kara Falakh*, sau Valahia Neagră, după numele lui)…“

Fiul lui Macarie, Paul de Alep, care-l însoțește în toată călătoria și lasă o lungă relatare a întregului periplu, scrie același lucru: „Îl numeau Negru Voivod, adică domnul cel negru“.[96] Aceasta era deci explicația pe care le-au dat-o și clericii și boierii munteni acestor oaspeți de seamă cu care au avut întâlniri. Cam același lucru îl spunea la aceeași vreme și Miron Costin în a sa *Cronică polonă* a istoriei Moldovei.[97] Aș mai adăuga o remarcă pe care n-am întâlnit-o până acum: avem un document din 23 iunie 1250[98], prin care regele Béla IV întărește lui Filip, episcop de Zagreb, și lui Toma, comite de Cracău, moșia Szlanye, ca răsplată a serviciilor făcute de tatăl lor, Ioachim, comitele de Sibiu, și de ei în slujba regatului, printre care și lupta dată de Ioachim, conducătorul oștirii transilvane trimise în ajutorul lui Asan Borilă, țarul bulgar[99], cu trei căpetenii din Cumania: „Așadar, când Asan Burul, răposatul țar al bulgarilor, din încredere prietenească ceruse ajutor de la tatăl nostru de strălucită amintire împotriva necredincioșilor săi de la Vidin, regele, numindu-l pe comitele Ioachim cap al oștirii, l-a trimis în ajutorul lui, iar el, Ioachim, și-a adunat sași, români, secui și pecenegi (*associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis*). Şi, când a ajuns la râul Obozt (?), trei căpetenii din Cumania ieșindu-i înainte, au dat lupta cu ei, dintre care doi au fost uciși în acea luptă, iar al treilea, cu numele de *Karaz* (s.n.), a fost trimis de comitele Ioachim legat la rege. Sosind apoi la Vidin…“

„Incidentul Vidin“ e din 1212–1213, iar lupta, întâmplându-se înainte ca Ioachim să fi ajuns la Vidin, înseamnă că a avut loc la nord de Dunăre. Avem, așadar, în 1212 în „Cumania“ (la acea dată, Muntenia și Oltenia, căci numai după 1232 intră aceasta din urmă în formațiunea banatului ungar de Severin) o căpetenie cumană cu numele de Karaz, adică Negru. Apare astfel posibilitatea ca la sfârșitul aceluiași veac, altă căpetenie cumană, Thoctomer, să fi căpătat și în cumană porecla Karaz, și în română cea de Negru Vodă. E o simplă ipoteză.

*

Să vedem faptele și documentele care întemeiază veracitatea existenței unei legende a lui Negru Vodă, mult înainte de redactarea *Cronicii* cunoscute:

Mai întâi, e inexact să spui, cum pretind urmașii intelectuali ai lui Dimitrie Onciul, că tradiția „descălecării“ apare de-abia la cronicarii munteni din veacul al XVII-lea, care ar fi putut, eventual, să fie influențați de povestea descălecării lui Dragoș din cronicile moldovene (de altfel, o asemenea influență nu mi se pare nici firească).

1. Într-adevăr, la 3 mai 1549, Mircea Ciobanul întărește într-un hrisov mai multor boieri satul Hirisești pe Gilort și munții din jur, arătând că „am văzut domnia mea și carte de la mâna tatălui domniei mele [Radu cel Mare] și altă carte de la mâna lui Negru Voivod cel Bătrân“ (*Negrum Voivoda* în textul original slavon)[100];

2. Tot Mircea Ciobanul, la 8 iulie 1558, întărește ocine unor țărani care le stăpâneau încă din zilele lui Negru Voivod[101];

3. Şi mai avem și alte două documente din același veac: Alexandru Mircea întărește, la 8 ianuarie 1569, Mănăstirii Tismana satul Elhovița „…veche și dreaptă ocină și dedină încă de la întemeierea Țării Românești, *întâi de la Negrul Voivod* și apoi de la toți domnii“[102];

4. Şi întărirea altei danii, la 28 aprilie 1576[103]: „Să-i fie satul Bistrețul tot. […] Pentru că acest sus-zis sat Bistrețul și toate bălțile lui au fost de moștenire și vechi și drepte ocine ale sfintei mănăstiri și dăruite de răposatul Negrul Voivod“. Adaug, *foarte important*, *că în toate cele trei documente din secolul al XVI-lea referirea la acest personaj istoric se face utilizându-se doar determinantul – Negru Vodă*, nu Radu Negru.

5. Într-un document din 1585, se pomenește de „cetatea lui Negru Vodă“:

Învățatul francez Jacques Bongars, senior de Boudry și La Chestaye, protestant rămas însă credincios regelui Henric IV după trecerea acestuia la catolicism, a întreprins o lungă călătorie în 1585, în misiune diplomatică, prin Transilvania și Țara Românească.

Spicuim din jurnalul lui, de la plecarea din Brașov:

> „Am plecat la 24 <iunie> […] cu o călăuză a orașului, am trecut la Râșnov [*Rosenau*], târg și castel […]. Aproape la o leghe de castel, la poalele muntelui [*au sault du mont*] este o cruce care desparte Transilvania de Țara Românească; […] am trecut la coborâre peste o stâncă numită Piatra Craiului [*Königstuhl*, în loc de *Königstein*!] pe unde trăsurile sunt coborâte cu funiile.
>
> La poalele muntelui, am trecut râul Dâmbovița [*Dombovitza*]. Am șezut într-un sat așezat de-a lungul Ialomiței [*Iolavitza*, confuzie cu un pârâu], râu care se varsă apoi în Dâmbovița. *Castelul lui Negru Vodă*. [*Nigravoda*]“. În notă, se zice: Cetatea este pe malul Dâmboviței, în satul Stoienești, județul Argeș.

6. În *Magazin istoric pentru Dacia*, scos de August Treboniu Laurian, împreună cu Nicolae Bălcescu, s-a publicat în 1847 un hrisov al lui Matei Basarab de întărire a anumitor drepturi și privilegii ale orășenilor din Câmpulung[104]:

„Cu mila lui Dumnezeu crestin[2] Matei[2] Basarab[2] W. și Domn a tótă Țéra Românéscă, dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei mele orașului Domniei mele Câmpulungului, lui Stan[2] județul[2] cu

doisprezece pârgari etc. […]

Pentru că vezut[2] însumi Domnia mea multe cărți b™trâne, și chrisóve vechi, tóte făcute pentru această tocmire, precum și mai sus[2] este zis[2]: întâiu chrisovul[2] strămoșului Domniei mele al[2] reposatului *Radului Negru W când[2] au fost[2] cursul[2] anilor[2] 6800* [1292] (s.n.), și chrisovul[2] lui Michail W. Let. 6900 [1392], și chrisovul[2] lui Vlad[2] W. 6960 [1452] și încă și multe chrisóve […].

În cetatea Târgoviște, la anii de la Adam 7144, ear de la nascerea lui Christos 1656, luna lui Mai 3."

(Dedesubt, e scris mai modern cu cerneală albastră: *e din 1646*).

Acest document ridică o seamă de întrebări, începând cu ultima dată, 3 mai 1656… care nu mai e sub domnia lui Matei Basarab, mort la 9 aprilie 1654! Iar anul indicat de la facerea lumii, 7144, corespunde cu 1636, când Matei era de atunci în Scaun… dar nu cu data de 1646 din glosă! Fără îndoială, copiști succesivi au încurcat datele. Nici data de 6900 [1392], arătată pentru un hrisov de la Mihail vodă, nu corespunde cu realitatea: în 1392, domnea, de șase ani, Mircea cel Bătrân, iar Mihail, fiul său, n-a fost asociat decât în ultimii ani ai domniei sale. Vlad voivod din 1452 ar fi Vladislav II din Dănești, pe care îl răstoarnă Vlad Țepeș. În ultimă instanță și paradoxal, *numai anul 1292 pentru „Radul Negru" ar fi verosimil*! De aceea, cred că merită citat.

7. La 13 noiembrie 1618, Gavriil Movilă dă Bisericii Domnești din Câmpulung un hrisov pentru stăpânirea satului Bădești, pe care, cu o jumătate de veac mai înainte și-l însușise pe nedrept marele-boier Badea Boloșin din Bădești.[105] Hrisovul, pe temeiul înfățișării unei *cărți din 1352 de la Nicolae Alexandru voivod*, adeverește că satul e dreaptă posesiune a bisericii, fiindcă îi fusese dăruit de Nicolae Alexandru voivod, fiul lui Basarab voivod, *„nepotul răposatului Negru Radul voivod"*, care „iaste pristăvit și îngropat trupul lui întru această sfântă biserică". Dacă omitem menționarea prenumelui Radu, care e o vădită completare după credința devenită comună la acea vreme din pricina greșitei tradiții de la Mănăstirea Tismana, *avem aici pentru prima oară cea mai prețioasă indicație a filiației dintre primii „Basarabi": Negru Vodă–Basarab I–Nicolae Alexandru*. Şi am văzut că, cu puțini ani înainte, raguzanul Luccari ne sugera aceeași filiație.

8. Deosebit de interesantă e hotărârea de judecată pe care o dă Constantin Şerban Basarab în 1656 într-o pricină între Mănăstirea Câmpulung și Biserica Bărăților din același oraș pentru posesiunea bisericii numite „Cloșter" – chiar numele îi arată originea catolică, în germană *Kloster* înseamnă mănăstire (*cf.* și lat. *claustrum* > fr. veche *clostre* > fr. modernă *cloître*). Domnul trimite spre cercetare un boier din sfatul său. Acesta, ascultând părțile și cu ajutorul pârgarilor orașului, găsește că biserica e de drept a Bărăților, fiind dovedit că

biserica fusese făcută de doamna Marghita a „Negrului Voivod“, care era catolică. Domnul întărește hotărârea în favoarea Bărăților, într-un hrisov din 20 mai 1656.[106]

În *Cronica franciscanilor* din 1764, compilație alcătuită de Blasius Kleiner, se dă traducerea din latină a unor fragmente din capitolul VIII al părții a II-a, dedicat orașului Câmpulung și fundațiilor catolice. (Mai jos, între paranteze drepte apar întregirile menite să clarifice înțelesul textului; între paranteze rotunde, transcrierea originală a toponimelor, antroponimelor ori a unor termeni latinești sau românești mai rar utilizați).

p. 335: „*Conventul de la Câmpulung dedicat Sfântului Iacob cel Mare.* Cap. I. *Descrierea orașului Câmpulung* (f. 121). Acest târg este supus judelui și administratorului de la Muscel (*Muschelensis*) și își trage începutul din vremea lui Radu Negru Vodă (*Radul Njegru voda*) de pe la anul 1299, pe când domnea în Ungaria Matia Corvinul (!?). Primii locuitori ai acestui târg au fost sași catolici amestecați cu valahi, însă ca număr sașii îi întreceau pe valahi […].

(f. 123) Cap. II. *Despre vechea mănăstire de la Câmpulung a fraților minoriți din custodia Bulgariei*.

Vechiul nostru convent de la Câmpulung fusese situat dinspre Mănăstirea Sf. Ilie și începuturile sale și le trage aproximativ din aceeași vreme cu orașul populat de sași de prin jurul anului 1304. El ne-a fost construit nouă de principesa catolică Margareta, soția lui Radu Negru Vodă, [conform unui act] al cărui original se găsește azi la Câmpulung.“ Textul continuă, arătând că, prin răvășirile produse de războaie, conventul a fost în cele din urmă cu totul distrus – se zice în notă că, după părerea lui Pavel Chihaia[107], dărâmarea complexului monastic ar fi avut loc la mijlocul secolului al XVI-lea, iar a bisericii la 1647.

Un călugăr pe nume *Luca* (Lucas) ar fi fost trimis în 1629, pe vremea lui Alexandru Iliaș, spre a lua din nou în posesie locurile. A fost însă alungat de locuitori. Pricina a rămas în curs până în 1654, sub Constantin Șerban Basarab, care a poruncit o cercetare a lucrurilor printr-un boier al său. S-ar fi dovedit prin Gherghina județul și bătrânii orășeni din Câmpulung că egumenul Mănăstirii Câmpulung împresurase „locul ce se cheamă Cloaștер“ și stricase biserica făcută de doamna Marghita, soția lui Negru Vodă, pe acest loc care era al bărăților „din descălicata orașului“. Pe baza mărturiei lor, Constantin Șerban a întărit Bisericii Bărăților „locul ce se cheamă Cloaștер“ prin hrisovul de la 20 mai 1656 menționat mai sus.

9. La mijlocul veacului al XVII-lea, călugărul sirian Paul de Alep, care îl însoțește la noi pe patriarhul Macarie de Antiohia[108], amintit deja, află de la informatorii lui locali că pe întemeietorul țării „îl numeau Negru Voivod, adică Domnul cel Negru“[109]. Puțin mai târziu, în același secol, Miron Costin se exprimă în aproape aceiași termeni: „Lucru de mirare că acel popor [muntenii], deși se trage din aceeași viță cu moldovenii, este însă un popor negru. De aceea și turcii, văzând aceasta, îi numesc caravlahi, adică vlahi negri, căci și acel domn dintâi, despre a cărui poveste s-a scris că a pornit din principatul Transilvaniei, se numea Negrul Vodă (căci pe limba noastră se zice negru, iar pe latinește *nigrum*) [textul acesta este o traducere modernă din *Cronica polonă* a lui Miron Costin, el se adresează unor cititori care nu cunosc limba română]. Ar fi însă o concluzie greșită dacă am spune că pe acel domn dintâi al lor l-au numit negru din această pricină, *deși poate și el de la fire a fost negru* (s.n.), dar ce legătură este cu faptul că tot poporul său ar fi negru?“[110] Miron Costin continuă, zicând că, de fapt, muntenii sunt, în general,

mai negricioși decât moldovenii și explică faptul prin clima mai sudică. N-avea de unde ști însă care e originea acelui *karaiflak* în toate idiomurile türk. Mai departe, face o confuzie între legenda Corvineștilor cu corbul și inelul: copilul, în loc să fie strămoșul Corvineștilor, e Negru Vodă – și de aceea ar avea muntenii în stema lor un corb! Numismații moderni dezmint astăzi opinia că stema Țării Românești ar fi avut un corb; în stemă ar fi fost întotdeauna o acvilă, uneori însă stângaci reprezentată.

Privitor la presupusul chip mai negricios al lui Thoctomer–Negru Vodă, mi se pare că tradiția ar putea avea temei. Acele neamuri turanice de limbă türk au fost adesea descrise ca având o înfățișare mai negricioasă decât popoarele indo-europene în general. Avem, în ceea ce privește poreclele, o paralelă interesantă cu cazul cronicarului bizantin cunoscut în istoriografie sub numele latinizat Cecaumenus, în grecește Kekavménos (cel care ne vorbește primul – și urât! – despre aromâni, la mijlocul veacului al XI-lea). Această poreclă, care înseamnă „pârlitul, negriciosul“, fusese dată bunicului său, un principe (*toparc*) armean de la granița Imperiului Bizantin, care alesese să-și închine țara basileului și ajunsese înalt demnitar la Constantinopol. Pesemne, armeanul păruse grecilor mai „tuciuriu“ decât ei, de-i dăduseră acest nume. Cred că avem același fenomen cu Thoctomer cumanul printre valahi sau slavo-români. De altfel, poreclirea după aspectul feței sau al părului e un fenomen universal, cel puțin în limbile indo-europene (fr. *Leblanc*, *Lenoir*, *Leroux* etc., germ. *Schwartz*, *Weiss*, *Roth* etc.).

10. Aș vrea să adaug la toate aceste indicii – și așa destul de convingătoare – o mărturie arheologică, până acum neglijată, dar care mi se pare de o valoare cu totul deosebită, anume existența unei biserici rupestre în Valea Râului Doamnei, la vreo 30 de kilometri nord-vest de Câmpulung, în proximitatea – în linie dreaptă – a așa-zisei Cetăți a lui Negru Vodă de la Cetățeni-Stoienești, în mica localitate numită Corbii-de-Piatră. A făcut obiectul unei cercetări foarte savante și aprofundate a tinerei (pe atunci) cercetătoare în arheologie Carmen Laura Dumitrescu, publicate – din nefericire, autoarea fiind refugiată în Franța – într-o revistă din exil. Articolul, care n-a stârnit, după câte știu, nici o reacție în lumea științifică din țară, e intitulat, „Chronique et monument témoin. Une hypothèse à propos d'une église rupestre à deux absides“.[111] Bisericuța, săpată toată într-un perete de munte, se află într-o stare de gravă deteriorare (după cum am constatat și eu *de visu*); a permis totuși cercetătoarei, printr-o amănunțită analiză a caracteristicilor arhitectonice și picturale, s-o dateze fără ezitare din perioada 1290–1300; și, de asemenea, prin comparație cu alte exemple similare din lumea bizantină, în special din Grecia din vremea Imperiului Latin de Răsărit

și puțin după, să afirme că existența a două abside și a două altare despărțite printr-un mic zid, dacă a fost la origine dovada consacrării locașului la doi sfinți, devenise în împrejurările conlocuirii creștinilor catolici și ortodocși un caz cert de slujbe succesive în două rituri.

În întărirea acestei opinii, anume că momentul istoric îngăduia, cel puțin dincoace de Carpați, între imigranți români, sași și unguri, o conviețuire cu oarecare toleranță interconfesională, autoarea amintește de adesea citata scrisoare a Papei Grigore IX din 14 noiembrie 1234 către viitorul rege Béla IV, pe atunci doar coregent în Transilvania, în care îi atrăgea atenția asupra faptului „scandalos" că emigranți unguri și sași din Ardeal în proaspătul episcopat *Milcovensis* se duceau la slujbele „schismatice" și primeau sfintele taine de la „pseudoepiscopi", fiindcă trăiau împreună cu românii (*quia populus unus facti cum eisdem Walathis*…).[112]

O confirmare, în opinia autoarei, a interpretării sale o reprezintă și existența, la Cetatea lui Negru Vodă, a altei biserici rupestre, care, după o tradiție locală, ar fi servit și aceasta celor două rituri, ortodox și catolic; dispoziția planimetrică a acestei din urmă biserici e însă deosebită de cea de la Corbii-de-Piatră: consistă în două naosuri alăturate. Ambele formule, o navă cu două abside la Corbi, două nave alăturate la Cetate, fiind variante uzitate în zona Mării Egee în veacul al XIII-lea și chiar mai târziu.[113]

În opinia mea, existența acestor biserici rupestre la picior de munte, chiar pe drumul unei eventuale „descălecări" din Făgăraș către Câmpulung, e de o semnificație hotărâtoare.

11. G.D. Florescu și Dan Pleșia, în articolele *Negru Vodă, personaj istoric real*[114] și *Temeliile străvechi ale Țării Românești*[115], mai semnalează și câteva tradiții locale, pomenind de Negru Vodă. Astfel, se spunea că la Dragoslavele (Muscel) ar fi fost satul întemeiat de un căpitan al lui Negru Vodă, după coborârea din Ardeal pe la Bran. În satul Fedeleșcioi (nomenclatura poștală dă Fedeleșoi), pe malul argeșean al Oltului, cam în dreptul localității Râmnicu-Vâlcea, se zicea că acel mal era în stăpânirea lui Olu, împăratul tătarilor, iar malul drept era ținut de Negru Vodă, în locul întărit numit Cetățuia din Râmnic. În Făgăraș, se cunoaște o cetate a lui Negru Vodă, la Colțul Berzei, lângă Sâmbăta.

Cu atâtea mărturii în lumea curții voivodale, în mănăstiri, în popor, durate peste veacuri și răspândite pe o arie atât de largă – și totuși grupate în locul probabil al unui început de domnie munteană –, cum să credem că povestea „descălecării" Negrului Vodă ar fi fost izvorâtă din imaginația unuia sau a doi cronicari munteni din veacul al XVII-lea, după aflarea „descălecării" lui Dragoș vodă în Moldova? Nu numai închipuirea lui Dimitrie Onciul mă miră, căci teorii greșite au închipuit în decursul timpurilor mulți mari istorici: și un Michelet, și

Hâșdău, și Iorga, și Philippide, și alții… Ce mă uimește e nemaipomenitul succes al acestei greșite teorii, persistența ei îndărătnică la atâția istorici până azi. Or, teoria îmi pare logic viciată la bază: citirea, cum am zis, de către un număr infim de mic de cărturari, a unor cronici din Moldova vecină nu putea în nici un caz stârni apariția unei legende populare și, cu atât mai puțin, mărturiile unor călugări dinainte de jumătatea veacului al XVI-lea, în mai multe sfinte locașuri, că biserica sau mănăstirea lor erau „din vremea lui Negru Vodă“.

În încheierea acestei enumerări de „mărturii“ despre Negru Vodă și despre Basarab, cred că putem pune fără să ezităm într-o primă abordare semnul egal între Thocomerius și Negru Vodă. Am văzut mai întâi documentul din 26 noiembrie 1332, în care regele Carol Robert ne spune că Basarab era fiul lui Thocomerius; apoi, hrisovul din 13 noiembrie 1618, prin care Gavriil Movilă, pe baza „unei cărți din 1352 a lui Nicolae Alexandru voivod“ , ne revelă că acesta a fost fiul lui Basarab voivod și „nepotul răposatului Negru Radul voivod“, care a fost deci tatăl lui Basarab. Putem emite, așadar, următorul silogism de gradul I:

• Dacă prin documentul din 1332 Basarab e zis fiul lui Thocomerius,
• și în cel din 1352 Negru Vodă e arătat ca tatăl acelui Basarab,
• Negru Vodă e Thocomerius.

Şi aș mai spune ceva: nu cumva faptul că memoria populară n-a reținut mai întâi decât porecla, și nu numele urmat de poreclă (precum nu s-a păstrat doar un Prasnaglava, ci Radu Prasnaglava, nu Porfirogenetul, ci Constantin Porfirogenetul, nu Kalita, ci Ivan Kalita, nu Inimă de Leu, ci Richard Inimă de Leu etc.) s-ar datora faptului că un nume ca Thoctomer era mai greu de pronunțat pe limba rumânului decât, de pildă, Basarabă, Tâncabă sau Tocsabă? Dovadă, de altfel, că după ce – veacuri mai târziu – călugării de la Tismana au creat confuzia dintre Negru Vodă, primul „adunător“ al pământurilor românești, și ctitorii sau binefăcătorii locașului lor, numiți Radu, aceeași memorie populară s-a complăcut să înregistreze pentru vecie sintagma „Radu Negru voivod“, nume plus poreclă, nu porecla singură.

S-ar mai putea face o obiecțiune: ce poate să însemne acea expresie pe care am găsit-o în mai multe hrisoave, „am văzut domnia mea […] carte de la mâna lui Negru voivod“? Mai întâi, e știut că iscălitură voivodală propriu-zisă nu avem înainte de mijlocul veacului al XVI-lea. Deci hrisoavele anterioare înfățișate ca dovezi nu puteau avea, pe lângă pecete, decât monograma pe care cancelaria epocii o alcătuise pentru domnul care era în Scaun. Autentificarea oricărui act se făcea esențialmente prin pecete. (Vom vedea cum, după înfrângerea regelui

Carol Robert al Ungariei în 1330, de către Basarab, mai multe documente care fuseseră pierdute de beneficiari au trebuit să fie reîntărite cu noua pecete a regatului, fiindcă marea pecete fusese pierdută în aceeași bătălie, odată cu moartea pe câmpul de luptă a marelui-dregător purtător al pecetei, al cărui trup nu fusese salvat).

Întregul nume al domnului trebuia totuși să figureze la început în intitulare: *Io, „X“* voivod… Deci numele Negrul sau Negru se găsea neapărat în „cartea“ văzută, dacă documentul era autentic. Şi, chiar dacă ar fi fost un fals, de pildă în anii 1540, cum era să se fi inventat un nume ca Negru? Oare după aflarea unei cronici din Moldova? Absurd. Cert că era vehiculat de tradiție.

Întrucât nu ne-a parvenit nici un document de la Basarab și nici de la tatăl său, nu ne putem închipui cum ar fi arătat sigla de pe un document emis de voivodul Thoctomer. Trebuie luat ca o certitudine faptul că toate documentele prezentate (în general, de mănăstiri) ca fiind de la „Negrul Vodă“ sau „de la Radu Negru Vodă“ datează, în realitate, de la Radu I (1377–1383) sau, mai probabil, de la Radu IV, zis cel Mare (1495–1508), a cărui poreclă nu se poate datora decât marii sale dărnicii față de Biserică! Să fi preluat chiar el ca nume porecla ce i s-a dat, Negrul, pe latinește *nigrum* sau *negrum*? Nu este exclus, dar mărturisesc că avem aici un mare semn de întrebare. Totuși, documentul din 3 mai 1549 al lui Mircea Ciobanul, citat mai sus (p. 121) conține la pct. 1 o sintagmă ciudată, *Negrum Voivoda*, un substantiv slavon pentru „voivod“, iar numele propriu în formă latinească, fiind atât de apropiată de românescul *Negrul*. Îmi vine greu să-mi închipui ca această neobișnuită formulă să fi fost inventată *ad-hoc* de niște boieri de țară în veacul al XVI-lea, pentru a prezenta o falsă dovadă. Ar trebui să admitem că Thoctomer, din dorința de a se face plăcut majorității supușilor săi, a acceptat el însuși să folosească porecla românească ce i se dădea; iar în înscrisuri, el, care venea, cum zice cronica, „dentru Ungurie“, a știut să dea acelei porecle o formă latinească. E o ipoteză.

*

Rămâne să spun o vorbă și despre cuvântul „descălecare“ și, mai des întâlnit, „descălecătoare“[116]. Familia de cuvinte cuprinde: a descăleca (sau descălica), descălecat, descălecata, descălecare, descălecătoare, descălecător. În mod ciudat, cuvântul, după câte știu, nu a făcut obiectul multor comentarii cu prilejul disputei despre întemeierile voivodatelor muntean și moldovean, cu toate că-mi pare de o deosebită semnificație. Faptul că verbul *a descăleca*, desemnând coborârea de pe cal, a luat la valahi, care s-au menținut o mie de ani în aria neamului lor datorită adăpostului reprezentat de codrii deși, sensul de a cuceri, a coloniza, a întemeia nu poate avea altă origine decât amintirea confuză a șirului de barbari, nomazi călări, care au

venit rând pe rând să-i cotropească și – vremelnic – să-i stăpânească. Coborârea de pe cal a năvălitorului a fost înțeleasă ca voința de a se așeza peste cel cotropit și a-l domina. Termenul e atestat cel puțin de la sfârșitul veacului al XVI-lea, mai precis de la scrisoarea boierilor din Țara Românească, din 5 septembrie 1599, către boieri băjenari în Polonia, fiindcă se împotriveau politicii aventuroase a lui Mihai Viteazul, care putea să ducă țara în situația de a fi „descălecată“ de turci.

> Scrisoarea a fost descoperită în arhiva Zamoyski din Polonia de P.P. Panaitescu, care n-a publicat-o însă, bănuind pesemne o făcătură. A fost tipărită de Ştefan Ştefănescu, în 1962, printre actele domniei lui Mihai Viteazul. Scrisoarea, adresată boierilor băjenari în Polonia, ar fi fost iscălită de mari boieri din Țara Românească, în frunte cu mitropolitul Eftimie, cu Teodosie Rudeanu și frații Buzescu. Tocmai prezența acestora din urmă printre semnatari a stârnit îndoială asupra autenticității scrisorii. Ion Ionașcu, în articolul *Mihai Viteazul și boierii trădători*[117], a dovedit convingător că avem de a face cu un fals ticluit de boierii băjenari, chipurile pentru a-l îndemna pe cancelarul Zamoyski la acțiune împotriva lui Mihai. Autenticitatea documentului nu ne interesează însă în chestiunea aici în discuție, vechimea lui fiind dovedită prin prezența în arhiva Zamoyski, dar înțelesul pe care-l are verbul „a descăleca“ e clar: „…iară mai mare și mai mult rău ne iaste de voru trece turcii acumu acicea în țeara noastră, ei voru descăleca țeara noastră etc.“.118 Așadar, a descăleca înseamnă a cuceri și a coloniza. Sensul a întemeia e doar consecința, urmarea cuceririi și a colonizării.

Ca un asemenea termen să fi fost alipit de tradiția întemeierii țării de către Negru Vodă nu poate avea altă explicație decât că se ținea minte din neam în neam că Țara Românească fusese întemeiată de un voivod venit cu ceata lui din afară. (Sensul originar al cuvântului voivod, *vojvod*, în slavonă, e căpetenie de oști, sens păstrat la vecinii noștri slavi de la nord și de la sud; numai la noi, asociat cu vremea celui de *domn*, cel ce guvernează, a sfârșit prin a fi sinonim cu acesta din urmă.) Interesante comentarii despre termenul *descălecare* găsim la Petre Ş. Năsturel, „*Descălecat*“. *Mărturia unui cuvânt despre începuturile țărilor române*.[119] De asemenea, și mai detaliat, la Ştefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecatului“: înțelesuri și confuzii*[120], care găsește prima atestare a cuvântului în cea mai veche cronică în limba română, zisă „a lui Grigore Ureche“, care are drept titlu *Letopisețul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara.* În cuprins, se găsește de mai multe ori *discălicatul*. Mai apoi, cuvântul apare în *Letopisețul cantacuzinesc*, la Radu Popescu, la Miron Costin etc.

Dar să nu uităm că, în mai toate aceste vechi cronici, se vorbește de „descălecatul dintâi“, care e cucerirea lui Traian și colonizarea romană, și „descălecatul al doilea“, întemeierea fiecărui voivodat. Ştefan Gorovei e de părere că a fost o primă confuzie, anume ideea că spațiul de la sud și est de Carpați fusese golit cu prilejul evacuării aureliene din secolul al III-lea, așa că întemeierile principatelor însemnau recolonizarea unor locuri pustii.[121]

Sergiu Iosipescu, în dorința obstinată de a nega vreo intervenție externă în întemeierea Țării Românești, susține că termenul

descălecare n-ar veni de la sensul a coborî de pe cal, ci de la verbul latinesc *descendere*, care în dreptul feudal avea un înțeles deosebit, de depindere de un senior sau suzeran.

> Verificând în dicționarul de latină medievală a lui Niermeyer122, găsesc: „*descendere* (după primul înțeles, a descinde, a coborî, un al doilea sens), 2. *descendre, mouvoir* d'un seigneur, en droit féodal; *to descend, to move* from a lord, in feudal law." Mă întreb cum un cuvânt latinesc din Occident, cu un sens atât de specific al feudalității apusene, ar fi putut trece Carpații, împrumutând forma populară românească a descăleca, a coborî de pe cal! Explicația e de înlăturat cu desăvârșire: etimologia propusă e imposibilă și semantic, și morfologic.

*

Cum să umplem însă golul documentar de vreo douăzeci și cinci-treizeci de ani dintre ultimele știri privitoare la voivodul Litovoi din Oltenia și fratele său Bărbat (circa 1277–1280) și primele știri privitoare la Basarab, „mare-voivod" al întregului ținut dintre Carpați și Dunăre? Nu avem nici un document contemporan care să ne lămurească cât de cât asupra felului în care s-a ajuns la întemeierea unei *vlașkoe zemlia*, unei țări românești (forma românească e dovedită prima dată abia în veacul al XVI-lea, întâmplător, într-un document privat!), prin unirea și închegarea diverselor voivodate și cnezate apărute între Carpați și Dunăre în deceniile precedente. Această tăcere a izvoarelor a permis apariția celor mai felurite ipoteze.

Cea mai des întâlnită îi atribuie lui Litovoi, acel voivod din nordul Olteniei, cam treizeci de ani după menționarea unui Litovoi în Diploma Ioaniților din 1247 – de unde întrebarea firească dacă e vorba de același sau de vreun descendent al lui –, intenția de a cuceri și fostul voivodat al lui Seneslav, din stânga Oltului. Originea chestiunii se află în cele două documente ungurești din 1285 și 1288, evocând o luptă a lui Litovoi cu o armată a regelui Ungariei trimisă împotriva lui, probabil în 1277 (documente citate mai sus, cu prilejul discutării numelui Litovoi). Reiese din cele două documente că Litovoi e învins și cade în luptă. Unul dintre frații săi, Bărbat, luat captiv de unguri, ajunge la înțelegere cu regele Ungariei în schimbul unei sume „nu neînsemnate", sună documentul, ceea ce stă mărturie a relativei prosperități a acestui mic voivodat; Bărbat e lăsat să-și reia ținutul în stăpânire, cu condiția să recunoască din nou suzeranitatea regelui și să-i plătească acestuia veniturile cuvenite.

Dintr-o lectură – pe care o consider greșită – a documentului din 1285, unii autori, între alții Sergiu Iosipescu123, au dedus că tentativa lui Litovoi țintea ocuparea fostului voivodat al lui Seneslav, în stânga Oltului. Cred că o lectură atentă a documentului din 1285124 nu poate indica altceva decât că Litovoi, profitând de tulburări interne în regatul ungar, a încercat să depășească strâmtele limite ale voivodatului său, arătat în Diploma Ioaniților ca situat în nordul Olteniei și peste munți, în Hațeg, și să pună stăpânire pe tot fostul

banat al Severinului: „În sfârșit, când începusem noi a domni, fiind încă copil, după moartea preaiubitului nostru tată, iar voivodul Litovoi, împreună cu frații săi, în necredința sa, cuprinse pe seama sa o parte din regatul nostru, aflătoare dincolo de Carpați și, cu toate îndemnurile noastre, nu s-a îngrijit să ne plătească veniturile ce ni se cuveneau din acea parte“ (*Demum etiam cum nos in etate puerili, post obitum karissimi patris nostri, regnare cepissemus, Lythway wayauoda, unacum fratribus suis, per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro, ultra alpes existentem, pro se occuparet et proventus illius partis nobis provenientes nullis amonitionibus reddere curabat*). Nu reiese nicidecum că Litovoi ar fi încercat să treacă Oltul în „Cumania“ și să pună mâna pe fostul voivodat al lui Seneslav! Lucrul apare clar și din termenii folosiți pentru a relata împăcarea cu fratele lui Litovoi, Bărbat, adus în fața regelui. În schimbul unei răscumpărări cu o sumă mare, i se restituie voivodatul, iar el se îndatorează că va reîncepe să verse regelui dările pe care fratele său încetase să le plătească; așa că aceste obligații feudale sunt reînnoite – în cuvintele suzeranului: *tributum nostrum* […] *restauratum*. E clar că Bărbat s-a întors doar în micul său voivodat; altfel, regele n-ar putea vorbi de „reînnoire“, în orice caz nu dacă, cum au crezut autorii noștri, „extinderea“ lui Litovoi ar fi privit voivodatul fost al lui Seneslav, care era în „Cumania“, unde regele Ungariei nu prelua *tributum*. Aceeași părere o avea, în 1782, Ludwig Albrecht Gebhardi în *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*[125]: prin magistrul Georgius, regele Ungariei îl bate pe „voivodul român Lythen sau Litva“ pentru că ocupase banatul de Severin. Gebhardi observa în continuare că în anii 1279–1324 banii unguri de Severin lipsesc din listele oficiale.

Cred că interpretarea greșită a acelor autori se datorează în parte unor reminiscențe mai mult sau mai puțin inconștiente din cronicile anonime din veacul al XVII-lea datorate clientelei boierilor Craiovești care – de la coborâtori colaterali ai lui Neagoe Basarab încoace, ca Radu Şerban *Basarab*, Matei *Basarab*, Constantin Şerban *Basarab* – încercau să năzuiască la o succesiune dinastică legitimă a Basarabilor și voiau în acest scop să acrediteze legenda trecerii acestora din Oltenia, în Muntenia, în stânga Oltului. Textele din 1285 și 1288, corect traduse, nu sugerează o asemenea mișcare.

*

De fapt, la stânga Oltului avem un gol documentar, o lipsă de informații de peste o jumătate de veac, între menționarea voivodului Seneslav în Diploma Ioaniților (1247) și apariția lui Basarab ca „mare-voivod“, adică voivod peste ceilalți voivozi și cneji din spațiul dintre Carpați și Dunăre. A mai intervenit un element, străin de pura cercetare, de cercetarea senină a adevărului istoric, care să îngreuneze și mai mult descifrarea realității istorice: anume adevărata spaimă a

istoricilor români de a descoperi eventual că Basarab Întemeietorul ar fi putut fi de neam cuman! *Horresco referens*[126] parcă ar fi zis ei, după Vergilius. Nici măcar marele Nicolae Iorga, atât de slăvit, încât și-ar fi putut permite orișice afirmație, n-a îndrăznit să tragă o concluzie clară, cu toate că după titlul pe care l-a dat unui capitol din monumentala sa *Istorie a românilor* („Simbioza româno–cumană"), precum și din micul articol intitulat *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă*[127], apare limpede că intuia – mintea lui era prea ascuțită, prea subtilă ca să nu fi dibuit lucrul, anume rolul jucat de cumani la începuturile Țării Românești. În acel articol (dar cine mai scotocește prin miile de articole ale lui Iorga?) a scris această frază revelatoare: „Numele desigur e cuman. [Al lui Basarab, apoi în italice, adică subliniat:] *Dar numai numele?*" N-a mers însă mai departe, atât de înrădăcinată era – și mai este încă – prejudecata larg răspândită, aproape generală în subconștientul compatrioților noștri, după care toți actorii istoriei noastre multiseculare trebuie să fi fost, pe toată linia, curați coborâtori din amestecul daco-roman!

> Ciudat e faptul că nici opinia că am avea o însemnată proporție de sânge slav în etnogeneza noastră (emisă de C. Giurescu) n-a fost ușor admisă în istoriografia noastră. Un Radu Rosetti, de pildă, care, în general, are observații atât de pertinente, a susținut că slavii doar trecuseră prin tot teritoriul nostru până dincolo de Dunăre, pe când, în sens invers, o parte din românimea sud-dunăreană emigra către nord!
>
> În realitate, amestecul slavo-român, peste tot în părțile noastre, trebuie să fi fost intens de îndată ce valahii care se adăposteau spre munte sau în spatele uriașilor codri, au îndrăznit să se apropie de așezările nou-veniților slavi și să se amestece cu ei. Asemenea mișcări trebuie să fi avut loc îndeosebi în perioada de mai bine de un veac și jumătate, după dispariția, prin anii 800, a imperiului avar, când primul țarat bulgar a stăpânit peste cea mai mare parte a ariei noastre. Această stăpânire a asigurat pesemne o oarecare stabilitate, iar rudenia de limbă între cnejii slavi de la noi și bulgarii pe cale de totală slavizare facilita legătura cu dominatorii.
>
> Se știe ce aprigi discuții s-au purtat privitor la extinderea primului țarat bulgar și în părțile noastre, istorici iluștri ca Iorga și bizantinistul Nicolae Bănescu tăgăduind, împotriva oricărei logici, realitatea acestei stăpâniri. P.P. Panaitescu a argumentat, în schimb, în favoarea acestei realități într-o lucrare iscălită însă, la începutul erei comuniste, cu pseudonimul Al. Grecu.128 De atunci, descoperiri arheologice și mai multe alte lucrări au stabilit, cred definitiv, faptul. Radu Popa, într-un lung articol unde izbucnea, în urma răsturnărilor din decembrie 1989, exasperarea lui împotriva mentalităților anterioare129, după ce a înșirat absurditățile și a subliniat răul pe care îl face cauzei naționale asemenea extravaganță, scria în legătură cu problema aceasta: „de mare actualitate credem că e acea [problemă] privind stăpânirea la nord de Dunăre a primului țarat bulgar. [Şi, după ce face referință la lucrarea capitală a lui P.P. Panaitescu, adaugă:] Apoi, iarăși «frontul istoric românesc» a primit impulsul necesar negării acestei realități […] cu scopul evident de a cruța teritoriului patriei imensa rușine de a fi fost cândva stăpânit sau doar controlat militar și politic de un stat născut din migrații"…

Nu putem spune că l-am avut cu adevărat pe *român* decât atunci când în noul amalgam, într-un sat sau într-un *târg*, *gospodarul* și *gospodina*, ieșind pe *prispă* în *ogradă*, unde ciuguleau *cocoșul*, *gâsca* și *rața*, au mers ori la *muncă* cu *plugul* pe *ogoare*, ori cu *cireada* la *suhat* pe *islazul obștesc* sau prin *zăvoiul* de lângă *izvor*. De abia de atunci e românul român, fără osebire că-i rumân, moșnean, târgoveț sau boier.

Şi chiar originea acestor patru cuvinte e simptomatică: rumân e latin; moşnean, din fondul autohton preroman; târgoveţ, slav; boier, protobulgar sau peceneg – regăsind aici sentinţa lui Seton-Watson că etnogeneza noastră implică un temei dacic, o colonizare romană, infiltrări slave şi, în mai mică măsură, un aport turanic.

E destul să aruncăm o scurtă privire asupra listei oamenilor iluştri din istoria noastră – lăsând deocamdată deoparte cazul Basarab – ca să vedem cât de mulţi dintre ei nu erau „de obârşie daco-romană“! Mai întâi, ca în toată Europa, în primele generaţii ale voivozilor noştri, atâtînrudirile s-au făcut cu dinastii din ţările vecine, aşa că cei din Moldova, cât şi cei din Ţara Românească, urmaşii au fost „sânge amestecat“ în mod fatal şi din ce în ce mai mult. Astfel s-au încuscrit primii Basarabi cu ţarii bulgari Şişmanizi, cu despoţii sârbi, cu regii bosniaci, cu comiţii Cilli din Ungaria şi Slovenia (Mircea cel Bătrân); Muşatinii – sau Bogdăneşti – cu marii-cneji ai Lituaniei (Alexandru cel Bun), cu marii-cneji ai Kievului şi principii greci de Mangop (Ştefan cel Mare); Vlad Ţepeş cu Szilágyii lui Matia Corvin etc. etc.

De abia mai târziu, când, din pricina dominaţiei otomane peste voivodate, a scoborât oarecum statutul internaţional al voivozilor noştri, au început aceştia să se mulţumească cu alianţe în rândurile boierimii locale. Dar atunci a început însă, cu încetul, să impună turcul domni străini, dintre care unii s-au dovedit „buni români“: Vasile Lupu, Ghiculeştii, Cantacuzinii, Mavrocordaţii… Să nu-i uităm nici pe eroii de origine bastardă: mama lui Ioan vodă cel Cumplit a fost armeancă, a lui Ştefan Răzvan ţigancă, a lui Mihai Viteazul grecoaică. Mă opresc, căci ar fi fastidios să încerc o enumerare a tuturor familiilor de origine greacă, sau balcanică, sau alta, implicate la cel mai înalt nivel în istoria şi în cultura ţării, ca de pildă Catargi, Manu, Cuza, Alecsandri, Eminovici, Rosetti – bunicul lui C.A. Rosetti e trecut în catagrafia din 1829 „născut la Ţarigrad“! – alţii, mulţi, luând nume româneşti, Pârşcoveanu, Brătăşanu etc.

Nu însă înainte de a pomeni în treacăt şi oarecum anecdotic de trei dintre istoricii români mai însemnaţi, Xenopol, Hâşdău şi Iorga, toţi vajnici patrioţi şi chiar puţin prea „naţionalişti“, dar care, tustrei, sunt cel puţin pe jumătate de origine alogenă. Pe tatăl primului îl chema Demeter Brunswigk şi era cetăţean britanic, cu tot acest nume de oraş sau provincie germane; ceea ce a atras suspiciunea – în ciuda afirmaţiilor lui Xenopol – că nu erau de origine britanică, ci evreiască. Demeter Brunswigk, angajat tălmaci la consulatul prusac din Iaşi prin mijlocirea boierului moldovean Scarlat Skeletti, apoi căsătorit cu o pământeancă şi botezat ortodox, a dat copiilor săi numele Xenopol, adică, pe grecește, Xenopoulos, „fiul străinului“, iar acest „fiu al străinului“, Alexandru Xenopol, a fost un remarcabil reprezentant al istoriografiei românești în străinătate, autor de eseuri de filozofie a istoriei, publicate în Franţa, pomenite şi azi. Hâşdău, pe care Mircea Eliade îl considera cel mai strălucit dintre toţi scriitorii români, cobora dintr-un vechi neam boieresc din Moldova şi din Ştefan Petriceicu vodă, dar familia lui fusese refugiată două sute de ani în Polonia, aşa că şase generaţii de ascendenţă feminină a genialului nostru scriitor au fost poloneze sau lituaniene şi una chiar evreiască (una dintre bunici), cum e şi cazul bunicului patern al lui Vasile Alecsandri. Cât despre Iorga, străstrăbunicul său a fost grec, fost marinar. Mama istoricului era de

origine greacă fanariotă, Arghiropol; din ceilalți ascendenți îl las deoparte pe postelnicul Manolache Drăghici, istoric de nuanță antiliberală, ca să nu trebuiască să pomenesc de gingășiile genealogice pe care i le aruncă paharnicul Constantin Sion în a sa *Arhondologie a Moldovei*. Așa că s-ar putea ca Nicolae Iorga, așa de puțin favorabil în opera lui tagmei boierești, să-și fi datorat cea mai sigură ascendență moldo-valahă singurilor săi strămoși mari-boieri moldoveni, prin străbunica sa maternă, născută Miclescu! Ar fi timpul să mai uităm de clișeele învechite de „neaoși", român curat sau „bun român"… V-o spune un român neaoș și dinspre mamă, și dinspre tată. Prima calitate a românului a fost deosebita lui putere de asimilare a tuturor semințiilor care, de-a lungul veacurilor, s-au aciuat în aria lui de baștină. Nu e însă un argument ca să ocultăm rolul pe care aceste grupuri alogene l-ar fi jucat în trudita istorie a neamului nostru.

*

Spre sfârșitul veacului al XIII-lea, intervin însă mari tulburări în legăturile dintre regatul ungar, cumanii din interior și tătarii de la granițele regatului. Ladislau Cumanul (1272–1290), cu toată predilecția afișată pentru neamul mamei sale cumane – la care se adaugă tendința de a întreține relații cu mai multe ibovnice cumane, în detrimentul celor matrimoniale legitime, ceea ce-i va atrage aspre mustrări din partea Bisericii –, va ajunge la conflict cu căpeteniile cumane din pricina rezistenței multor comunități ale lor de a accepta legile creștine și de a-și părăsi datinile păgâne. În 1282, izbucnește o mare răscoală a cumanilor, împotriva cărora regele, silit de marea nobilime, trebuie să ducă un adevărat război. Cumanii sunt zdrobiți într-o bătălie la Hód; unii fug către Moldova, alții sunt siliți să-și reia sălașele ce le fuseseră atribuite și li se retrage o parte dintre privilegiile de care se bucurau.

Iată ce ne revelă un document publicat în Hurmuzaki.130 E vorba de concesiuni pe care le acordă în 1283 Ladislau IV magiștrilor Dominic, Ladislau și altora, ca recompensă pentru serviciile pe care le prestaseră când se revoltaseră cumanii în anii 1280; documentul e însoțit de o notă cu un lung citat din *Istoria Ungariei* a lui Fessler. Ignaz Aurelius Fessler, născut la Viena în 1756, a fost un distins specialist în limbi orientale, care a predat la Universitatea din Lemberg și, mai apoi, la Sankt Petersburg. Crescut catolic, intrat în Ordinul capucinilor la șaptesprezece ani, la maturitate e inițiat în francmasonerie, iar mai apoi convertit la lutheranism. Ajuns profesor de limbi orientale la Sankt Petersburg, a fost, la sfârșitul vieții sale, superintendent general al comunității lutherane din capitala Rusiei. Opera lui principală, publicată la Leipzig între 1812 și 1825, e *Geschichte der Ungarn und ihren Landsassen* (*Istoria Ungariei și a feudelor sale*), în zece volume. Aceasta a fost reeditată de Ernst Klein, tot la Leipzig, între 1867 și 1883, în cinci volume; Fessler murise în 1839. Din ediția Klein, II, Aufr. I. Band, p. 438 au preluat autorii culegerii Hurmuzaki următorul pasaj, pe care-l dau în traducere românească:

(Cumanii, așezați de regele Béla IV între Dunăre și Tisa sau lângă Mureș și Criș, cu condiția să primească religia catolică și să aibă locuințe stabile, se revoltă.) „Voind mai bine să părăsească țara decât să se lepede de păgânismul lor și de felul lor de viață, s-au răsculat în 1282 sub conducerea șefului de trib Oldamur și și-au croit prin violență un drum spre Moldova de azi, către compatrioții lor rămași acolo, de la care nădăjduiau un sprijin. Ladislau i-a urmărit, i-a prins din urmă și i-a învins într-o luptă sângeroasă la mlaștinile de la Hodostava, lângă Cluj. Oldamur și o parte dintre ai lui au scăpat; ceilalți au fost siliți să se întoarcă și și-au pierdut unele dintre privilegiile de care se bucuraseră."

Reiese din acest citat că *nu toți cumanii trecuseră Carpații odată cu*

marea migrație din 1238; e o precizare de cea mai mare însemnătate pentru înțelegerea întâmplărilor din viitoarele voivodate românești.

În 1285, în mijlocul acestor tulburări, tătarii trec Carpații și pustiesc Transilvania, se pare în înțelegere cu cumanii. Haosul va culmina în regat în 1290, odată cu uciderea regelui Ladislau Cumanul – în mod paradoxal, tot de un grup de cumani. Profitând atunci de slăbiciunea regatului ungar, Nogai, căpetenia tătarilor de la gurile Dunării, amestecându-se în conflictele izbucnite de câțiva ani între regele sârb Ştefan Uroș II Milutin și doi stăpânitori din Braničevo, de origine cumană, sprijiniți de țarul bulgar de la Vidin, Şișman – și acesta de origine cumană – intervine în 1291 în favoarea bulgarilor și *pune practic stăpânire pe tot ținutul dintre Carpații Meridionali și Dunăre, inclusiv pe banatul ungar de Severin.*[131]

A surprins coincidența acestei neîndoielnice prezențe tătărești în ținutul care va apărea curând ca „Țara Românească“ cu data sau datele pe care le-a vehiculat tradiția despre „descălecătoare“, precum și cu evenimentele contemporane de la nord de Carpați, anume o perioadă de tulburări dinastice după moartea lui Ladislau IV. Baronii (marea aristocrație) l-au ales rege pe Andrei III, un nepot (care trăia la Veneția) al lui Andrei II, străbunicul lui Ladislau IV. Papa, care se considera suzeranul regilor Ungariei, a intervenit însă împotriva baronilor, desemnând succesor al tronului un descendent pe linie feminină al Árpádienilor, încă de vârstă fragedă, Carol Robert de Anjou, din dinastia franceză de Neapole. O adevărată anarhie va pune stăpânire pe regat în tot timpul domniei lui Andrei III (1290–1301) și nu va înceta nici după moartea acestuia, Carol Robert înfruntând doi alți candidați ridicați de facțiunile nobiliare.

> Adversarul cel mai de temut al lui Carol Robert a fost un alt descendent, pe linie femeiască, din Árpádieni, Otto de Wittelsbach, duce al Bavariei. El a izbutit un moment să fie încoronat rege și să fie sprijinit de voivodul Transilvaniei, Ladislau Kán – cel mai aprig oponent intern al lui Carol Robert –, care se comporta de ani de zile în voivodatul său ca un suveran, nu ca un dregător al regelui Ungariei. Cu viclenie însă, Ladislau – care, la rândul său, pare să fi râvnit la tronul Ungariei – i-a confiscat lui Otto coroana regală a lui Ştefan cel Sfânt (fără de care un nou rege nu era considerat cu adevărat înscăunat) și l-a ținut prizonier. Cunoaștem aceste amănunte din relatarea *Cronicii rimate* (*Österreichische Reimchronik*) a lui Ottocar de Styria. Ladislau l-ar fi predat însă „dincolo de pădure“ (*über Walt*) românilor din „Țara valahă“ (*Walachen Lant*). Majoritatea istoricilor noștri consideră că locația geografică a acestei „țări a românilor“ ar fi Moldova de nord (de pildă, în *Istoria românilor* de sub egida Academiei, vol. III), cu argumentul că, după ce un „domn“ român l-a „făcut scăpat“, Otto a trecut în Galiția. Cu toate că probabilitatea aceasta nu e de exclus, îi bănuiesc pe istoricii noștri de dorința de a acredita prin această interpretare a evenimentului ideea că la acea epocă (1307–1308) era un „domn“, un voivod român, în nordul Moldovei, lucru încă nedovedit înainte de „descălecarea“ lui Dragoș, din Maramureș. De aceea, cred mai plauzibilă ipoteza că ducele Otto a fost predat – cu toate că drumul va fi mult mai lung până în Galiția – unui voivod român din Valahia și, de ce nu, chiar din Făgăraș, căci expresia *über Walt* înseamnă „dincolo de pădure“, nu „peste munți“. Dar, ori în Țara Făgărașului, ori în Țara Românească, l-am avea la acea dată pe Thoctomer–Negru Vodă![132]

Dacă insist asupra acestor evenimente de la nord de Carpați e

fiindcă ele s-ar putea să fi avut un efect direct asupra sorții românilor și de la nord, și de la sud de munți. Într-adevăr, în 1291, românii (*olahii*) sunt pentru ultima oară convocați împreună cu celelalte comunități la Dieta Transilvaniei. Pe urmă, nu vor mai fi decât grofii unguri, sașii, secuii, cumanii… Ce se va fi întâmplat? Ciudățenia aceasta n-a trecut neobservată de istoricii noștri, dar n-a părut a fi explicația suficientă pentru o eventuală coborâre masivă a românilor de la nord la sud de Carpați, mai cu seamă că 1291 e, oricum, o dată posterioară datei tradiționale 1290.

Să recapitulăm însă cele trei „întâmplări“ concomitente:

a) moment de slăbiciune al regatului ungar și lupte aprige pentru succesiunea dinastiei árpádiene, care țin vreo cincisprezece ani;

b) marginalizarea cnejilor români în Dieta Transilvaniei;

c) în fine, stăpânirea efectivă a tătarilor lui Nogai asupra întregului ținut dintre Carpați și Dunăre, ca și la sud de Dunăre, o dovedită suzeranitate asupra principilor bulgari și a unora dintre principii sârbi.[133]

Această concomitență, în loc să îndrume istoriografia noastră către o destul de logică încheiere, a dat loc celor mai variate și confuze interpretări. Ceea ce i-a tulburat cel mai mult pe istoricii noștri a fost prezența tătărească, neîndoielnică în ținutul dintre Carpați și Dunăre, chiar dacă modalitățile acestei prezențe erau greu de deslușit. Cum s-ar fi putut naște un voivodat românesc „de sine stătător“ dacă „țara“ era sub dominație tătară? *Iată că tocmai această dominație tătară a favorizat închegarea unei țări*, afirmarea unui „mare-voivod“ peste toți ceilalți voivozi și cneji ai valahilor.

P.P. Panaitescu a fost, cred, primul care a sugerat că succesul lui Basarab în unirea tuturor formațiunilor din Țara Românească nu s-ar fi datorat, cum spune legenda, unor izbânzi împotriva tătarilor, ci mai curând marii lui abilități în a se înțelege cu ei. N-a imaginat însă acest proces chiar din anii 1290, ci abia după moartea hanului Nogai (1299) și chiar după apariția documentară a unor legături între Basarab și regele Carol Robert (1324).[134]

Sergiu Iosipescu, în lucrarea pomenită mai sus[135], merge mai departe, evocând o paralelă cu evenimentele cvasicontemporane din Rusia: „[…] nimic nu îndreptățește negarea posibilității «întemeierii», chiar și în condițiile dominației tătare. Exemplul contemporan al lui Ivan Danilovici Kalita, marele-cneaz de la Moscova (1325–1341) prin grația și yarliq-ul hanului Özbeq, dovedește compatibilitatea dezvoltării statale cu dominația tătară.“ Din păcate, ca și Radu Popa în aceeași lucrare colectivă, el nu trage toate concluziile logice ale observației sale, ci se aliniază și el, în cele din urmă, alături de cei ce susțin, după Dimitrie Onciul, că Negru Vodă e un personaj inventat.

Ascensiunea lui Ivan I al Moscovei la marele-cnezat, care mai

înainte ținuse de Suzdal–Vladimir, s-a datorat într-adevăr ajutorului primit de la marele-han Özbeq împotriva verilor săi de la Tver, pe care-i învinge și ucide. Cârdășia lui cu marele-han a mers atât de departe, încât a primit în cele din urmă de la acesta însărcinarea de a fi cel care – în locul colectorilor, adică vameșilor mongoli – aduna birul (*yarliq*) de la toți principii ruși vasali. Așa trebuie să ne închipuim și drumul parcurs de Basarabă și început foarte probabil de tatăl său Thocomerius– Negru Vodă, în prefacerea mozaicului de voivodate și cnezate dintre Carpați și Dunăre într-un mare-voivodat al Țării Românești.

Intuiția lui Iosipescu se adeverește prin toate documentele care arată pătrunderea tătarilor hanului Nogai, în 1291, până la Porțile de Fier (cum am zis mai sus). Suzeranitatea tătară va continua și sub succesorii lui Nogai, bunăoară sub Özbeq, pe care l-am întâlnit în acțiunea sa în favoarea lui Ivan Kalita de la Moscova și Suzdal.

Îndrăznesc să sugerez și un atu al lor, pe care nu l-am văzut încă evocat: dacă în procesul de românizare, pe care desigur îl trăia de două sau trei generații neamul lui, Basarabă nu uitase idiomul cuman, această îndemânare trebuie să-i fi ușurat contactul cu căpeteniile tătare, care, la rândul lor, cel puțin în regiunile vestice ale imperiului Hoardei de Aur, adoptaseră de acum limba cumanilor albi pe care, de aproape un veac, îi supuseseră. Deodată, această construire a unui mare-voivodat între Carpați și Dunăre, în intervalul 1290–1320, nu mai pare atât de enigmatică. Trebuie doar aduse argumente în favoarea următoarelor prezumții:

a) că, în marea dezordine care a fost provocată de deplasarea în masă a cumanilor în ajunul invaziei mongole, de ciocnirile cu ungurii, de coborârea în Bulgaria, apoi de întoarcerea către teritoriile coroanei ungare, în fine iarăși de asocierea lor cu tătarii împotriva zisei coroane, e logic să presupunem că un număr însemnat de cumani au rămas printre români, *mai cu seamă dintre cei care conlocuiseră cu aceștia o sută cincizeci de ani – iar unii se ridicaseră printre „mai-marii țării“*;

b) că există, atât în Muntenia și Moldova, cât și în zonele de sud ale Transilvaniei, un mare număr de toponime de origine cumană sau pecenegă;

c) să ne reamintim documentele care întemeiază veracitatea existenței legendei lui Negru Vodă în Evul Mediu, până la răstălmăcirile din vremea cronicarilor;

d) și că Thocomerius, tatăl lui Basarabă, trebuie asimilat cu legendarul Negru Vodă;

e) că există motive de a crede că într-adevăr Negru Vodă a coborât de dincolo de Carpați;

Iată, așadar, tot atâtea argumente în favoarea originii cumane a lui

Note

89. Cuprinsul acestui capitol, în formă mai succintă și fără aparat critic, a apărut în două numere succesive din *Magazin istoric* (iulie și august 2000), sub titlul *Iarăși despre Negru Vodă și „descălecătoare“*.

90. Giacomo di Pietro Luccari, Gentilhuomo Rauseo, *Copioso Ristretto de gli Annali di Rausa*, Libri Quarto, In Venetia, Ad instantia di Antonio Leonardi, 1605, p. 49.

91. DRH, D, I, nr. 25, p. 49 și Hurmuzaki I, 1, p. 624, doc. CCCCXCVIII, 1332.

92. *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIII)*

93. „«Descălecat» sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric“, în *Constituirea statelor feudale românești*, Editura Academiei RSR, București, 1980, p. 163.

94. Voi putea fi criticat că atac atât de aspru un autor care nu-mi mai poate răspunde. E, într-adevăr, supărător; dar un adevăr în care crezi trebuie apărat fără asemenea opreliști „de protocol“. Oare Iorga s-a reținut să-l atace pe Hâșdău când acesta s-a aventurat în ipoteze absurde? Şi Hâșdău era cineva!

95. Vezi nota 4, p. 89.

96. Vezi *Călători străini despre țările române*, vol. VI, 1976, pp. 170–171.

97. Vezi *infra*, p. 127, nota 21.

98. DRH, D, vol. I, p. 28.

99. Asan Borilă (1207–1218), fiul unei surori a primilor Asănești, preia puterea după moartea lui Ioan Asan I (1207), fiii lui Ioan fiind minori și duși spre adăpostire de partizanii lor la cumani, apoi și mai departe, până în Galiția. În 1218, tânărul Ioan Asan II se întoarce din Galiția, îl răstoarnă pe Borilă, îi scoate ochii și domnește până în 1241. Amintesc de marea lui victorie împotriva basileului autoproclamat Theodor Comnenul la Klokotnița, 9/22 martie 1230, când se năruie efemerul despotat al Epirului.

100. În DRH, B, Țara Românească, IV, pp. 327–328; același document e citat și în *Studii și materiale de istorie medie*, IX, 1978, pp. 167–168, dar, lucru ciudat, aici a fost sărită tocmai fraza cu Negru Vodă!

101. DRH, B, V, p. 128.

102. DIR, V, sec. XVI, III, p. 303

103. DIR, D, sec. XVI, IV, pp. 220–221, doc. 222.

104. *Magazin² istoric² pentru Dacia*, supt² redacția lui A. Treb. Laurianu și Nicol. Bălcescu, tom V, Bucuresci, 1847, p. 343, VI. Chrisovul² reposatului Matei² Basarab² W., Privilegiu pentru vămi etc. (Avem, vădit, o traducere din slavonă, făcută atunci cu ortografia de influență ardeleană, căci Muntenia nu adoptase încă oficial alfabetul latin.)

105. DIR, B, XVII, vol. III, doc. 236.

106. Vezi Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, vol. I, *Țara Românească*, Mitropolia Olteniei, 1970, p. 255, nota 96, care trimite la Academia RSR, CIX/63 și 64. În aceeași lucrare, la aceeași pagină, nota 98 menționează următoarele: „La 1655 octombrie 22, se spune că Mănăstirea Câmpulung a fost biserică de mir «făcută den descălecata Țării Rumânești de răposatul Negru Vodă», Arhiva st., București, m.rea Câmpulung, LXII/27.“

107. „Monuments romans et gothiques du XIIIe au XIVe siècle en Valachie“, în *Revue roumaine d'histoire de l'art*, V, 1968, pp. 38–46.

108. Paul de Alep era fiul patriarhului Macarie și l-a însoțit pe acesta în lungul periplu pe care l-a făcut în Europa ortodoxă din 1653 până în 1658, întâi pe lângă Vasile Lupu, în speranța de a găsi sprijin bănesc pentru creștinii din Siria, care, din pricina creșterii abuzive a dărilor impuse de otomani, erau în primejdie de a trece din ce în ce mai mulți la islam. Macarie sosește din nefericire la Iași tocmai când Vasile Lupu e răsturnat de răzmerița condusă de Gheorghe Ştefan. Se duce deci la Moscova și de-abia după șederea acolo se întoarce către Moldova și apoi în Țara Românească a lui Matei Basarab, dar și aici se întâmplă să moară domnul și patriarhul să asiste la urcarea în Scaun a lui Constantin Şerban. Lunga povestire a lui Paul de Alep e plină de informații despre ambele principate românești la acea epocă. Am văzut mai sus interesul excepțional pe care îl prezintă traducerea făcută de patriarhul Macarie după o versiune grecească a unei cronici a Țării Românești.

109. Paul de Alep, în *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, pp. 170–

171.

110. *Opere I*, ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, *Cronica polonă* (traducere românească modernă), Editura pentru Literatură, București, 1965, p. 229.

111. Apărut în *Buletinul Bibliotecii Române*, vol. XI (XV), serie nouă, Freiburg im Breisgau, 1984, pp. 15–54.

112. DRH, D, I, pp. 20–21.

113. Autoarea trimite, pentru tradiția slujbelor în două rituri, la C.D. Aricescu, *Istoria Câmpulungului, prima reședință a României*, de fapt, în ortografia epocii, e „Prima rezidență a Rumâniei", București, 1856, I, p. 98; și la V. Drăghiceanu, *Cetatea și schitul Negru Vodă*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, V (1912), pp. 89–94, pentru biserica de la Cetatea lui Negru Vodă.

114. Publicat în *Magazin istoric* nr. 8 (40), august, 1970.

115. *Magazin istoric* nr. 11, 1971.

116. Termen păstrat până în veacul al XIX-lea. Şăineanu, la familia aceasta de cuvinte, dă numai *descălecă, descălecătoare* și *descălecător*; la penultimul, dă citatul următor din *Ciocoii vechi și noi* al lui Nicolae Filimon, care pune în gura bătrânului boier băștinaș: „Neamul meu a slujit țării de la descălecătoare."

117. Publicat în *Magazin istoric*, an II, 1968, nr. I, pp. 80–83.

118. DRH, B, Țara Românească, 1593–1600, București, 1975, pp. 486–487.

119. În *Buletinul Bibliotecii Române*, vol. VIII (XII), Freiburg im Breisgau, 1980–1981.

120. În *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"*, XX, Iași, 1983, pp. 89–105.

121. Ştefan Gorovei a aprofundat problema în teza sa de doctorat, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1997, pp. 45–68 (III.2 „Tradiția «descălicatului»: înțelesuri și confuzii").

122. J.F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon minus. Lexique latin médieval–Français/ Anglais*, Leiden, 1954–1958.

123. *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare*, în *Constituirea statelor feudale românești*, lucrare colectivă, Editura Academiei RSR, București, 1980, pp. 49–50.

124. Danie a regelui Ladislau al Ungariei, din 8 ianuarie 1285, către magistrul Georgius, ca răsplată pentru mai multe servicii și fapte de vitejie, printre care și uciderea lui Litovoi, în DRH, D, vol. I, Editura Academiei RSR, București, 1977, pp. 30–34.

125. Leipzig, 1782, *apud* A. Sacerdoțeanu, *Comentarii la Diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în *Analele Universității „C.I. Parhon"*, Seria științe sociale, nr. 9, București, 1957, p. 27.

126. Mă îngrozesc povestind (*Aeneis* 2, 205) (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

127. Comunicare la Academia Română, ședința de la 11 noiembrie 1927, publicată în *AARMSI (Analele Academiei)*, s. III, t. VIII, reluată și de Şerban Papacostea în *Nicolae Iorga, Studii asupra Evului Mediu românesc*, 1984, pp. 67–71.

128. În *Studii și cercetări de istorie medie* (SCIM), 1, 1950, pp. 223 *sqq*.

129. Radu Popa, *Observații și îndreptări la istoria României din jurul anului o mie*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* (SCIVA), tomul 42, ianuarie–iunie 1991, 1–2, Editura Academiei Române, pp. 154–188.

130. Hurmuzaki, I, 1, Doc. CCCLVII, 1283.

131. Foarte amănunțite și echilibrate relatări ale acestor evenimente majore, în cele două articole ale lui Viorel Achim, *Despre vechimea și originea banatului de Severin*, în *Revista istorică*, tom V, 1994, nr. 3–4, martie–aprilie, pp. 233–247 și *Istoria unei provincii de frontieră: banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, într-un volum colectiv, aflat sub tipar la Arad.

132. Această din urmă ipoteză a fost prezentată în mod convingător de Adolf Armbruster, într-un articol de mare erudiție și acuratețe, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria. O nouă interpretare*, apărut în *Studii. Revistă de istorie*, tom 25, 1972, nr. 3, pp. 463–483. Armbruster e de părere că predarea regelui Otto s-a făcut unei căpetenii a românilor din Făgăraș, voivodul Transilvaniei, Ladislau, considerând pesemne că și românii erau ostili candidaturii lui Otto, de teamă că acesta ar ține prea mult cu sașii.

133. Şerban Papacostea subliniază, în cartea sa *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și imperiul mongol*, op. cit., rolul jucat de invazia mongolă în apariția primului stat medieval românesc. Nu face însă nici o aluzie la eventualitatea să fi rămas grupuri însemnate de

cumani în părțile noastre, atât la nord, cât și la sud și la est de curbura Carpaților.

134. P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești: problemele istoriografiei române*, Editura Minerva, București, 2000, pp. 306–310.

135. „Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos, de la invazia mongolă (1241–1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare“, în *Constituirea statelor feudale românești*, Editura Academiei RSR, București, 1980, p. 59.

VI
Basarab mare-voievod. Regele Carol Robert încearcă să reia banatul de Severin și suferă o cumplită înfrângere (9–12 noiembrie 1330)

Oricum, nu Thocomerius–Negru Vodă apare ca „mare-voivod“ al Ungrovlahiei, ci fiul său Basarabă. Ce înseamnă sintagma „mare-voivod“ și când apare ea? Aurelian Sacerdoțeanu a consacrat un lung articol acestei probleme.[136] Felul cum acest mare savant, căruia îi datorăm atâtea cercetări și scrieri de valoare, tratează acest subiect și concluziile la care ajunge mă surprind. În mod ciudat, în loc să înceapă, cronologic, cu primele documente, interne și externe, în care apare formula, își începe articolul cu analiza „titulușului“ din *Letopisețul cantacuzinesc* (despre care am vorbit mai sus, arătând că este construcție premeditat eronată), pentru a constata că acolo formula mare-voivod lipsește! Găsim acolo, într-adevăr, formula – dar era măsluită din combinarea unor titluri ale altor voivozi! – „Io Radul Negru voivod, cu mila lui Dumnezeu domn al toatei țări Ungrovlahicești“… (în slavonă, *Io Radul Negru voivod, Bojiio milostio gospodariu sveia zemlia Ungrovlahiiskoi*…). Şi autorul adaugă că, cercetând toate eventualele apariții ulterioare ale termenului, la Mihail Cantacuzino, la Dionisie Fotino, la Gheorghe Şincai, la Constantin Căpitanul (Filipescu), la genealogia lui Mihail Cantacuzino, în nici o variantă nu apare formula „mare-voivod“. Dar ce valoare au aceste texte târzii? Mă miră și ordinea înșirării. De ce nu începe cu primele atestări?

Titlul apare într-adevăr prima oară într-o inscripție în slavonă la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș: „An 6860/61 [1352] la Câmpulung (Ejycmnrjh) a murit marele Basarab voivod.“ Apoi, pe piatra de mormânt a fiului său Nicolae Alexandru: „În luna noemvrie 16 zile răposatu-s-a marele și singur-stăpânitorul domn Io Nicola Alexandru voivod, fiul marelui Basarab voivodului (*velikii i samodr˜javnîi gospodar˜ io Nikola Alexandr˜ voevoda sin˜ velikago Basarabâ voevodâ*), în anul 6873 [1364] indiction 3.“ La generația următoare, avem la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, pe piatra de mormânt a unui fiu al lui Nicolae Alexandru, mort înaintea tatălui său: „Voislav, fiul marelui Alexandru voivod“. Iar la a patra generație, pe două clopote date de Mircea cel Bătrân Mănăstirii Cozia avem, în 4 aprilie 1395, „în zilele marelui Ioan Mircea voivod“ și, respectiv, la 8 mai 1413: „în zilele marelui Io Mircea voivod și Mihail voivod“ – deosebirea, la optsprezece ani interval, datorându-se

faptului că îl asociase pe fiul său Mihail la domnie, spre a asigura succesiunea; și e de remarcat că epitetul „mare“ e legat numai de primul, nu și de tânărul domn asociat, căruia i se dă totuși titlul de voivod.

În chip vădit însă, Sacerdoțeanu, cu toată marea lui erudiție, n-a văzut înțelesul titlului „mare-voivod“. E drept că de la primele apariții, *chiar purtătorii titlului au introdus un motiv de ambiguitate*: Nicolae Alexandru, care e pesemne inițiatorul inscripției de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, în cinstea tatălui său, a mutat epitetul de „mare“ de la titlu (voivod) la nume (Basarab); marele-voivod Basarab a devenit voivodul Basarab cel Mare! Pietate filială pe deplin justificată, dar înșelătoare. Al doilea exemplu, piatra de mormânt a lui Nicolae Alexandru, e mai puțin ambiguu: în prima parte a frazei, epitetul *velikii* (mare) se leagă de *gospodari* (marele și singur-stăpânitorul domn Io Nicolae Alexandru), nu de numele lui Nicolae Alexandru. La generația lui Mircea cel Bătrân pentru fratele său Dan și la generația următoare pentru fiul său Radu, formula e clară, mare-voivod: „Io Dan, mare-voivod și domn de sine stăpânitor“ (*Io Dan velikîi voevoda i gospodin˜ samodrăjavnîi*) respectiv „Ioan Radul, mare-voivod și domn a toată Țara Ungrovlahiei“ (*Ioan² Radul² velikîi voevoda i gospodin² văsei zemi Uggrovlahiskoi*).[137] Dar avem un exemplu chiar din timpul lui Vladislav I (Vlaicu vodă) semnalat de Petre Ș. Năsturel în 1951 la Congresul Internațional de Studii Bizantine de la Paris[138]: *titlul de mare-voivod apare pe ferecătura icoanei dăruite de Vladislav* Mănăstirii Lavra de la Athos, în anii 1370. Mai mult, Năsturel a semnalat că învățatul sârb Radojicić a afirmat că în Serbia și în Bosnia unii voivozi care adunaseră sub stăpânirea lor mai multe foste voivodate au luat titlul de mari-voivozi.

Cu mult mai important e să vedem ce titlu îi dau străinii domnului Țării Românești. Iată exemplul cel mai semnificativ în scrisoarea patriarhului Constantinopolului și în actul sinodal prin care se răspundea cererii lui Nicolae Alexandru de mutare a mitropolitului Vicinei la Argeș: în actul sinodal, „Cel de foarte bun neam marele-voivod și Domn a toată Țara Românească […] Alexandru vodă (ˆO eÙgenšstatoj Mšgaj Boi@bÒdaj kaˆ aÙqšnthj p£shj OÙggroblaci/aj […] kÝr ‘Alšxandroj)“; iar în scrisoarea din mai 1359 a Patriarhului către voivod: „Preanobile, preaînțelepte și preavrednice Mare-voivod și Domn a toată Țara Românească […] doamne Alexandre (EÙgenšstate, sunestètate, ¢ndrikètate Mšga-Boi@bÒda kaˆ aÙqšnta p £shj OÙggroblaci/aj […] kÝr ‘Alšxandre…).[139]

De notat că, în „mare-voivod“, cuvintele sunt legate, reprezintă o unitate, nu – separat – un substantiv și un adjectiv, iar pe de altă parte că, la data emiterii scrisorii, Alexandru nu și-a adăugat încă numele de Nicolae. Vom vedea mai jos marea însemnătate a acestui amănunt.

„Mare-voivod“ e deci titlul oficial al primilor domni ai Țării Românești, titlu pe care fiecare și-l dă singur și pe care i-l dau străinii… afară de regele Ungariei, suzeranul său, care zice numai „voivodul nostru transalpin“. Ce înseamnă acel termen compus? Mă miră, aș zice chiar că sunt stupefiat, să constat neînțelegerea unui mare cărturar ca Sacerdoțeanu, care n-a avut instinctul – și lucrul e din nefericire caracteristic în istoriografia română – de a privi puțin și la vecinii țării noastre și chiar la istoria universală, pentru a lămuri și înțelege unele fapte din istoria națională. Ar fi observat că suveranului tătarilor care domina zona noastră în acea vreme i se zicea „marele-han“, fiindcă era superiorul unui număr de hani de mai măruntă anvergură; că celor ce au domnit în Galiția și, de asemenea, în Rusia Kieveană, apoi la Novgorod, la Vladimir, la Moscova, li s-a zis „mare-cneaz“, fiindcă stăpâneau peste un număr de cneji mai mărunți; și-ar fi reamintit că, în Antichitate, împăraților perși din dinastia Achemenizilor li se zicea „marele-rege“, fiindcă aveau regi mai mărunți sub ei; că, în India, până în epoca contemporană, avem câte un *maharaja* deasupra unui număr de *raja*; că, în Etiopia, împăratului, Negusului, i se zicea „regele-regilor“. Chiar pe vremea când scria Sacerdoțeanu, se remarcase negusul Haïle Selassie, care, înainte de alegerea sa ca „rege al regilor“, se numea Ras Tafari „căpetenia Tafari“. Atunci ar fi găsit explicația cea mai simplă, cea mai firească pentru titlul de mare-voivod al Țării Românești: i s-a zis așa primului cârmuitor care a izbutit să se impună celorlați voivozi iviți în ținutul între Carpați și Dunăre, după un Seneslav, un Litovoi sau doi Litovoi sau încă alții, care n-au lăsat însă urme în documente, precum și, desigur, la un rang mai mic, mai mulți cneji. La un anumit moment, după strădanii de zeci de ani ai tatălui său Thoctomer, făcute pesemne din lupte, dar și din dibăcie diplomatică, Basarab a ajuns să fie recunoscut de ceilalți voivozi ai regiunii ca *primus inter pares*, ca „marele-voivod“. Şi titlul s-a păstrat mai bine de o sută de ani, timp de trei-patru generații, până s-a consolidat dinastia de a pierit până și amintirea multiplicității titlului de voivod, astfel încât voivodul Țării Românești n-a mai avut nevoie să-și zică „mare“, și expresia a căzut în desuetudine.

*

Înainte de a încerca să schițez domnia lui Basarab Întemeietorul, aș dori să rezum aici cele șapte prezumții care îmi permit să afirm că acest prim domn al întregii Țări Românești dintre Carpați și Dunăre a fost de neam cuman.

1. Numele *Basaraba*, format din aoristul verbului cuman *basar* „a domina, a stăpâni“ + *aba* „tată“. Cum am mai spus, lucrul era știut de mai bine de un veac, dar istoricii noștri, aproape unanim, se străduiesc să acrediteze ipoteza absurdă că niște cneji sau voivozi slavo-români,

creștini de sute de ani, și-ar fi botezat copiii cu numele păgâne ale conlocuitorilor lor cumani.

> Mi se obiectează, de pildă de către Constantin Rezachevici, că însuși regele Carol Robert îl numește în două documente pe voivodul din *dictam terram nostram Transalpinam Bazarab Olacum* (de pildă, în scrisoarea prin care, la 19 mai 1335, îi întărește magistrului Toma, castelan de Chokakw (Csókakő), unele drepturi și bunuri, ca răsplată pentru sacrificiile făcute cu prilejul campaniei din toamna 1330).140 Faptul că îl numește valah pe voivodul țării valahilor (*vlașkoe zemlia*) e un lucru firesc, care nu implică neapărat că domnul e de origine curat valahă. În societatea feudală, regii și principii nu sunt numiți după obârșia familiei lor, ci după țara ai căror suverani sunt. Richard Inimă de Leu (căruia englezii au avut eleganța de a-i fi păstrat până azi porecla franceză de mare vitejie *Cœur de Lion*) era născut și din tată și din mamă francezi (Henri Plantagenet și Alienor d'Aquitaine). I s-a zis vreodată „franțuzul"? Nu – era regele Angliei. Chiar lui Carol Robert, „împricinatul" nostru în această împrejurare, care era francez de la Neapole, i s-a spus vreodată „franțuzul" sau „napolitanul"? Nu. Era regele Ungariei. Cred, așadar, că epitetul „valah" dat de regele ungar nu are relevanță în contextul de față.

2. Descoperirea că și numele tatălui lui Basarabă, Thocomerius, *recte* Thoctomer[2], e cuman (în cumană, „fier călit") confirmă imposibilitatea ca în același neam, dacă nu era de obârșie cumană, să fie două generații cu nume tipic cumane.

3. Şi mai semnificative sunt cele câteva dovezi că Basarab și fiul – succesorul său – au fost catolici. Afirmația e controversată și negată de chiar foarte distinși istorici ca Şerban Papacostea, printre alții. Ni se opune declarația, în vreo două documente, a regelui Carol Robert, care, *după conflictul din 1330*, îl califică drept *scismaticus*; Basarab, necredincios Coroanei ungare, e făcut și schismatic, fiindcă domnește peste un neam aparținând în majoritate Bisericii de Răsărit și pare să nu vrea să-și închine toată țara Papei de la Roma și „dreptei credințe", al cărei vajnic apărător e regele angevin de la Buda. Calificativul mai poate avea și scopul ascuns de a-l discredita pe Basarab în ochii întregii creștinătăți de rit apusean, cu care voivodul român are bune legături, iar propria lui soție e necontestat catolică. Să-mi fie permis, în această conjunctură, să am mai multă încredere în cuvântul Papei decât în cel al regelui Ungariei, cu atât mai mult cu cât, în tot cursul Evului Mediu, Curia romană a fost neîndoielnic forul cel mai bine informat din toată creștinătatea și n-ar fi putut să califice drept catolic un suveran care n-ar fi fost catolic. Avem astfel cel puțin două documente papale de cea mai clară însemnătate:

a) la 1 februarie 1327, Papa Ioan XXII se adresează direct lui Basarab[141], „iubitului fiu, nobilului bărbat Basarab, voivodul transalpin, salut etc." (*Dilecto filio, nobili viro Bazarab, voivoda Transalpino, salutem etc.*), fiindcă, „stând cu iubire în slujba lui Dumnezeu și a Scaunului apostolic, ca un cucernic principe catolic (*tanquam princeps devotus catholicus*), a înlesnit acțiunea predicatorilor din Ordinul minoriților trimiși în tot regatul ungar pentru a combate progresul *unor erezii venite din Germania și Polonia* (s.n.) [iar nu cum

sugerează *Istoria românilor* de sub egida Academiei Române, că Basarab ar fi fost aici felicitat fiindcă, pasămite, ar fi luptat împotriva tătarilor – iată cum până în ziua de azi istoriografia noastră „oficială“ răstălmăcește cele mai clare documente!];

b) la 17 octombrie 1345, Papa Clement VI îi scrie regelui Ludovic (cel Mare) despre progresul printre români (*Olachi Romani*) al credinței catolice (*dilatatio fidei orthodoxe*).[142] Papa îl înștiințează pe rege că el a trimis doi frați din Ordinul minoriților ca să întărească credința catolică; și, deoarece a aflat că atâția români din Transilvania și din Țara Românească (*Olachi Romani commorantes in partibus Ungarie Transsilvanis, Ultralpinis*) „au ajuns să cunoască drumul adevărului prin îmbrățișarea credinței catolice“, trimite scrisori regelui, reginei-mamă Elisabeta, episcopului Oradei, „precum și către nobilii bărbați Alexandru al lui Basarab și către alți români, atât nobili, cât și oameni de rând (*necnon nobilibus viri, Alexandro Bassarati et aliis, tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis*)…“ și enumeră o căpetenie, Nicolae, mai-marele de Remetea și patru alți voivozi cu nume românești.

Carevasăzică, în 1345, cincisprezece ani după gravul conflict din 1330, fiul lui Basarab – *probabil de pe atunci asociat la domnie* – e în continuare credincios Coroanei ungare și propagator al credinței catolice! Îmi pare limpede că Basarab și fiul său sunt catolici de la botez, din familie, Thoctomer, de asemenea foarte probabil, și e o nouă dovadă că erau de obârșie cumană; numai aceștia, în Țara Românească, fuseseră creștinați în rit occidental, în ceremonia din 1228 „la Milcov“, pe care am relatat-o la începutul capitolului II.

c) Aș mai adăuga (cu semn de întrebare) sugestia lui Răzvan Theodorescu că vor fi fost poate ruine de curte domnească lângă biserica Sân Nicoară de la Curtea de Argeș. S-au făcut însă în mai multe rânduri (în ultima vreme, de către Sergiu Iosipescu) săpături în jurul bisericii, fără a se da de urma vreunei reședințe domnești. Dar nici clădirile, destul de mici, de lângă Biserica Domnească, considerate de un veac încoace ca ruine ale reședinței domnești, nu mai sunt privite acum de unii istorici sau arheologi ca posibile curți voivodale și se expune acum părerea că aceasta s-ar putea să fi fost pe locul unde era până de curând Spitalul Municipal.

Oricum o fi, biserica Sân Nicoară a fost, după părerea mea, neîndoielnic biserică de rit catolic. Afirmația e combătută de Iosipescu, care susține că a fost dintotdeauna biserică ortodoxă, ceea ce recuz cu desăvârșire. N-am găsit în nici o țară ortodoxă o biserică de rit ortodox construită într-un stil gotic atât de incontestabil. Adaug că ființarea în cetatea de scaun, la câteva sute de metri una de alta, a două așezăminte de cult cu hramul aceluiași sfânt – cel de pe vârful dealului, în vechea rostire populară Sân Nicoară, cel din vale cu

numele de Nicolae, adus ulterior de la Constantinopol de Alexandru vodă, devenit Nicolae Alexandru – așază vădit cele două clădiri la un interval de timp de una sau două generații; prima pesemne din chiar vremea lui Basarab sau puțin după moartea lui, a doua la o generație sau două după prefacerea, târziu, a lui Alexandru vodă în Nicolae Alexandru.

4. Nu poate fi lipsit de semnificație nici faptul că trei regiuni sau localități îndeaproape legate de destinul Basarabilor poartă nume de origine cumană: Cozia înseamnă în cumană nucet; avem un document în care localitatea unde-și va înălța Mircea vodă vestita ctitorie e numită Cozia sau Nucetul; Hurezul provine de la numele în cumană a unei păsări de noapte – și poate nu e un hazard dacă ceramica locală cea mai des întâlnită poartă o asemenea pasăre. Hațegul – unde vom întâlni în secolele al XIV-lea–al XV-lea cel mai des antroponimul Basarab – e, cum am văzut, tot de origine cumană.

5. Am văzut în mai multe rânduri că sunt dovezi că Basarab a fost aliat cu tătarii, cel puțin în prima parte a domniei sale. Care au mai fost punctele de sprijin ale tătarilor în Țara Românească și în Bulgaria, mai cu seamă după dispariția lui Nogai (1299), e greu de precizat. Dată fiind libertatea de acțiune a lui Thoctomer, apoi mai cu seamă a lui Basarab, e de presupus că nu se mai țineau în forță decât în extremul răsărit al Munteniei, de unde Basarab sau fiul său Alexandru îi vor izgoni când se vor fi împăcat cu regele Ungariei.

Aș sugera – cum am mai spus – că ar fi existat un motiv adițional de înțelegere între Basarab și căpeteniile tătare, dacă primul mai stăpânea limba cumană și tătarii din Crimeea o adoptaseră.

6. Avem un document din 1325, care relatează un incident pe care-l cred de interes: la 18 iunie 1325, la Visegrád, magistrul Ladislau, prepozitul bisericii din Tytel (probabil localitatea Titel, pe Tisa, aproape de vărsarea în Dunăre, astăzi în Serbia), atesta că tânărul Paulus, fiul lui Iwanka de Ugal, i-a cerut să consemneze că, zece zile înainte, în timpul unei dispute cu Ştefan, fiul comitelui cuman Parabuh, acesta ar fi îndrăznit să afirme că puterea regelui Ungariei „nu putea întru nimic să stea împotriva și să se compare cu puterea lui Basarab […] transalpinul, necredincios al Sfintei Coroane“. Ştefan a vrut, în mânia lui, să-l ucidă pe tânărul impertinent; acesta însă, nouă zile după aceea, a venit în toiul nopții cu „niște părtași de rele […] cu mâinile înarmate“ și s-a iscat o încăierare din care Paulus cu greu a scăpat, rănindu-l pe Ştefan.

Dacă m-am oprit asupra acestui „fapt divers“ (trebuie să fi fost cu miile de acest fel) e fiindcă mi se pare foarte semnificativ: așadar, cumanii colonizați în Ungaria cu aproape o sută de ani înainte și dintre care unii căpătaseră înalte funcții sau titluri nobiliare, exemplu comitele Parabuh, tatăl tânărului Ştefan (acesta din urmă fiind

pesemne prima generație din neamul său a purta un nume creștin, ca și Alexandru în spița Thoctomer-Basarab), nu uitaseră că Basarab, ajuns mare-voivod al Valahiei, era de neamul lor; altfel, îndrăznețul tânăr cuman, când a vrut să-l insulte pe regele țării sale, de ce nu l-a comparat de pildă cu regele Poloniei sau ducele de Austria sau regele Serbiei, de ce l-a comparat cu Basarab care, în 1325, după câte știm, nu dovedise încă o putere militară comparabilă cu a regelui Ungariei? Nu e oare o dovadă clară că se mândrea cu „compatriotul“ său?

7. Despre porecla Negru Vodă dată lui Thocomer, am vorbit îndelung la capitolul precedent; pentru mine, înseamnă că valahii și slavo-românii din vremea lui l-au poreclit după aspectul său fizic; va fi avut părul negru, ochii negri și poate și culoarea obrazului deosebit de închisă chiar pentru un cuman; am văzut cealaltă căpetenie cumană din 1212, numită Karaz, adică Negrul. Am menționat, de asemenea, cazul care aduce cel mai mult cu al Negrului Vodă, al cronicarului bizantin Kekavménos.

Desigur, nici unul dintre aceste șapte argumente, singur, nu poate fi considerat ca dovadă indiscutabilă, de netăgăduit. Dar toate adunate alcătuiesc ceea ce se numește în jargon juridic „un mănunchi de prezumții“ atât de convingător, încât în ochii mei n-ar mai trebui să existe nici o îndoială asupra originii cumane a spiței Thoctomer[2]-Basaraba.

*

Pentru a încerca să schițăm cât de cât desfășurarea lungii domnii a lui Basarab (cunoaștem *terminus ad quem*, 6860 de la facerea lumii, conform înscrisului slavon din Biserica Domnească de la Argeș, adică 1351 sau 1352, după luna când s-a săvârșit, dar nu putem decât presupune *terminus a quo*, data când și-ar fi început domnia: 1310? 1316? În orice caz, înainte de 1321?), nu avem nici un document intern – chiar nici unul – dovedit autentic. Atât de primară era încă la acea vreme organizarea cancelariei domnești, că nu ne-a rămas nici o scriere certă, nici de interes public și nici de interes privat. Tot ce știm despre domnia lui Basarab ne provine din documente străine. Dar ce să ne mirăm, când știm că nici la o sută de ani mai târziu, sub domnia marelui Mircea voivod, zis mai târziu cel Bătrân, atât de însemnată și pe plan de organizare internă, și pe plan politic extern, când domnul Țării Românești joacă rolul probabil cel mai însemnat din toată istoria voivodatelor românești, luând parte la o cruciadă alături de regele Ungariei Sigismund de Luxemburg, viitor împărat, și „făcând“ un sultan după moartea lui Baiazid – nici din vremea lui Mircea nu avem nici un document de politică și, mai cu seamă, de politică externă; de unde controverse care mai dăinuie și azi în jurul bătăliei de la Rovine, despre care hrisoavele noastre contemporane nu fac nici o pomenire. Să nu ne mire, așadar, extravagațele din cronicile târzii, din

Letopisețul cantacuzinesc sau din Radu Popescu, privitoare la Basarab, confundat la acesta din urmă cu acel Mihail inventat în veacul al XVI-lea de ramura Mihneștilor. Tot ce putem spicui și aduna privitor la domnia lui Basarab sunt, așadar, câteva scrisori ale Papei, câteva documente ale regelui Ungariei, câteva mențiuni în cronici sau documente sârbești, bulgărești, grecești, de unde nesfârșita varietate a interpretărilor în istoriografia românească.

Primul document clar, ușor de interpretat, ar fi o scrisoare a regelui Carol Robert din 26 iulie 1324[143], prin care face cunoscute meritele excepționale ale magistrului Martinus, fiul lui Bugar, comite de Sălaj (*Scylag*), printre care soliile purtate „în mai multe rânduri la Basarab, voivodul nostru transalpin“ (*in deferendo pluribus vicibus nostras legaciones ad Bazarab, woyuodam nostrum Transalpinum*)…

Prin urmare, în 1324, Basarab e numit „voivodul nostru“, deci vasal al regelui Ungariei. Dar de când? În 1329 martie 27, avem un document prin care regele Carol Robert transcrie scrisori ale lui din 23 octombrie 1317 și din 16 martie 1322;[144] din a doua, reieșea că în 1321 îl așezase pe Dionisie Szécsi în calitate de castelan de Mehadia (*Nogmyhald / Nagymiháld*) „pentru a sta împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voivodul transalpin, a regelui schismatic al Serbiei și a tătarilor ce năvăleau neîncetat cu dușmănie, atacând hotarele regatului nostru, precum și unitatea credinței celei adevărate“ (*contra Bulgaros, Bazarab, woyuodam Transalpinum, regem Rasciem scismaticum, ymo et Tartaros, fines regni nostri ubi et unitatem orthodoxe fidei continue hostiliter invadentes*). Deci, în 1321: 1) Basarab nu era încă împăcat cu regele, dar stăpânea partea extracarpatică a banatului Severinului (Oltenia); 2) Basarab e numit doar voivod transalpin, fără calificative, nici *nostrum*, dar nici *scismaticum*, ca regele Serbiei; 3) tătarii atacă mereu ținuturile de margine ale regatului – venind oare de unde?; după context, nu putea fi decât din Valahia, deci cu învoirea lui Basarab. Atunci asupra căror chestiuni au putut să poarte negocierile duse de rege cu Basarab, prin mijlocirea magistrului Martin, pentru ca în iulie 1324 să se fi ajuns deja la o înțelegere și Basarab să fie pentru rege „voivodul nostru transalpin“?

În orice caz, nu de mult, căci găsim în scrierile împăratului Ioan VI Cantacuzino[145] că în 1323 Basarab a trimis oastea lui în ajutorul țarului bulgar Mihail Şişman, în luptă cu bizantinii. Prin urmare, luase atitudine politică potrivnică politicii regelui ungar. Nu putem face decât conjecturi în ce privește târgul pe care l-or fi făcut regele și voivodul nostru. Să fi dorit acesta să-și slăbească dependența de hanatul tătar și să fi luat în considerare interesul de a participa mai intens, alături de sașii din regatul Ungariei, la comerțul de la Marea Neagră? Şi atunci să fi prestat jurământ de vasalitate în schimbul asigurării că regele îi lăsa banatul de Severin? Acel jurământ de

vasalitate să fi avut drept obiect numai banatul de Severin, nu întregul voivodat? Să nu uităm că regii Ungariei își ziceau *rex Cumaniae* chiar de la creștinarea cumanilor, un veac înainte. Apoi, expresia „voivodul nostru transalpin“ pare să indice pretenția de suzeranitate asupra întregii Țări Românești.

Buna înțelegere n-a ținut însă multă vreme. Basarab și-a continuat politica de alianță cu țarul bulgar, care îl va duce în vara 1330 la o participare militară în războiul pe care țarul Mihail Şişman a trebuit să-l poarte împotriva regelui Serbiei, Ştefan Dečanski, care la acea vreme era în termeni buni cu regele Ungariei. Ciocnirea care a avut loc la Velbužd la 28 iulie 1330 – din pricină că armata bulgară a fost surprinsă nepregătită și că împăratul Andronic III al Bizanțului, de curând aliat cu țarul bulgar, nu sosise la vreme – s-a soldat printr-o cumplită înfrângere a bulgarilor și prin moartea țarului Mihail Şişman.

E probabil că această asociere a lui Basarab la înfrângerea bulgarilor, adversari ai regelui ungar, să-l fi hotărât atunci pe Carol Robert să-i dea și el o lovitură lui Basarab, pentru a-l aduce la o mai strânsă obedință față de politica ungară și a-l sili să renunțe la banatul de Severin, proiect pe care vădit îl nutrea dinainte, cum o dovedește numirea din 1321, cum am văzut, a lui Dionisie Szécsi, castelan de Mehadia, când se știe că acesta râvnea bănia Severinului.

Carol Robert ordonă, spre sfârșitul verii 1330, adunarea oastei mari, pentru a-l aduce, în sfârșit, la ascultare pe preaindependentul „voivod al său transalpin“. Din documentele ulterioare, se poate vedea importanța armatei pornite către Valahia, precum și a înalților demnitari ai regatului care o însoțeau, în frunte cu voivodul Transilvaniei Tamás Szécsényi și un număr impresionant de înalți clerici catolici. Din alte surse, știm însă că, puține săptămâni mai înainte, Carol Robert trimisese un contingent de 8 000 de oameni în ajutorul regelui Poloniei, ruda lui, care se războia la marginile regatului său cu Ordinul cavalerilor teutoni. N-a putut aduce, așadar, cu el în campanie chiar toată oastea mare.

Războiul dus de Basarab împotriva regelui Carol Robert, cu bătălia din 9–13 noiembrie 1330 zisă greșit „de la Posada“, e, probabil, episodul care a suscitat numărul cel mai mare de cărți, articole, interpretări și nici unul dintre marii noștri istorici n-a ocolit problema, astfel încât a îndrăzni să mai pui o cărămidă la această construcție neisprăvită poate apărea de o mare și impertinentă cutezanță. Subiectul prezentului eseu nu-mi permite totuși să las deoparte acest moment esențial. Punctele cele mai controversate ar fi următoarele:

• Care să fi fost motivele și scopurile regelui Ungariei de a întreprinde această vastă campanie împotriva vasalului său de la sud de Carpați, când avea atâtea alte grave preocupări, în direcția Austriei, a Poloniei și, mai cu seamă, a posesiunilor familiei sale în

Italia?

• Unde s-a desfășurat prima parte a campaniei? A luat el cetatea de scaun a lui Basarab de la Argeș? Sau *Castrum Argys*, desemnat în unele relatări, să fi fost o altă cetate?

• A ajuns regele la o înțelegere, la un compromis cu Basarab, pe care acesta, cu un șiretlic de război, l-a încălcat, întinzând o cursă armatei ungare la trecerea ei printr-o strâmtoare a Carpaților?

• Care a fost această strâmtoare? (Chestiunea cel mai des dezbătută.)

• Cum a decurs bătălia aceasta, de o durată excepțional de lungă pentru epocă?

• Care au fost pentru Țara Românească consecințele politice ale acestei biruințe?

1. Care vor fi fost intențiile regelui ungar pe care le putem deslușì în contextul momentului am spus-o în două cuvinte: va fi vrut să reia politica de lentă extindere a regatului către răsărit, începută de Árpádieni și întreruptă brutal de năvălirea mongolă. După moartea lui Nogai și slăbirea aparentă a puterii tătărești în partea apuseană a imensei lor stăpâniri, momentul va fi părut prielnic pentru reluarea banatului de Severin și stabilirea temeinică la sud și la est de Carpați a unor ducate vasale, convertite la catolicism și cât mai obediente Coroanei ungare. Era o misiune pe care suveranul de origine franco-napolitană devotat Papei o va fi privit cu un spirit de cruciadă.

2. În ceea ce privește itinerarul armatei care se urnește în septembrie 1330 și desfășurarea campaniei până la dezastrul din 9–12 noiembrie, sursa cea mai importantă e o cronică ungară redactată la vreo treizeci și cinci-patruzeci de ani după eveniment și care a căpătat în istoriografie titlul *Chronicon pictum Vindobonense* „Cronica pictată de la Viena“.[146] Relatarea cronicii, succintă, trebuie completată sau amendată cu un șir de referințe sau aluzii la eveniment în documente ulterioare, aproape toate ungare. Interesul cronicii constă însă întâi în faptul că numai în acel text avem o descriere care, cu toată scurtimea ei, reprezintă un întreg, apoi în faptul că e însoțită de trei ilustrații care au influențat interpretările. E vorba, mai cu seamă, de cele două imagini în culori (reproduse în atâtea cărți, încât ne-au devenit familiare), în care vedem o oaste de cavaleri prinsă într-un culoar îngust, între stânci înalte, de pe care țărani în cojoace mițoase și cu căciuli pe cap trag cu arcul și aruncă bolovani, iar într-un colț regele, cu o coroană peste coif, scapă din învălmășeală cu doi-trei însoțitori, întorcând capul îngrozit. Vom comenta imaginea mai jos.

Regele cu toată oastea s-ar fi îndreptat mai întâi către cetatea Severin, pe care o cuprinde și unde-l și așază pe Dionisie Szécsi ca ban. După *Chronicon*, ar fi primit apoi o solie a lui Basarab, cu propunerea de a-i vărsa o despăgubire de 7 000 de mărci de argint, numai să fie pace, acceptând cedarea banatului de Severin; în plus, ar

fi făgăduit să „plătească cu credință tot anul […] tributul ce-l datorează Coroanei“ și chiar să-și trimită unul dintre fii ostatic la curtea regelui. Adăuga însă amenințarea că dacă regele nu se întorcea cu pace și venea „și mai mult înlăuntrul țării“ nu va putea „să înconjoare primejdia persoanelor“ sale. Regele, cu toate că primise de la un „baron credincios, cu numele Danciu, comite de Zolyom și de Liptou“ sfatul înțelept de a primi oferta, ar fi răspuns cu semeție: „Să spuneți așa lui Bazarad, că el e păstorul oilor mele și eu, din ascunzișurile sale, de barbă îl voi scoate“. De acolo s-a îndreptat către cetatea de scaun a voivodului.

Unii dintre istoricii noștri pun la îndoială veracitatea acestei scene cu propunerile lui Basarab. Nu înțeleg temeiul acestui scepticism, deoarece tonul cronicarului e, în acest pasaj, destul de binevoitor față de Basarab: din primele fraze zice că regele s-a dus „în țara voivodului vlahilor Bazarad […] ca să alunge din această țară pe Bazarad, sau cel puțin să dea în posesiune țara aceluia unuia din curtenii săi, *cu toate că voivodul plătise întotdeauna cu credință darea cuvenită Maiestății sale Regele*“ (s.n.). Iar apoi, după ce a transcris prozopopeea dialogului dintre rege și „baronul credincios“, cu vădită simpatie pentru înțelepciunea comitelui Danciu, scrie: „regele atunci a repetat vorba de sumeție și amenințare pomenită mai sus și părăsind sfaturile mai sănătoase, a pornit îndată mai departe“… Pasajul întreg e critic față de atitudinea regelui până la acest punct.

Itinerarul căii luate de oastea regală spre Argeș nu e indicat decât prin generalități de felul „și neputând regele și ai săi să găsească de mâncare în țară necunoscută, între munți și dealuri cu păduri“ (*inter alpes et montes silvarum*)… Ceea ce sugerează un drum la poalele dealurilor împădurite, de unde se vede lanțul munților, pesemne prin Tismana, Horezu, Râmnicu-Vâlcea, Curtea de Argeș. Două documente ulterioare indică într-adevăr că regele și-a așezat tabăra în fața „cetății Argeș“: în primul, datat din noiembrie 1336[147], regele îl răsplătește pe Bakó, fratele prepozitului de Alba și vicecancelar regal, pentru o faptă de vitejie din timpul conflictului cu Basarab. Îndeplinise o misiune „în niște solii și treburi tainice“ (*in occultibus legationibus et factis*), din ordinul voivodului Transilvaniei, Tamás Szécsényi, și al regelui și izbutise prin minune și mari primejdii să ajungă la rege „chiar sub cetatea Argeș“ (*recte sub castro Argys*). Al doilea, dat la 30 iunie 1347[148] de fiul lui Carol Robert, Ludovic I, pomenește de meritele voivodului Transilvaniei, Ştefan Lackfi, în expediția din Țara Românească în 1330. Găsim acolo fraza: „pe când pomenitul tată al nostru, venind cu puternica sa oaste pentru a redobândi regatului său părțile (sau părți) transalpine, și-a așezat tabăra în fața cetății Argeș“ (*cum prelibatus genitor noster ad recuperandas regni sui partes Transalpinas cum valido suo exercitu accedendo, ante castrum Argyas*

castra metatus fuisset)…

Disputa s-a purtat asupra înțelesului acestui *castrum Argyas*. Unii autori au susținut că, deoarece săpăturile arheologice nu dovedesc existența unor ziduri de cetate din acea vreme la Curtea de Argeș, acel *castrum* trebuie să fi desemnat o altă cetate de pe Valea Argeșului, de pildă cea care va fi cunoscută mai târziu sub numele de Poenari. Iosipescu ar înclina și el spre această opinie. Cine a urcat însă mia de trepte până la acest „cuib de vulturi", clădit chiar pe vârful unui pisc ascuțit, și a măsurat cuprinderea cetățuii care a dăinuit peste veacuri și care a fost probabil și mai restrânsă înainte de restaurarea din vremea lui Vlad Țepeș, nu-și poate închipui să fi încăput vreodată acolo mai mult de câteva zeci de oșteni și în nici un caz să se fi retras în el voivodul și Curtea lui. Este o ipoteză de exclus cu desăvârșire. Apoi, de ce să fi asediat regele această fortăreață, menită să stăvilească, la un cot al Argeșului, orice pătrundere prin acea vale strâmtă? Ceea ce căuta el era o confruntare cu Basarab sau tratative directe cu el. De altfel, cred că e o eroare a pretinde că în vocabularul latinei medievale *castrum* n-ar fi desemnat decât o cetate înconjurată de piatră sau de cărămidă.[149]

În Valahia, unde piatra era rară, unde cetăți ca, de pildă, București n-aveau decât întărituri de lemn și șanțuri, apărarea era asigurată mai mult de așezarea geografică, de salba de lacuri și de codrii deși. Logica și bunul-simț pledează, așadar, în favoarea Curții de Argeș, „cetatea de scaun" a marelui-voivod Basarab. Acolo trebuie să-l fi ajuns Carol Robert cu toată oastea lui.

Chronicon pictum – care, și așa, relatează această expediție a lui Carol Robert într-un capitol, ultimul din cronică, mai succint decât toate celelalte capitole – nu spune o vorbă despre episodul de la Argeș. După ce a evocat acel drum „între munți și dealuri cu păduri" și penuria în ce privește aprovizionarea pentru oameni și cai, trece îndată la propoziția: „De aceea s-a ordonat o împăcare cu Bazarad" (*Quo facto treuga ordinata cum Bazarad*)… Nu pomenește nimic de lupte sau negocieri pentru a ajunge la acea împăcare. Pe românește, spunem, în general, că s-ar fi ajuns la o pace, dar termenul *treuga* (*cf.* it. *tregua*, sp. *trego*, fr. *trève*) înseamnă doar „suspendare a ostilităților", „armistițiu" (*cf.* și lat. *induciae*).

Constantin Rezachevici, ultimul dintre istoricii care au consacrat amănunțite comentarii conflictului Basarab–Carol Robert[150], e de părere că ungurii au ars atunci Curtea voivodală, lucru ce s-ar dovedi o dată prin mărturia arheologică a unor distrugeri prin incendiu databile din acea perioadă, apoi prin constatarea că, vreme de câteva zeci de ani după aceea, reședința lui Basarab și a fiului și succesorului său Alexandru a fost Câmpulung… prima reședință tradițională a Negrului Vodă. Cred argumentul întemeiat. Dar atunci cum s-ar

explica lipsa de reacție armată a lui Basarab, la Argeș, ca și la Severin? Trebuie să presupunem că, fiind conștient de disproporția numerică dintre marea oaste de cavaleri pe care o adusese Carol Robert și oastea de cavaleri pe care i-o putea opune, a ales mai întâi calea propunerilor de pace pe care le raportează *Chronicon pictum*; apoi, față de intransigența și atitudinea insultătoare a regelui, ia hotărârea de a riposta la nevoie printr-un șiretlic de război, la momentul și la locul alese de el, când oastea regală va fi flămânzită și obosită de marșuri și zadarnice așteptări.

Am văzut mai sus, în documentul din 1336, sosirea considerată miraculoasă a lui Bakó în tabăra regelui de la Argeș, după o misiune tainică (oare ce misiune în țara invadată? Ipoteza cea mai verosimilă ar fi o încercare de contact cu presupuși adversari interni ai lui Basarab). Dacă trecuse prin mari primejdii până a ajunge la rege, înseamnă că tabăra asediatorilor era, la rândul ei, înconjurată de forțe ostile. Când vom descoperi ulterior că, la ieșirea printr-o trecătoare prin Carpați, oastea cavalerilor unguri e înfruntată, fără îndoială, de o oaste de cavaleri valahi, apare că Basarab n-a riscat acest nucleu de cavaleri („viteji“) ai lui într-o bătălie în câmp deschis și a păstrat-o ascunsă inamicului într-o regiune de pădure, acceptând să-i fie deocamdată cucerită și distrusă, fără împotrivire, cetatea de scaun.

Nu văd de ce trebuie să respingem, ca mulți autori, versiunea că Basarab s-ar fi prefăcut atunci că acceptă condițiile regelui și l-a lăsat să plece nestingherit. De la acest punct, tonul cronicii devine potrivnic lui Basarab și, de asemenea, în toate documentele regale ulterioare, găsim învinuirea că a fost perfid și și-a călcat cuvântul, pregătind o cursă la ieșirea armatei regale din țara lui – de pildă, într-un act general din 2 noiembrie 1332[151], destinat să aducă lucrul la cunoștința tuturor („prin cuprinsul celor de față, voim să ajungă la cunoștința tuturor“), spune: „Când am ajuns cu o parte a oastei noastre în țara noastră transalpină spre a o cerceta, după ce am străbătut-o în liniște, la ieșirea noastră de acolo, Basaras (*sic*), necredinciosul nostru român, cu răutatea unei necredințe de mai înainte urzită, *la adăpostul viclean al unei păci fățarnice* (s.n.) (*sub ficte pacis astucia*) a năvălit plin de dușmănie asupra unei părți din oastrea noastră“… De fapt, acea *astucia* era justificată: prin ambasada trimisă înaintea regelui la Severin, Basarab făcuse propuneri de supunere măsurate, cu totul conforme uzanței feudale. Regele le respinsese cu dispreț și nu luase în seamă nici prevenirea, care reprezenta reversul mesajului lui Basarab, anume amenințarea că regele va intra în primejdie dacă înainta în țara lui, adică dincolo de granițele banatului de Severin. Fiindcă regele nu ținuse seama de acel avertisment și, pe deasupra, depășise drepturile unui suzeran și asediase și arsese curțile vasalului său, Basarab se considera de-acum îndrituit să folosească orice mijloc de război pentru

a se apăra și a se răzbuna, inclusiv orice vicleșug de război.

Carol Robert ia deci calea întoarsă cu oastea lui. Atingem aici punctul cel mai disputat din această chestiune în istoriografia noastră: *pe ce cale s-a întors* oastea lui Carol Robert către Buda sau Visegrád și *care e trecătoarea din Carpați* în care Basarab i-a întins acea cumplită cursă?

Iorga, acum vreo sută de ani, a indus istoriografia noastră într-o eroare de lungă durată, închipuind că trecerea armatei lui Carol Robert se făcuse în același loc unde, șaizeci și cinci de ani mai târziu, regele Sigismund de Luxemburg – care nu putuse să fie alături de Mircea la Rovine din cauza nefericitei întâmplări că tocmai atunci i-a murit soția – se urnise după câteva luni cu oaste puternică și izbutise să ia turcilor cetatea Turnu, zisă Nicopolul Mic, aflată chiar în dreptul marii cetăți Nicopole de pe malul bulgăresc; dar, pe drumul de întoarcere, trecând Carpații prin Valea Cernei la o strâmtoare numită Posada (pe care Iorga o credea pe drumul Câmpulung–Bran), a fost surprins și greu încercat de oamenii lui Vlad vodă, zis uneori „Uzurpatorul“, care apucase să urce în scaun în locul lui Mircea, tocmai după Rovine!

> Indicația e tardivă, emanând din Buda, de la regele Albert de Habsburg, la 23 iunie 1438, anume acordarea unei răsplăți banului de Mačva, Ladislau, fiul fostului palatin Miklós Garai, rudă cu regele – palatinul și defunctul rege Sigismund ținând două surori, fiice ale comitelui de Cilli, rudă, mai adaug, și cu Mara, soția lui Mircea cel Bătrân. În acel text pomenește de regele Sigismund care „se întorcea cu fericită biruință spre țara Ungariei, în munții ziși Pazata“ (*in alpibus Pazata dictis*).152 Dar „posada“ era un substantiv comun, desemnând o trecătoare în munți, nu un toponim.

După Iorga, s-a stabilit un fel de tradiție de a vorbi despre lupta lui Basarab cu Carol Robert „la Posada“. Or, ideea că, în noiembrie 1330, regele Ungariei, cu armata lui ostenită și probabil flămânzită, pentru a se retrage către Buda sau Visegrád pe la Timișoara, pe unde venise – și unde e dovedit documentar că a trecut și la dus, și la întors – deci în direcția vest–nord-vest, ar fi făcut ocolul pe la est–nord-est, prin Brașov, e cu totul ilogică. Așadar, aproape toți autorii au opinat pentru calea dinspre nord, prin Țara Loviștei, către Sibiu, pornind de la presupunerea că se alesese calea cea mai scurtă, până în teritorii temeinic stăpânite de rege.

Mi-am exprimat părerea despre itinerarul Sălătruc–Câineni mai sus, cu prilejul discuției despre calea aleasă cel mai probabil de coloana mongolă a lui Böček în 1241; acea cale îngustă, pe coamă de munte era cu totul nepotrivită unei armate de cavaleri în armuri. Apoi, Rezachevici aduce împotriva acestui itinerar un argument major: sibienii erau atunci, de mai mulți ani, în răscoală împotriva regelui. Cum era să caute tocmai la Sibiu o reconfortare pentru o armată înfometată? E drept că sunt semnalați și sași în armata adunată de Carol Robert, după cum au fost și câteva mii de cumani. Sașii trăiau

însă în Ardeal în comunități izolate, la distanță unele de altele. Grupări săsești puteau fi foarte bine credincioase regelui, pe când burghezia Sibiului să-i fie ostilă. S-a descoperit de altfel de curând un pasaj într-o cronică sibiană (zisă *Chronica antiqua*), unde e scris clar că sibienii l-au ajutat pe Basarab în 1330. *Rezachevici a găsit în plus un ultim argument irecuzabil*, pentru a dovedi, ce era de altfel logic, că *regele s-a întors pe unde intrase, venind de la Timișoara*: în documentul din 26 noiembrie 1332 – pe care l-am evocat deja, fiind singurul unde e numit Thocomerius, tatăl lui Basarab[153] – se află fragmentul de propoziție următor: „atunci când […] am ajuns în niște ținuturi de margine ale regatului nostru *ce erau ținute pe nedrept* în Țara Transalpină de Basarab, fiul lui Thocomerius, schismaticul“ (*quedam confinia regni nostri, que in terra Transalpina, per Bazarab, filium Thocomerij, scismaticum, in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus*…). Așadar, atacul lui Basarab împotriva armatei ungare are loc când aceasta a ajuns la acele margini ale regatului pe care Basarab, în concepția suzeranului Carol Robert, le deținea pe nedrept – acelea nu puteau fi decât la granița Olteniei, înăuntrul banatului de Severin, iar nicidecum la vreo trecătoare la răsărit de Olt, unde, tot în concepția suzeranului, Basarab nu domnea pe nedrept. Astfel se conjugă și textele, și logica: oastea ungară s-a întors de la Argeș spre Timișoara tot pe unde venise, pe drumul drept (*iter rectum*), cum zice *Chronicon*, nu făcând ocolul în direcția nordului, chiar dacă spre nord era granița cea mai apropiată. Rezachevici mai are meritul de a-l fi redescoperit pe singurul autor care să fi opinat în același sens, geograful bănățean Patriciu Drăgălina, fost ofițer în armata austro-ungară, apoi, după studii în Austria și în Germania, profesor la Caransebeș: a lăsat o voluminoasă carte *Din istoria banatului Severin* (3 vol., 1899–1902), unde susține, primul, dar fără prea multă argumentare, că pe acolo trebuie să se fi întors Carol Robert. Nici un istoric de la noi, până acum, nu l-a luat în seamă. Şi intuiția lui era corectă.

Aș mai adăuga un argument pe care îl cred hotărâtor în favoarea căii prin Oltenia și care privește un aspect care constat că n-a fost luat în seamă de nici un autor: dacă oastea regelui ar fi luat, de la Argeș, calea către nord, s-ar fi aflat *din primele ceasuri pe drum de munte, fără căi lăturalnice, pe unde oastea lui Basarab să depășească lunga coloană a oștii regale*, pentru a pregăti, la șaua muntelui, prin trecătoare, cursa în care voia s-o prindă și care, neîndoielnic, a cerut mai multe zile de pregătire: tăierea copacilor, aducerea arcașilor pe povârnișurile înconjurătoare etc. Or, în direcția Loviștei, oastea regală n-ar fi avut mai mult de trei zile de marș. Cum era să fie depășită de oastea lui Basarab și pe unde, ca să se pregătească din vreme capcana? De fapt, regele cu oastea lui intactă n-avea motive să aleagă granița cea mai

apropiată, către nord, *el nu fugea*. Era convins că-l supusese pe Basarab prin simpla prezență amenințătoare a oastei sale mari.

Aici, mă despart de interpretarea lui Rezachevici. Vine, într-adevăr, cu o afirmație pe care o găsesc cu totul nejustificată, anume că regele „era cel care urmărea să dea cât mai curând lupta cu oastea lui Basarab I în câmp deschis"! Cum putea oare regele să-și închipuie că pe voivodul valah, care nu cutezase să i se opună nicăieri, de la Severin și până la Argeș, avea să-l găsească pe drumul de întoarcere, în creierul munților? Şi că asta-și și dorea? Toate fărâmele de informații pe care le avem despre bătălie arată desăvârșita surprindere a armatei regale când e înfruntată la ieșirea din țară, într-o trecătoare.

Dacă admitem, așadar, că oastea lui Carol Robert s-a angajat în coloană lungă în culoarul Cerna–Timiș, care duce la Mehadia, e mai greu, în schimb, de făcut localizarea exactă a părții din trecătoare unde Basarab și-ar fi întins cursa. Despăduririle contemporane și drumurile recent croite au modificat, fără îndoială, considerabil aspectul fizic al locurilor. Un lucru e însă sigur: pe acolo, nu avem nicăieri o trecere îngustă împrejmuită de stânci înalte, cum ne arată miniaturile din *Chronicon pictum*. Să credem dar în veridicitatea acelor imagini? O cercetătoare maghiară ale cărei lucrări le citează Rezachevici a dovedit că ilustrațiile din cronică au fost realizate de editor cu simple clișee ale școlii de pictură și miniatură de la Bologna. Pe clișee, personajele au fost adăugate de editură cu caracteristicile prin care erau cunoscuți valahii, cu cojoace și căciuli, reprezentate trăgând cu arcul și aruncând bolovani asupra cavalerilor înghesuiți în defileu. Din această descoperire, Rezachevici trage însă concluzia abuzivă că nu se poate pune nici un temei pe descrierea din *Chronicon*. Or, vedem că multe dintre detaliile povestirii sunt confirmate de alte izvoare; apoi, celelalte capitole din cronică, toate mult mai amănunțite, găsesc ecou în toate cronicile.

Imaginea defileului îngust între stânci înalte pe care o vedem în *Chronicon* n-are, așadar, nici o legătură cu descrierea din carte. Acolo, scrie doar că regele cu toată oastea a ajuns pe o cale, „dar calea aceasta era cotită și închisă de amândouă părțile de râpe foarte înalte de jur-împrejur și, *pe unde această cale era mai largă, acolo vlahii în mai multe locuri o întăriseră împrejur cu prisăci*[154]" (s.n.). Așadar, nici o aluzie la stânci înalte, ba chiar evocare a unor părți mai largi ale drumului; iar despre prăvălirea unor bolovani, nici vorbă. În toate celelalte texte în care am văzut că se pomenește ocazional de eveniment, nu se vorbește decât de pădure deasă și de prisăci, adică de colțuri despădurite, pentru a tăia drumul cu copaci. În documentul din 2 noiembrie 1332 deja pomenit[155], Carol Robert vorbește de „loc crângos și păduros, încins cu dese întărituri (*in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*). De asemenea, într-o cronică,

semnalată de mult atenției noastre de Emil Lăzărescu[156], a lui Petru de Duisburg, care, contemporan cu evenimentul, îl privește critic, din partea germană, zicând că înfrângerea lui Carol Robert în Valahia era pedeapsa lui Dumnezeu pentru cruzimile și prădăciunile făcute de acea parte a armatei sale pe care am văzut că o trimisese în ajutorul regelui Poloniei, împotriva cavalerilor teutoni; acolo, scrie că țăranii valahi înținaseră copacii, adică îi tăiaseră astfel încât să-i poată răsturna în curmezișul drumului, de amândouă părțile când trecea coloana de cavaleri.

Ne putem închipui manevra lui Basarab: văzând calea pe care a apucat armata ungară, a depășit-o în marș forțat cu oastea sa de cavaleri, probabil și cu pedestrime de arcași din „oastea mare“. A strâns din țăranii și pădurarii locului – am zice azi că i-a rechiziționat – de au pregătit acele prisăci, tăieri de copaci și întărituri. Cei care, de pe dealurile înconjurătoare, îi copleșesc sub ploaie de săgeți pe cavaleri sunt mai probabil unități de arcași pedeștri. Rezachevici e de părere că n-a fost vorba de săgeți, fiindcă termenul *iacula*, în latina clasică, înseamnă sulițe. Opinia nu se poate susține, sulița mare, lancea, se folosește doar în lupta apropiată, iar sulița mică (fr. *javelot*) se azvârle o singură dată. De pe dealurile „posadei“, pedestrașii valahi nu puteau trage decât cu arcul. De altfel, Niermeyer, în dicționarul său de latină medievală, ne confirmă că în Evul Mediu *iaculum* desemna și săgeată[157].

> În toată tactica folosită aici de Basarab, regăsim modele mai bine cunoscute, atât din istoria noastră, cât și din istoria universală: armata inamică de cavaleri e atrasă într-un loc mai strâmt, unde nu se poate desfășura; acolo, e întâmpinată, în spatele unor întăriturii naturale și artificiale, de pedestrime cu arcuri, care stăvilește și dezorganizează frontul cavalerilor, care apoi e atacat de călărime „și în față, și în coaste“, cum sună superba evocare a bătăliei de la Rovine în *Scrisoarea III*. Apropierea cea mai sigură pe care o putem face e, desigur, cu Codrii Cosminului, unde cu aceleași metode Ştefan cel Mare surprinde în 1497 oastea regelui Ioan Albert al Poloniei. Dar, afară de pregătirea unei curse, și tactica lui Mircea împotriva lui Baiazid va aduce cu bătălia „de la Posada“: oastea dușmană e pândită la o trecere strâmtă între două păduri, probabil la un vad al Argeșului, după care, în spatele unor șanțuri mari (*rovine*), se adăpostesc mii de arcași care-i năpădesc pe atacanți, cum spune cronica sârbească, sub o ploaie de săgeți atât de deasă, încât curgea râul roșu de sânge. Doar apoi vine atacul călărimii, care aduce izbânda. Mult mai bine cunoscută, cu o desfășurare asemănătoare, e, în 1415, lupta de la Azincourt, unde Henric V al Angliei îi învinge pe cavalerii francezi, de trei ori mai numeroși, prin aceeași tactică: întâi, aducerea călărimii inamice într-un loc prea strâmt ca să se desfășoare; acolo, stavile artificiale, în spatele cărora 10 000 de arcași îi zăpăcesc pe cavaleri înainte ca aceștia să fie „isprăviți“ de călărime.

Rezachevici a avut dreptate să insiste în mai multe articole asupra aspectului de ciocnire între cavaleri, care trebuie să fi caracterizat ultima fază a întâlnirii. Prea multă vreme istoricii noștri, înșelați de picturile din *Chronicon* și ademeniți subconștient de un fel de „idealism țărănist“, au privit bătălia „de la Posada“ ca pe o victorie a unei oști de țărani în opinci asupra unei mari armate de cavaleri. (În asemenea capcană a căzut și Iorga, care a făcut o paralelă între lupta

„de independență“ a românilor și începutul cvasicontemporan al Confederației Helvetice. În realitate, cele două momente n-au nici o înrudire.) Nu s-a ținut seama de un lucru evident: anume că voivodul Valahiei nu s-a putut implica, poate chiar de pe vremea Negrului Vodă, în înfruntările din țările vecine, adică alături de bulgari împotriva bizantinilor sau a sârbilor ori împotriva regatului ungar, fără să fi avut oști echipate și înarmate ca toate oștile din zonă în acea vreme. Lucrul e de altfel confirmat de mai multe indicii: cavalerul de tip occidental care apare zugrăvit pe un stâlp din Biserica Domnească de la Argeș; moneda bătută de Radu I, nepotul lui Basarab, unde domnul e reprezentat în armură apuseană; faptul că același Radu comandă la Veneția 11 000 de cămăși de zale – oare pentru o armată de țărani în opinci? Oastea voivodului muntean, cel puțin „oastea mică“, trebuia neapărat să fie asemenea oștilor din toată regiunea. Rezachevici ne-a mai atras atenția și asupra celei de a treia miniaturi din *Chronicon*, care împodobește litera de început a capitolului și unde solul lui Basarab e reprezentat în costum apusean.

În ce privește desfășurarea acelei încleștări de patru zile (9–12 noiembrie), cercetarea atentă a acelor rare indicii documentare pe care le avem ar trebui să fie lămuritoare. E drept că durata cu totul neobișnuită ridică probleme. Iosipescu crede că n-a fost o singură bătălie, într-un singur loc, ci mai multe ciocniri de-a lungul parcursului de la Argeș până la trecerea Carpaților. Ipoteza s-ar putea, la nevoie, susține dacă adoptăm teza drumului scurt către nord, către clisura Oltului, drum sinuos de munte de la început, care putea fi parcurs, cum am spus, în numai trei-patru zile. E inimaginabil, în schimb, dacă admitem că oastea regelui a urmat calea mai lungă, spre vest, printr-o regiune cu relief mai puțin accidentat. Mai cu seamă, sursele toate evocă un singur loc.

Cel mai probabil e că în primele două zile oastea de cavaleri ai lui Basarab s-a mulțumit să închidă drumul după ariergarda maghiară, pe când grosul oastei lui Carol Robert, sub ploaia de săgeți, se căznea să-și croiască totuși, printre obstacolele de copaci, un mic drum de ieșire către cealaltă parte a coamei muntelui. Iar în ultimele două zile, duminică și luni – în *Chronicon pictum* e zis „din ziua a șasea, în preziua Sfântului Martin [care cădea în 11 noiembrie] și după aceea în cea următoare (*feria sexta beati Martini et post in sequenti <feria secunda>*) – s-ar fi desfășurat atacurile călărimii lui Basarab. Zic atacurile, căci documentul din 19 mai 1335[158] prin care Carol Robert îl răsplătea pe magistrul Thoma pentru serviciile sale deosebite în favoarea Coroanei, spune următoarele: „… spre cinstea slujbei deosebite și vrednice de o veșnică amintire […] pe care ne-a făcut-o în Țara Transalpină, unde atacul dușmănos pornit cu cruzime, în niște locuri strâmte și păduroase, împrejmuite de întărituri puternice, o

dată și a doua oară <împotriva> noastră și a puternicei noastre oștiri pe care o aveam acolo cu noi, de către Basarab valahul și fiii săi, care țineau cu necredință numita noastră Țară Transalpină, în dauna sfintei coroane regești și a noastră, <Thoma> stând mereu alături de noi și fiind înaintea tuturor prin râvna sincerei credințe, ne-a făcut și ne-a adus <slujbe> în chip vrednic de laudă și, printre celelalte dovezi ale sârguinței sale, ori de câte ori vedea că se poticnește sau obosește calul pe care îl călăream, tot de atâtea ori voia să ne dea calul său spre a-l călări, dacă ar fi fost nevoie, nedându-se înapoi de a rămâne pe jos pentru noi, în primejdia unei morți neîndoioase…“

Avem aici descrierea unei aprigi și tipice bătălii între cavaleri în armură, din care cunoaștem zeci de exemple. Iar „atacul dușmănos pornit cu cruzime […] o dată și a doua oară“ (*hostilis insultus semel et secundo*) sugerează că au fost două puternice atacuri ale călărimii lui Basarab împotriva cavalerilor unguri care se înghesuiau spre singura ieșire; cele două asalturi au putut avea loc ori unul în penultima și altul în ultima zi, ori amândouă în aceeași zi și *ambele au ajuns până la lupta corp la corp* (*sau, mai exact, pentru cavaleri, „scară la scară“*) *cu însuși regele.* Din alte surse știm, de asemenea, că, în cele din urmă, regele n-a scăpat decât fiindcă, desigur între cele două atacuri ale călărimii, a acceptat să-și schimbe hainele și însemnele cu ale altui cavaler, practică din care mai avem exemple, dar care trebuie să fi fost resimțită ca umilitoare. Zice cronica: „Iar regele își schimbase însemnele armelor sale cu care s-a îmbrăcat Desev, fiul lui Dionisie, pe care crezându-l vlahii a fi însuși regele l-au omorât cu cruzime.“

> Existența unui al doilea atac mă duce iar cu gândul la o comparație cu bătălia de la Azincourt din 1415. Spre sfârșitul zilei, englezii s-au văzut învingători, cavalerii francezi erau în fugă și lăsaseră în mâinile inamicului 6 000 de prizonieri. Deodată, s-a auzit zvonul că fugarii se regrupau și pregăteau un contraatac – ca în propoziția de mai sus *semel et secundo*; atunci, Henric V, lipsindu-i pe oamenii săi de perspectiva unor bogate sume de răscumpărare pentru prizonieri, a ordonat *uciderea pe loc a celor șase mii*. Această grozăvie, întâmplată în colțul reputat drept cel mai civilizat din Europa la acea vreme, relativizează oarecum oroarea, în același veac, a miilor de trași în țeapă ai lui Drăculea, strănepot al lui Basarab la a cincea generație.

Când ultimii scăpați teferi din marea oaste a lui Carol Robert s-au pierdut în noapte după coama muntelui, au rămas în mâinile românilor mulțime de prizonieri și o uriașă pradă, cum o spune chiar *Chronicon pictum*: „Vlahii au dus mulți prizonieri, atât răniți, cât și neatinși și au pus mâna pe foarte multe arme și haine de preț ale tuturor celor căzuți și bani în aur și argint și vase prețioase și brâuri de sabie și multe pungi cu grosițe late și mulți cai cu șei și cu frâie ce toate le-au luat și le-au dus lui Bazarad voivod (*tradiderunt ipsi Bazarad voyvoda*)“. Această ultimă propoziție îmi sugerează părerea că Basarab rămăsese la curtea sa, nu însoțise el însuși detașamentul „punitiv“.

*

Găsesc supărătoare obstinația cu care, și astăzi, aproape toți istoricii români afirmă, îndată după evocarea izbânzii lui Basarab din noiembrie 1330, că atunci și-a dobândit Țara Românească *independența*. Se face un grav anacronism. Acest concept de *in*-dependență a unui popor sau a unui stat e specific secolelor al XIX-lea și al XX-lea; europeanul din epoca feudală nu putea avea asemenea noțiune.

> Termenul *indépendant* apare în limba franceză abia în ultimii ani ai veacului al XVI-lea, deci după vreo două sute cincizeci de ani de afirmare a Renașterii! Şi încă, aplicat doar indivizilor (un general e zis independent fiindcă nu ascultă ordinele comandantului suprem, o femeie, fiindcă nu ascultă de părinți sau de bărbat). Nu se va vorbi de independență a unor națiuni sau state decât după Revoluția Franceză și conceptul va fi apoi teoretizat de filozofii germani. Pașoptiștii noștri aduc din Franța și noțiunea, și cuvântul, care e îndată introdus, aproape fără modificare ortografică, în limba română. Puriștii mai pedanți creează și calcuri după cuvintele franceze: neatârnat, neatârnare. Încă o dată, asemenea concept e străin de mentalitatea omului din Evul Mediu. În mentalul lui mai stăruie, confuză, dar omniprezentă, amintirea Imperiului Roman (și aceasta nu numai în Occident, ci și în părțile noastre, dovadă păstrarea în vocabularul nostru popular a termenului *împărat*, când suveranul de la Constantinopol (Țarigrad) e numit de greci *vasilevs* și de slavi *țar*). Astfel, în mintea europeanului din secolele al XIII-lea–al XIV-lea, *in*-dependent ar fi numai împăratul, suveranul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană. Dovadă indirectă că așa trebuie să fi stat lucrurile e grija juriștilor regelui Franței, suveranul celei mai populate și mai puternice țări din Europa acelei vremi, de a inventa interesanta formulă *Le Roy de France est empereire en son royaume*, afirmând prin aceasta că întâietatea protocolară a împăratului asupra tuturor suveranilor din Europa nu implica dependența regelui Franței de el.

Aproape toate țările Europei se aflau legate între ele într-o mreajă de relații de tip feudal. Regele Angliei, care, într-o anumită perioadă, va izbuti să-l învingă de mai multe ori pe regele Franței, rămâne totuși vasalul lui pentru ducatele pe care le deține în cuprinsul regatului francez. Nu va scăpa, o scurtă perioadă, de obligația de a presta jurământul de vasalitate decât atunci când va reuși să se încoroneze el însuși la Paris ca rege al Franței (Henric VI). Împăratul îi are ca vasali direcți pe toți ducii din Germania și pe regele Boemiei. La mijlocul veacului al XI-lea, îl silise să-i fie vasal și pe regele Ungariei. Acesta era, în vremurile care ne interesează, vasal al Papei – și nu era numai de fațadă, Papa intervenind adesea în treburile interne ale regatului, mergând uneori până la excomunicarea regelui, pentru a-l sili să cedeze injoncțiunilor sale. Cavalerii teutoni, atât de temuți, vor trebui, după înfrângerea de la Grunwald-Tannenberg, în 1410, să devină vasali ai regelui Poloniei. Şi să nu mai pomenim de marii-cneji din imensa Rusie, care vor fi, mai bine de trei veacuri, vasalii marilor-hani din Hoarda de Aur. Într-un asemenea context, mici state ca Țara Românească sau Moldova nici că se putea concepe la momentul apariției lor să fie independente în înțelesul modern. De fapt, în ambele, voivozii lor au fost, de la înființare, vasalii regelui ungar. Pentru Moldova, nu avem controversă: țara lui Dragoș e, la origine, o creație a regatului Ungariei, ca un stat-tampon, o „marcă“ (în

terminologia epocii) dincolo de Carpați, ca apărare împotriva tătarilor. Şi, când alt neam de voivozi români din Maramureș, al Bogdăneștilor, dușmani locali ai Drăgoșeștilor, vor trece Carpații, răsturnându-i pe succesorii lui Dragoș, ei se vor grăbi să se pună sub suzeranitatea celuilalt rege puternic din răsăritul Europei, regele Poloniei. Iar mai târziu, un Ştefan cel Mare va jongla cu dibăcie între vasalitatea ungară și cea polonă.

În Țara Românească, apărută, cum am văzut, sub scutul puterii tătare, într-un moment de vremelnică slăbiciune a regatului ungar, vedem că voivodul, marele-voivod, acceptă suzeranitatea regelui Ungariei îndată ce i se pare că se poate dezbăra de tutela hanului tătar. Cât despre jurământul feudal de credință pe care l-a prestat, nu văd să fi încercat vreodată să fie dezlegat de el de către Papă sau de către altă înaltă față bisericească. De fapt, de câte ori se răzvrătește împotriva regelui ungar e doar pentru a slăbi din chingă, nu pentru a o lepăda. Dovadă că, la câțiva ani după războiul pe care Basarab l-a dus împotriva lui Carol Robert și după strașnica lecție pe care i-a dat-o, îl va trimite pe fiul și moștenitorul său Alexandru, poate deja asociat la domnie, ca să reia legăturile cu regele, care, în teorie, n-a încetat de a fi suzeranul său. Şi același joc de legătură / ruptură / împăcare îl vom vedea și în cele două generații următoare cu Alexandru, Vlaicu vodă, Radu I. Ba chiar și la a patra, relațiile lui Mircea cel Bătrân cu Sigismund de Luxemburg, la un moment dat atât de strânse, după Rovine și în timpul cruciadei de la Nicopole, se vor răci într-atât, că va încerca o legătură cu regele polon.

Dar, după căderea în luptă (1420) a lui Mihail I, fiul lui Mircea, și înlocuirea lui cu fratele său Radu Prasnaglava, intervine o situație nouă și stranie în societatea feudală: voivodul Țării Românești va fi totodată vasal al regelui Ungariei și tributar al Porții otomane. Situație care durează într-un echilibru precar, foarte greu de menținut timp de mai multe generații. Vlad Dracul îl va pierde și va plăti cu capul, ucis din porunca lui Iancu de Hunedoara, reprezentantul regelui ungar. Ciudata dublă legătură de vasalitate va dispărea, bineînțeles, după Mohács (1526). Să fie clar odată: un stat românesc independent în înțelesul modern al cuvântului n-am avut decât de la 1877. Să încetăm de a mai califica „independență“ relativa libertate de mișcare a Țării Românești sub Basarab după 1330; e un anacronism și o falsă problemă.

Note

136. *Titlul de „mare-voievod“ al Țării Românești*, extras din volumul *Omagiu profesorului Ioan Lupaș*, București, 1941.

137. Transcrieri și traduceri în Henri Stahl și Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II“, București, 1936, p. 81.

138. P.Ş. Năsturel, *Aux origines des relations roumano-athonites*: *l'icône de Saint-Athanase de*

Lavra du voïvode Vladislav, în *Actes du VIe Congrès International des Études Byzantines* II, Paris, 1951, pp. 307–314.

139. FHDR, vol. IV, pp. 196–203.

140. DRH, D, I, p. 57.

141. *Ibid.*, p. 39.

142. *Ibid.*, pp. 60–61.

143. *Ibid.*, pp. 36–37.

144. *Ibid.*, I, p. 41.

145. „Iar acesta [Mihail Şişman], strângându-şi oastea proprie şi primind într-ajutor nu puţin şi de la Ungrovlahi şi încă şi de la Sciţi [tătari]…“ FHDR, vol. III, pp. 482–483 (Cantacuzenus, p. 175).

146. Publicată la noi în FHDR, vol. XI, text, traducere şi comentarii G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1937, episodul figurând la capitolul CIII, pp. 233–236.

147. DRH, D, I, pp. 58–59.

148. *Ibid.*, p. 65–66.

149. *Cf.* Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, şi Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*, Teubner, Leipzig, 1901, unde se afirmă că, în Evul Mediu târziu, termenul *castrum* ajunsese să aibă, pe lângă înţelesul iniţial de „cetate“, şi pe cel de „oraş“.

150. Istoriografia privitoare la această chestiune la Constantin Rezachevici: *Localizarea bătăliei dintre Basarab I şi Carol Robert (1330): în banatul de Severin (I–II)*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol“*, Iaşi, XXI, 1984, pp. 73–87; XXII, 1985, pp. 391–407; *Războiul din 1330 în lumina izvoarelor vremii*, în *Studii şi comunicări*, Muzeul Curtea de Argeş, II, 1987, pp. 13–39; idem, *Două precizări pe marginea unor recente publicaţii. I. În legătură cu localizarea bătăliei din 1330 dintre Basarab I şi Carol Robert…*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol“*, XXV, 1988, pp. 523–525; idem, *Patru zile de aprigă înfruntare*, în *Magazin istoric*, XIV, 1980, nr. 12, pp. 7–10; idem, *Lupta lui Basarab I cu Carol Robert în banatul de Severin*, în *Magazin istoric*, serie nouă, XXV, 1991, nr. 4, pp. 51–54. Comunicări la Curtea de Argeş despre războiul din 1330, la 7 octombrie 1980, 9 noiembrie 1990, 6 octombrie 1995, 13 octombrie 2000. *Cf.* şi *idem*, *Cronologia cronică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. 1324–1881*, I, Bucureşti, 2001, pp. 68–69.

151. DRH, D, I, pp. 47–48.

152. *Ibid.*, pp. 352–356.

153. *Ibid.*, p. 49.

154. *Cf.indaginesgyepűop. cit.s.v.*

155. DRH, D, I, pp. 47–48.

156. *Despre lupta lui Basarab voievod cu Carol Robert*, în *Revista istorică*, XXI, 1935, nr. 7–9.

157. *Cf*. Antonius Bartal, *op. cit.*, *s.v.*

158. DRH, D, I, p. 57.

VII
Momentul 1359. Alexandru vodă îl cheamă pe mitropolitul de la Vicina la Argeș, abjură catolicismul și devine Nicolae Alexandru

Până la moartea regelui Carol Robert, în 1342, s-ar părea că relațiile între cele două țări au rămas înghețate. Cronicarul ungar arhidiaconul Ioan de Târnave (de Küküllő), care s-a aflat un timp în fruntea cancelariei voivodului Transilvaniei, iar mai apoi prepozit de Alba și vicecancelar, conducând cancelaria regală a Ungariei, deci în măsură să aibă multe informații de mâna întâi, afirmă că, la puțin timp după urcarea pe tron a lui Ludovic I, fiul lui Carol Robert, Basarab l-ar fi trimis, prin 1343 sau 1344, în Transilvania pe fiul său Alexandru, asociat la domnie, viitorul domn Nicolae Alexandru, pentru a restabili legăturile cu regele Ungariei, în vederea unei lupte comune împotriva tătarilor. Cu acest prilej, tânărul voivod s-ar fi închinat regelui. Majoritatea istoricilor noștri, în frunte cu Maria Holban, pun la îndoială afirmația, aducând mai multe argumente, cel puțin împotriva datei prea timpurii, nefiind semnalată o prezență a noului rege în Ardeal în acei ani. Unii se întreabă, de asemenea, ce fel de „închinare“ a putut fi oare una ca aceasta a voivodului-asociat: pentru Țara Românească, în numele lui Basarab, sau pentru vreo posesiune în Transilvania? Dar care?

Mi-am expus mai sus părerea că jurământul de credință al lui Basarab către Carol Robert nu trebuie să fi fost rupt neapărat în urma înfruntării armate. Avem nenumărate exemple în Apus, în Germania, în raporturile dintre împărat și diverșii regi, duci, margravi, grafi din Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană sau în Franța, în raporturile dintre regele Angliei cu suzeranul său francez. Ştiu de un caz, sub Eduard II, când acesta intenționează să-l trimită pe fiul său pentru a presta jurământul de vasalitate în locul lui. Putem foarte bine imagina că Basarab, vârstnic de-acum, l-a delegat pe fiul său, asociat la domnie, pentru a presta jurământ noului rege al Ungariei, în numele țării întregi. Ceea ce mă surprinde în toate comentariile e că nu găsesc nici o aluzie la ideea că Basarab însuși va fi văzut un interes într-o împăcare cu regele ungar *din motive economice*. Comerțul orașelor săsești cu porturile de la Dunăre și Marea Neagră se făcea cu privilegiu regal, prin culoarul Brașov–Brăila, apoi Chilia sau Cetatea de Floci, deci străbătând județe virtual ale Țării Românești. Era firesc ca marele-voivod al țării să dorească să beneficieze și el de câștigurile pe care le aducea un asemenea trafic. Şi, pentru aceasta, trebuia o acțiune împreună cu ungurii, împotriva puterii tătărești ce va mai fi

dăinuit atunci. De fapt, se va și ajunge la o asemenea soluție, fără ca să cunoaștem fazele și momentele precise. Dar știm că a existat pe urmă un adevărat condominiu româno-ungar la Chilia, până când aceasta va fi cucerită de Ştefan cel Mare.

Inițiativa împăcării s-ar zice însă că a venit din partea ungară. Aflăm astfel, întâmplător, dintr-un act din 18 februarie 1355[159] al regelui Ludovic, prin care îi întărea posesiunea unei moșii din comitatul Solnoc (Zonuk) lui Demetrius, fiul lui Alexandru de Nekte, atunci episcop de Oradea, că zisul Demetrius, „după dobândirea slujbei episcopale, a purces de mai multe ori la Alexandru al lui Basarab voivodul nostru transalpin cu prilejul dezbaterii, așezării și întăririi păcii și înțelegerii dintre noi și el“ (*ad Alexandrum Bozorabi, wayuodam nostrum Transalpinum, occasione pacis et concordie inter nos et eundem tractande, disponende et firmande*). Demetrius a preluat episcopia Oradei în 1345. Așadar, de atunci, trei ani după suirea pe tron a lui Ludovic, dar șapte ani înainte de moartea lui Basarab, regele Ungariei se preocupa de reluarea unor bune raporturi cu Țara Românească, și „Alexandru al lui Basarab“ e desemnat „voivodul nostru transalpin“. Tratativele din 1345 trebuie puse în legătură cu hotărârea regelui Ungariei de a începe o campanie de anvergură împotriva tătarilor, care s-a și pornit, fără îndoială cu ajutor românesc, și la nord (trecerea voivodului maramureșean Dragoș de Bedeu în Moldova), și la sud, deoarece avem dovezi că, din ultimii ani ai domniei lui Basarab, granița Munteniei se întinde până la cotul Dunării. Maria Holban crede că doar din acel an – 1355, când apare amintitul document cu formula „voivodul nostru transalpin“ pentru a-l desemna pe Alexandru – avem certitudinea că voivodul muntean a redevenit vasalul regelui Ungariei și califică momentul drept „vasalitate vremelnică“. Cred că trebuie inversată propoziția, care nu ține seama de spiritul dreptului feudal: jurământul de credință al vasalului era *jurământ*, cu vocație de perenitate. Fără dezlegare, el rămânea în vigoare până la moartea (sau schimbarea) unuia dintre „contractanți“, suzeranul sau vasalul. E deci mai potrivit să vorbim în raporturile dintre domnii munteni și regii Ungariei în secolele al XIV-lea–al XV-lea de o vasalitate cu răzvrătiri sporadice, urmate de suspendări vremelnice și apoi de împăcări.

Relațiile dintre Alexandru și regele Ludovic se vor răci din nou în 1359, cum vom vedea; dar poate să adulmecăm un semn de neîncredere și sfidare al regelui față de vasalul său chiar din 1358, când, la 28 iunie, de la Buda Veche, dă „judelui, juraților și tuturor orășenilor și oaspeților din Brașov“[160] îngăduința să poată „trece slobod și netulburat cu mărfurile […] și orice fel de lucruri, între Buzău și Prahova (*Bozam et Prahow*), adică din locul unde se varsă, de asemenea, în Dunăre râul numit Siret (*Zereth*), și să nu vă poată opri

nimeni pe nedrept în această trecere a voastră“. E vorba de ceea ce s-a numit în istoriografia noastră „drumul Brăilei“ și calificat de Emil Lăzărescu drept „culoar unguresc“. Iarăși nu se pun de acord istoricii noștri asupra semnificației acestei licențe: P.P. Panaitescu l-a considerat un act de suzeran, dar, în acest caz, Maria Holban pretinde că, în conformitate cu dreptul feudal, această autorizație ar fi trebuit să treacă prin cancelaria vasalului, domnul muntean, cum vom avea un act similar dat de Vlaicu vodă în 1368, când era, cert, vasalul regelui. Autoarea trage concluzia că Alexandru, în 1358, n-ar mai fi fost vasalul regelui, deoarece acesta își permite să facă un act de autoritate suverană pe o porțiune a teritoriului Țării Românești. Cred că autoarea trage o concluzie pripită și excesivă din documentul din 1358. Oricum ar fi, rezolvarea aici a acestei dispute juridice de drept feudal depășește cadrul prezentului eseu. S-ar putea însă ca diploma acordată de Ludovic I brașovenilor în 1358, peste capul voivodului muntean, să fi fost totuși un semn de răceală între cei doi.

*

În 1359, avem însă un eveniment ce reprezintă în chip și mai vădit un moment de criză între voivodul muntean și regele Ungariei. Alexandru îl cheamă la Curtea lui de la Argeș pe mitropolitul Iachint de la Vicina, eparhie și mitropolie care, de mai bine de un veac de la valul pustiitor al invaziei mongole din 1241–1242 și din cauza urmărilor sale, adică un control tătăresc în mai toată regiunea, trebuia mai mult decât probabil să fie cam pustie de enoriași. Mai mult, pesemne sub îndrumarea lui Iachint, Alexandru începe demersul pe lângă patriarhul din Constantinopol pentru mutarea oficială a sediului zisei mitropolii de la Vicina la Curtea de Argeș și *așezarea voivodatului, prin această mutare, sub jurisdicția patriarhiei de la Constantinopol*. Într-adevăr, la momentul acela, Țara Românească, din punctul de vedere al structurilor bisericești, se afla într-un fel de vid ierarhic din perspectiva Bisericii răsăritene, pe când avea un episcop catolic pentru locuitorii de rit apusean. Cine puteau fi aceștia și cam în ce proporție față de ansamblul populației? Am văzut că masa cumanilor fusese convertită în ritul apusean, dar în cuprinsul Țării Românești erau de acum puțin numeroși, afară de foarte restrânsul grup al boierilor. De râvna lor catolică, iarăși, avem drepturi să ne îndoim, dar acțiunea misionarilor catolici era foarte intensă și am văzut în documentul papal din octombrie 1345 că activitatea de convertire – la care, după mulțumirile adresate de Papa Clement, *înțelegem că luase parte și Alexandru* – dăduse roade.

Rămas acum, în 1359, singur cu răspunderea domniei, trebuie să imaginăm o bruscă schimbare în atitudinea voivodului față de problema Bisericii. Constatând, pe de o parte, stăruința marii majorități a supușilor săi în ritul ortodox, și putem imagina – cum va

fi cazul în tot cursul veacurilor, și facțiuni adverse, divizând grupul marilor boieri din jurul domnului, deci eventual presiuni apropiate asupra lui; înțelegând, pe de altă parte, că suzeranul său ungar făcea un fel de baraj între el și papă – e cel puțin ce se putea deduce din scrisoarea Papei din 17 octombrie 1345 către regele Ludovic, anume că acesta, sub un pretext inconsistent, *poprise o scrisoare adresată de papă lui Alexandru și adusă de niște misionari minoriți* –, Alexandru vodă se hotărăște să caute sprijin bisericesc direct la celălalt cap al Bisericii creștine, patriarhul de Constantinopol, căci în acele vremi un șef de stat fără legătură cu Biserica era de neconceput. Şi acest demers îl va duce nu numai la înființarea a ceea ce va primi numele de „Mitropolia Ungrovlahiei“, dar și la situația de a se supune el însuși ocrotirii „marii Biserici“, abjurând catolicismul. Acest proces a fost descifrat în 1986, în două lucrări capitale ale lui Daniel Barbu, în cartea *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*[161] și în articolul în limba franceză *Sur le double nom du prince de Valachie Nicolas-Alexandre*[162], reluate mai recent în cartea *Rome, Byzance et les Roumains. Études sur la production politique de la foi au Moyen-Âge*.[163]

După ce reia punctele pe care le-am evocat în textul proxim de mai sus, Barbu își întemeiază convingerea pe două argumente: întâi, acel fapt cu totul neobișnuit, schimbarea numelui voivodului în cursul domniei; apoi fresca din pronaosul Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș, unde apare o *deisis* cu aspect neobișnuit.

1. Schimbarea numelui unui principe, în Evul Mediu, e lucru curent când are loc chiar la preluarea domniei, în special pentru a lua un nume voivodal tradițional, de pildă un Petru ia numele Vlad sau, cum am văzut mai sus, cu prilejul comentării *Letopisețului cantacuzinesc*, un Dimitrie devenea Mircea, Ana devenea Chiajna, adică Domnița, etc. Dar modificarea numelui *în cursul domniei nu se putea întâmpla decât în cazul schimbării confesiunii religioase*. Barbu reamintește întâi acea îndârjire care s-a produs în veacul al XIII-lea între cele două Biserici, probabil odată cu neinspirata Cruciadă a IV-a și înființarea Imperiului Latin din Constantinopol: catolicii n-au mai considerat valabil botezul ortodox, autorul citând, de exemplu, noul botez a 400 000 de „schismatici“ din banatul bulgăresc, când a fost cucerit de Ludovic al Ungariei în 1365. De cealaltă parte, îl vedem pe Ştefan Dușan rebotezându-i pe unii catolici din regatul său și, mai categoric, pe patriarhul Calist scriind Bisericii bulgărești că botezul catolic, prin aspersiune, nu e valabil. Autorul ne dă apoi două exemple de principi rebotezați chiar în vecinătatea țării noastre: marele-cneaz Iagełło al Lituaniei a fost întâi creștinat de preoți ruși sub numele Iacob; după ce a realizat uniunea țării sale cu Polonia și a fost primit ca rege al Poloniei prin căsătoria sa cu moștenitoarea tronului, Jadwiga, a fost botezat din nou, în rit apusean, primind numele de Vladislav

(*Władysław*), devenind pentru istorie regele Vladislav Iagełło. De cealaltă parte, avem cazul lui Boleslas din neamul Piastylor din Polonia, care, moștenind prin femei tronul marilor-cneji de Halici, a primit să fie rebotezat în rit ortodox cu numele Gheorghe, devenind Boleslav Iurii. Avem aici un caz perfect similar cu al lui Nicolae Alexandru.

Fiul lui Basarab, asociat la domnie, nu apare până spre sfârșitul domniei sale, în 1364, decât cu numele Alexandru și în documentele străine, și în cele interne, deoarece încă din 1360, *deci după înființarea Mitropoliei Ungrovlahiei, în 1359*, pe mormântul fiului lui Alexandru, Voislav, mort tânăr, scrie că în acel an „a murit fiul marelui-voivod Alexandru“ (*velikago Aleksandra voivoda*), deci fără Nicolae. Mai mult, chiar hotărârea sinodală a patriarhiei, din mai 1359, prin care mitropolitul de Vicina era transferat în „mitropolia a toată Ungrovlahia“, e adresată domnului Alexandru[164]: „Preanobilul marevoivod și singur stăpânitor a toată Ungrovlahia […] domnul Alexandru, îndemnat de un gând iubitor de Dumnezeu și dovedind multă dragoste și supunere și ascultare către sfânta biserică a lui Dumnezeu, catolică și apostolică[165], a cerut nu numai o dată, ci de mai multe ori prin scrisorile sale și s-a rugat de smerenia noastră și de dumnezeiescul și sfântul sinod de pe lângă dânsa, ca să fie de acum înainte și în viitor, el și întreaga lui stăpânire și domnie, sub jurisdicția ecleziastică și călăuzirea preasfintei mari biserici de la noi etc.“

Reiese clar din această scrisoare că mai înainte nu exista o legătură ierarhică a bisericilor din Țara Românească cu Patriarhia de la Constantinopol. Scrisoarea continua, precizând că acceptă mutarea mitropolitului Iachint de la Vicina la mitropolia Ungrovlahiei – care, prin urmare, atunci se întemeia. Daniel Barbu observă că, în teorie, înființarea unei noi mitropolii ar fi cerut proceduri mult mai complicate și acordul explicit al împăratului. Or, atunci, basileul Ioan V era în pline negocieri cu Roma pentru o eventuală unire a Bisericilor, unire împotriva căreia se pronunța categoric patriarhul, de unde se va isca ulterior o ruptură între patriarh și împărat. Prin simpla manevră (cum ar zice francezii, *un tour de passe-passe*) de mutare a unui mitropolit dintr-o mitropolie veche și consfințită într-o nouă reședință, dar și cu un nou nume de eparhie, se cam ocolise regula. Constatăm totuși că în scrisoarea patriarhului către Alexandru, pe lângă scrisoarea sinodală[166], are grijă să pomenească în mijlocul epistolei, în termenii emfatici ai vremii, și de acordul împăratului: „preaputernicul și sfântul meu stăpânitor autocrat de la Dumnezeu (™k Qeoà kr£tiston kaˆ ¤gion mou aÙtokr£tora), preaînălțatul împărat al romeilor, chintesența tuturor celor bune, cel preasenin și preaiubitor de oameni, a încuviințat el însuși… etc.“

Prin urmare, în 1359, Alexandru, chiar pentru ierarhia ortodoxă, era numai Alexandru. Mai târziu însă, starețul de la Mănăstirea Kutlumus de la Muntele Athos – pe care l-am întâlnit mai sus, însă la o epocă posterioară, când cu misiunea lui „Neagu viteazul“, trimisul lui Vlaicu vodă, starețul Hariton, așadar, în primul său testament îi zice Nicolae Alexandru voivod, iar în al doilea, pe vremea lui Vlaicu vodă, deci după moartea lui Alexandru, îl pomenește numai cu numele Nicolae voivod. Așadar, principele catolic botezat Alexandru era îngropat de clerul ortodox ca Nicolae.

La Constantinopol, pe lângă căutarea unui sprijin bisericesc instituțional pentru masa supușilor săi, de confesiune ortodoxă, Alexandru mai voia să obțină și confirmarea că și el, în țara lui, era, ca și împăratul, *autocrator* (de la aÙtokrat»j „care guvernează prin el însuși“), ceea ce, în slavonă, s-a tradus prin *samodărjavnîi*). Aici, iar cred că se face un abuz de limbaj când, traducându-se prin „singur stăpânitor“, se sugerează că înseamnă „independent“. Mi-am exprimat mai sus opinia cu privire la acest anacronism care se face. Autocrator, *samodărjavnîi*, în țara lui, nu însemna neapărat „fără legătură feudală cu vreun alt stăpânitor“, însemna că-și ținea domnia de la Dumnezeu și că era *atotputernic înlăuntrul țării sale*. Atât. Acea satisfacție Alexandru o capătă de atunci prin acele scrisori patriarhale care includeau și asentimentul imperial.

2. Al doilea argument forte din teza lui Daniel Barbu constă în analiza frescei din pronaosul Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș. Acolo, cum e de regulă în bisericile ortodoxe, apare icoana numită în grecește *deisis*, reprezentându-l în centru pe Cristos ca judecător, flancat la dreapta lui (deci la stânga, pentru observator) de Maica Domnului, iar la stânga lui de Sfântul Ioan Botezătorul. Or, la Biserica Domnească, Prodromul (Antemergătorul) e înlocuit cu Sfântul Nicolae – compunere cu totul neobișnuită. Barbu a găsit un singur exemplu asemănător, într-o biserică sârbească, cu semnificație, după comentarii științifice, întru totul similară.

La picioarele sfintelor imagini, se află un personaj reprezentat în dimensiuni mult mai mici, în postură de orant, cu brațele deschise și capul puțin aplecat în spate, parcă implorându-l pe Sfântul Nicolae să-l ierte că până atunci nu făcuse parte din Biserica lui, știut fiind că Sfântul Nicolae, episcop din Asia Mică, se bucura la Bizanț de un cult cu totul deosebit. Postura nu e tipic catolică, o găsim și într-o celebră frescă de la începutul veacului al XIV-lea, în biserica fostei mănăstiri Chora din Constantinopol, devenită sub turci Kariye Djami, reprezentându-l pe ctitor, Theodor Metochites, mare-logofăt al imperiului; dar înlocuirea excepțională în *deisis* a lui Ioan Botezătorul cu Sfântul Nicolae nu poate să nu fie semnificativă. Personajul poartă

o coroană joasă, dar cu fleuroni bine desenați în formă de flori de crin, *fleur de lys*, simbolul dinastiei regale franceze, căreia îi aparținea Ludovic al Ungariei, suzeranul lui Alexandru. Unii comentatori au contestat că micul personaj din *deisis* ar fi Alexandru, sub cuvânt că la cercetările arheologice s-au descoperit, într-o grămadă de moloz, monede bulgărești puțin posterioare morții lui Nicolae Alexandru, în 1364, astfel încât aceasta ar însemna că Biserica Domnească n-a fost clădită decât sub succesorul său, Vlaicu vodă. Replica lui Barbu e un raționament de bun-simț: biserica a putut fi începută de Nicolae Alexandru, pe care l-ar fi surprins moartea în timpul edificării sfântului lăcaș, iar construcția ar fi fost continuată de fiul acestuia, care a respectat prevederile tatălui său. Postura de orant a ctitorului, faptul că nu e, ca de obicei, reprezentat pe peretele de vest al naosului ținând, împreună cu doamna sa, macheta bisericii – îl desemnează clar pe Alexandru, *căsătorit cu o catolică*, celebra Doamnă Clara, pe care el, proaspăt convertit la credința pravoslavnică, n-o putea reprezenta alături de el. De fapt, există un tablou votiv, ca de obicei, în naos, dar aspectul vădit tardiv al frescei și lipsa de claritate a inscripțiilor din jur au suscitat o lungă dispută între istorici și istorici ai artei. Mulți au susținut, cu diverse argumente, discutabile, că portretele i-ar reprezenta pe Radu, fratele și succesorul lui Vladislav–Vlaicu vodă, și pe soția sa, Ana. Există însă, într-un spațiu neobișnuit față de frescă, o inscripție (în traducere românească): „Voivod al Vidinului și al întregului ținut al Vidinului“. Daniel Barbu afirmă, așadar, că aceasta nu-l poate privi decât pe Vladislav I, care a stăpânit – doar vreo șase luni, în 1369 – Vidinul. Cât despre data picturii actuale, Pavel Chihaia susține, cu argumente plauzibile, că ar fi opera zugravului Pantelimon din 1827! E clar că fresca din naos nu ne luminează câtuși de puțin în privința personajului primului ctitor și a imaginii din *deisis*. Tot contextul pledează, așadar, pentru a considera cu certitudine că micul personaj de la picioarele Maicii Domnului în *deisis* e Nicolae Alexandru.

*

Teza lui Daniel Barbu a fost îndată combătută, întâi de Pavel Chihaia, urmat de Rezachevici și de alții. Argumentele lui Chihaia țin însă numai de istoria artei și se știe – fără să am în intenție să ofensez pe nici unul dintre marii noștri cunoscători – că, în acest domeniu, convingerile nu pot fi decât relative; or, nu s-a adus nici un contraargument valabil împotriva celor două argumente-cheie ale lui Barbu: al doilea nume adoptat în cursul domniei și acea *deisis sui-generis* de la Biserica Domnească. S-a făcut însă recurs, împotriva tezei lui Barbu, „deranjantă“ pentru istoriografia oficială, la o ultimă armă, cea mai eficace și mai vicleană: tăcerea. De mai bine de douăzeci de ani, nici un tratat, nici un manual de istorie românească n-o ia în

considerare. E, din păcate, un obicei învechit. Același lucru pățește și Ştefan Gorovei, cel mai bun cunoscător al începuturilor Moldovei: de peste treizeci de ani, a adus dovezi convingătoare, în lucrările sale, că datele tradiționale ale „descălecării“ lui Dragoș și ale răsturnării dinastiei sale de către Bogdan trebuie revizuite, prima fiind înaintată la 1347, a doua întârziată până după 1364. Tratatele și manualele păstrează însă în continuare datele tradiționale. Acesta e, pesemne, „obiceiul pământului“.

*

Cu actul din 1359 începe adevărata istorie clasică a Evului Mediu al Țării Românești. Fanatismul catolic al regilor angevini ai Ungariei și lipsa lor de suplețe diplomatică l-au împins pe fiul lui Basarab Întemeietorul la acel act de sfidare a regatului „apostolic“ al Ungariei. Prin demersul lui Nicolae Alexandru, Țara Românească intra pentru veacuri în orbita lumii bizantine – atinse de-acum de senectute.

Simptomatic și din aceleași pricini, Moldova Bogdăneștilor lua, aproape simultan, aceeași cale.

Note

159. DRH, D, I, pp. 69–72.

160. *Ibid.*, p. 72.

161. Meridiane, București, 1986, 109 p. + 38 f. ilustrații.

162. În *Revue roumaine d'histoire*, XXV, octombrie–decembrie 1986, pp. 287–300.

163. Editura Babel, București, 1998.

164. MM (Miklosich & Müller, *Acta et diplomata Graece medii aevii sacra et profana collecta*), I, Viena, 1860, CLXXI, pp. 383, 386.

165. E formula *Crezului*, tradusă la noi prin „sobornicească și apostolicească“. În treacăt, sunt ispitit să fac puțină ironie: am văzut mai sus că Papa de la Roma, când vorbește de răspândirea credinței catolice, îi zice „*fidei orthodoxe*“; aici, patriarhul de Constantinopol își numește „sfânta biserică“ „catolică“.

166. MM, *Acta et diplomata…*, p. 386.

Tablou cronologic selectiv

1212 -O oștire transilvană, în frunte cu Ioachim, comite de Sibiu, trimisă de regele Ungariei, Andrei II, în ajutorul țarului bulgar, Asan Borilă, înfruntă în „Cumania“ (Muntenia de azi) trei căpetenii cumane; doi dintre cei trei șefi sunt uciși, iar al treilea, numit Karaz („Negru“, în cumană) e luat în captivitate.

1223 -O primă invazie mongolă („de recunoaștere“) nimicește, pe râul Kalka, la nord de Crimeea, o coaliție ruso-cumană; nouă principi ruși pier în bătălie, în vreme ce hanul cuman Kuthen scapă împreună cu ginerele său, marele-cneaz de Halici.

1227 -Bortz Membrok, căpetenia cumanilor negri, îi cere regelui Ungariei să i-l trimită pe arhiepiscopul de Strigonium, care să-l creștineze pe el și poporul său.

1228 -Arhiepiscopul Ungariei vine însoțit de fiul regelui, viitorul Béla IV, în regiunea Milcovului; cincisprezece mii de capi de familie cumani sunt botezați, iar Papa înființează *Episcopia Milcovensis*.

1237 -Se urnește, sub comanda fiilor lui Genghis-han, marea invazie mongolă asupra Europei.

1238 -Hanul Kuthen îi cere voie lui Béla IV să se adăpostească în regatul ungar și trece Carpații cu „patruzeci de mii de corturi“.

1241 -Pe când prima coloană mongolă pătrunde în Ungaria prin pasul Verecke, hanul cuman luat de regele ungar sub ocrotirea sa e ucis de gloatele răsculate de la Pesta, ceea ce provoacă o răzvrătire a cumanilor din Ungaria, care se retrag în mare dezordine către Bulgaria.

1241–-1242 Una sau două coloane mongole înfruntă în Moldova și Valahia formațiuni românești.

circa -1244 Doi ani după retragerea valului mongol, regele Béla IV recheamă o parte dintre cumani, pentru a-i coloniza pe valea inferioară a Tisei.

2 iuni-e 1247 Regele Béla IV cedează ca feudă banatul de Severin (Oltenia și o porțiune montană a Banatului de azi) Ordinului Cavalerilor Ioaniți (*Chevaliers de Saint-Jean de Jérusalem*). Diploma, păstrată și în originalul ungar, și în confirmarea Papei din 1251, e un document capital pentru descifrarea stării economice și sociale din acea vreme a acelui colț de țară românească.

circa -1277 Profitând de tulburările din regatul ungar, Litovoi, voivod român din Oltenia, vasal al regelui, încearcă să-și întindă posesiunea și nu-și mai plătește dările pe care le datorează suzeranului. E învins de oștirea regelui și cade în luptă. Fratele său, Bărbat, se răscumpără din captivitate cu o sumă importantă și revine la raporturile de vasalitate față de regele ungar.

1291 -O ramură disidentă din marele-hanat tătar al Hoardei de Aur, condusă de hanul Nogai, își întinde stăpânirea în părțile noastre, până la Porțile de Fier.

anii 1-290 În tradiția locală, dar și într-o seamă de documente interne și externe, Thoctomer, un voivod de origine cumană al românilor din Făgăraș, rămas în tradiție cu porecla „Negru Vodă“, ar fi „descălecat“ cu ceata lui la sud de Carpați, întâi în regiunea Argeș, cuprinzând apoi, treptat, tot ținutul dintre Carpați și Dunăre; datele pomenite variază: 1290, 1292, 1310.

1310 -data probabilă a morții lui Thoctomer–Negru Vodă și a preluării puterii de către fiul său Basaraba, primul conducător cunoscut cu titulatura „mare-voivod“, însemnând, foarte probabil, că fusese în cele din urmă recunoscut de toate căpeteniile din Țara Românească (*Vlașkoe Zemlia*), voivozi și cneji, ca *primus inter pares*.

1323 -Împăratul Ioan VI Cantacuzino mărturisește că Basarab a trimis ajutor țarului bulgar Mihail Șișman, care lupta împotriva sa.

1324 -Primul document cert că Basarab a acceptat suzeranitatea regelui ungar.

Vara -1330 Basarab se află din nou de partea ostilă suzeranului său ungar, trimițând ajutor țarului bulgar Mihail Șișman, în lupta acestuia cu regele Serbiei, Ştefan Dečanski. Aliații sunt învinși de sârbi la Velbužd (28 iulie 1330).

Toam-na 1330 Regele Carol Robert al Ungariei pornește o acțiune de constrângere a lui Basarab la o mai strictă conlucrare cu regatul ungar și plănuiește să-i retragă banatul de Severin. Pe drumul de întoarcere a marii oști maghiare de la Cetatea Argeș către Timișoara, Basarab i-a întins o cursă la trecerea Carpaților.

9–13 -noiembrie 1330 Încolțită în trecătoarea eronat zisă „de la Posada“, oastea regală suferă un adevărat dezastru. Regele abia scapă cu viață, îmbrăcat în hainele unui cavaler.

1345 -Fiul lui Basarab, Alexandru, pesemne deja asociat la domnie, reia legăturile de vasalitate cu noul rege al Ungariei, Ludovic I (1342—1382).

1359 -Alexandru, care domnește singur de șapte ani, supărat că regele îi blochează relațiile nemijlocite cu Papa de la Roma, hotărăște să ceară patriarhului de la Constantinopol și împăratului bizantin mutarea mitropolitului de la Vicina la Curtea de Argeș și înființarea unei noi mitropolii – Mitropolia Ungrovlahiei – în țara sa de majoritate ortodoxă. Alexandru, botezându-se desigur ortodox, își schimbă numele în Nicolae Alexandru.

Table of Contents

Neagu Djuvara
Thocomerius–Negru Vodă
Mulțumiri
Introducere
I. Invazia mongolă din 1241 și retragerea cumanilor de la est și sud de Carpați
II. Diplomația Ioaniților
III. Urme turanice în antroponimele și toponimele din spațiul românesc
IV. Letopisețul cantacuzinesc și explicația ciudățenilor din el
V. Thocomer–Negru Vodă și data probabilă a „descălecătosarei“
VI. Basarab mare-voievod. Regele Carol Robert încearcă să reia banatul de Severin și suferă o cumplită înfrângere (9–12 noiembrie 1330)
VII. Momentul 1359. Alexandru vodă îl cheamă pe mitropolitul de la Vicina la Argeș, abjură catolicismul și devine Nicolae Alexandru
Tablou cronologic selectiv